

Українсько-польські студії
Studia Ukraińsko-polskie

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

УКРАЇНА- історична спадщина і суспільна свідомість ПОЛЬЩА

10

Львів
2017

Друкується за рішенням Вченої ради
Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України

УДК 94(477+438)(091)

Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / [відп. ред. Микола Литвин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2017. – Вип. 10. – 174 с.

Узагальнено українсько-польські відносини в контексті європейської історії, роль історичної спадщини у формуванні етнокультурних та політичних пріоритетів сучасних України і Польщі. Особливу увагу приділено проблемам суспільно-політичних, культурно-освітніх і релігійних взаємин українців і поляків, військово-політичному протистоянню у роки Другої світової війни, формуванню нової якості українсько-польської співпраці на рівні держав та соціумів у контексті етнополітичних, суспільних і культурних змін у Центрально-Східній Європі.

Ukraine–Poland: Historical Heritage and Social Consciousness / [Edited by M. Lytvyn]; National Academy of Sciences of Ukraine, Ivan Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies. – Lviv, 2017. – Volume 10. – 174 p.

This edited volume analyses Ukrainian-Polish relations in the context of European history. It examines the influence of historical heritage on formation of contemporary ethnic, cultural, and political priorities of the two states. This edition focuses on social, political, cultural, educational, and religious issues in the relations of Ukrainians and Poles and the process of establishment of higher levels of cooperation between the two states and societies in the context of political, social, and cultural changes in East-Central Europe.

Редакційна колегія:

д. і. н., проф. Микола Литвин (відп. редактор), д. і. н. Володимир Александрович, д. і. н., проф. Леонтій Войтович, д. і. н., проф. Леонід Зашкільняк, д. і. н., проф. Іван Патер, д. і. н. Ігор Соляр, к. і. н. Олег Піх (заст. відп. редактора), к. і. н. Оксана Руда (відп. секретар)

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ
КВ № 16444–4916Р від 19.02.2010 р.

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017

Микола ЛИТВИН

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ НОВІТНЬОЇ ДОБИ: ДЕСЯТИРІЧЧЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРУ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН ІНСТИТУТУ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА НАН УКРАЇНИ

Пригадування історії може об'єднувати або роз'єднувати народи. Тому історична пам'ять є важливим чинником формування ідентичностей – від локальних до національних. Особливо рельєфно це відображено на прикордонних полі етнічних / поліконфесійних територіях. На жаль, українсько-польське військово-політичне протистояння після Першої світової війни, у період відродження національних державностей та в роки Другої світової війни мало протилежне відображення в історичній пам'яті українців і поляків. Власне це відображення можна трактувати як конфлікт історичної пам'яті. З метою гармонізації міждержавних та міжнаціональних взаємин Указом Президента України та Постановою Президії НАН України 2007 р. в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України створено Центр дослідження українсько-польських відносин, співробітники якого виконували планові теми: “Українці – поляки: взаємовпливи, протистояння, співпраця (друга половина XIX – початок XXI століття)”, “Українсько-польські взаємини у контексті європейської історії: роль історичної спадщини у формуванні сучасних культурних і політичних пріоритетів України і Польщі”, “Українсько-польські взаємини на західноукраїнських землях (кінець XIX – початок XXI ст.): історичні моделі, етнічний, політичний та загальнолюдський виміри”.

У ході виконання планових тем підготовлено узагальнювальну колективну працю “Українсько-польські відносини. Новітня доба” (Львів, 2017), а також випуски наукового збірника “Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість” (2007–2017), відповідальним редактором якого був Микола Литвин. Ідея видання збірника належала академіку НАН України Ярославу Ісаєвичу, багаторічному голові Українсько-польської історичної комісії при НАН України і Польській академії наук. Важливі результати досліджень апробовано на наукових заходах Інституту – Ісаєвичівських та Крип'якевичівських наукових читаннях, засіданнях вченої ради та методологічних семінарах, міжнародних наукових конференціях Центру “Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центральній-Східній Європі (XX – поч. XXI століття)”. Важливим заходом новоствореного Центру став XIII міжнародний науковий семінар “Україна–Польща: важкі питання” (Львів, 4–5 червня 2008 р.), у якому взяли участь півсотні провідних українських і польських істориків. Науковці Центру регулярно

виступали на конференціях, круглих столах в Україні, Польщі, Чехії, Росії, Білорусі, Німеччині, Франції, Італії, Великобританії, Швеції, Швейцарії, Канаді, США, Австралії, Новій Зеландії, зокрема: “Український національно-визвольний рух в ХХ столітті: зовнішньополітичний вимір” (Київ, 21 травня 2008 р.); “Переосмислюючи соціальний час і простір” (Вишків, Івано-Франківська обл., 23 липня 2008 р.); “Ковчег – 2008” (Федерація польських організацій в Україні, Унівський Студитський монастир, 20 серпня 2008 р.); “Українсько-польсько-білоруське сусідство” (Дрогобич, 19 вересня 2008 р.); “Рік 1918 – молода Європа” (Тарнів, 9 жовтня 2008 р.); “Польща і Україна у боротьбі за незалежність у 1918–1920 рр.” (Луцьк, 15 листопада 2008 р.); “Україна і Росія: історія і образ історії” (Москва, 3–5 квітня 2008 р.); “Епоха зламів: конференція на честь 90-річчя незалежності Польщі і Литви” (Варшава, 1–2 липня 2008 р.); “Історія – ментальність – ідентичність. Методологічні проблеми сучасної історіографії” (Познань, Обжиско, 23–25 вересня 2008 р.); Польсько-українська школа ім. В. Липинського (Вроцлав, 18–19 листопада 2008 р.); “Українці Холмщини та Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків” (Луцьк, 28–30 квітня 2009 р.); *Wrzesień 1939 roku – wojna na dwa fronty, początek II wojny światowej* (Седлице, Польща, 4–5 вересня 2009 р.); “Золотий вересень 1939 року: визволення чи окупація?” (Львів, 15 вересня 2009 р.); “Вересень 1939 року. Львів і Львівщина між гітлерівським та сталінським тоталітаризмами” (Львів, 23 вересня 2009 р.); “Od wojny do wolności. Wybuch i konsekwencje II wojny światowej 1939–1989” (Gdańsk, 5–6 października 2009 г.); Міжнародна конференція “Polska wobec zagrożenia wojennego w 1939 г.” (Częstochowa, 8 października 2009 г.); “Союз Пілсудський–Петлюра 1920 року: історичні обставини і сучасні інтерпретації” (Івано-Франківськ, 23–25 жовтня 2009 р.); “Od Zborowa do NATO”. Stosunki polsko-ukraińskie od XVII do XXI wieku (Poznań, 16–17 listopada 2009 г.); Науково-практична конференція “Навчання історії і взаємини з сусідами” (Київ, 6 квітня 2009 р.); XVIII Міжнародний славистичний колоковіум (Львів, 14–16 травня 2009 р.); XVIII загальний з’їзд польських істориків (Ольштин, Польща, 16–19 вересня 2009 р.); “Міфи і стереотипи в історії Польщі та України в XIX і XX ст.” (Лодзь, 8–9 жовтня 2009 р.); “Польща–Україна: спільність долі – спільний історичний простір” (Київ, 12 листопада 2009 р.); “Малі регіони у великій політиці Польщі, Чехії, Словаччини та України в XIX і XX ст.” (Жешів, 19–20 листопада 2009 р.); “Pogranicza Europy Środkowo-Wschodniej – ludzie pogranicza i elity regionalne” (Katowice, 7–9 grudnia 2009 г.); “Українсько-польські відносини сьогодні: потреба “перезавантаження” чи продовження?” (Івано-Франківськ–Яремче, 21 вересня 2010 р.); “Історія – ментальність – ідентичність. Місце і роль історії та істориків у житті польського та українського народів у XIX і XX ст. (Львів–Брюховичі, 28–30 вересня 2010 р.); “Історична наука, історична пам’ять і національна свідомість модерної доби в Україні, Білорусі та Польщі” (Черкаси, 21–23 жовтня 2010 р.); “Політика, історія та культура сучасної України: нові перспективи” (Торонто, 21–23 січня 2010 р.); “Дискурсивний поділ на “Схід” і “Захід”: символічна географія та її наслідки” (Веллінгтон, Нова Зеландія, 20–21 березня 2010 р.); “Транскультурні карти” (Сідней, 9–11 квітня 2010 р.); “Дослідження з україністики в університеті ім. Дж. Монаша” (Сідней, 26 вересня 2010 р.); “150 років Галицькому крайовому сеймові (1861–1914)” (Львів, 6 травня 2011 р.); “Українсько-польське стратегічне партнерство: реалії та перспективи (до 20-річчя

визнання республікою Польща незалежності України)” (Яремче, 16–18 вересня 2011 р.); Міжнародна наукова конференція, присвячена 100-річчю від дня відкриття “Шашкевичівки” та 20-річчю відродження школи (Перемишль, 27 жовтня 2011 р.); XX Ювілейний міжнародний славистичний колоквиум (Львів, 19–20 травня 2011 р.); Росія і Західна Європа в польській та українській історіографії XIX–XX століть (Гданськ, 22–23 вересня 2011 р.); “Галичина і Січневе повстання” (Чудець, 19–21 жовтня 2011 р.); “Оскар Галецький та його образ Європи” (Лодзь, 18–19 листопада 2011 р.); “Росія як частина Східної Європи” (Москва, 19–20 вересня 2011 р.); “Східна Європа: Шоа і міжнаціональні відносини у 1941–1944 роках: маловивчені сторінки життя у Львові в умовах нацистської окупації” (Львів, 28 жовтня 2011 р.); “Культурно-історичне середовище Львова XIX–XX століття” (Львів, 8 грудня 2011 р.); “Dopo l’unione Sovietica: I Diritti Minoranze in Europa Orientale e nell’ex-URSS” (Museo Diffuso della Resistenza Torino, 7–9 April 2011 an.); “Les représentations historiques et la réécriture du passé dans la Russie postsoviétique Université de Genève” (Genève, 12–14 mai 2011 y.); “Андрей Сахаров: тревога и надежда. – 2011” (Москва, 20–21 мая 2011 г.); “Memory and Theory in Eastern Europe” (Cambridge, 4–5 July 2011 y.); “Світові війни XX ст. та історична пам’ять” (Житомир, 11–12 листопада 2011 р.); “Podiumsdiskussion an der Vertretung des Landes Brandenburg beim” (Berlin, 16 november 2011); “Свобода і Соборність як чинники національної ідеї України” (Київ, 22–23 березня 2012 р.); “Історія, політика і культура в Східній Європі” (Перемишль, 9–10 липня 2012 р.); “Українсько-польські відносини сьогодні: стан та перспективи” (Яремче, 21–23 вересня 2012 р.); “Українська Повстанська Армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи” (Львів, 27–28 вересня 2012 р.); “Акція “Вісла” – завершальний етап депортації українців Польщі. Історична спадщина і суспільна свідомість” (Львів, 29 вересня 2012 р.); *Chełmszczyzna między imperiuma narodami. Międzynarodowa konferencja poświęcona 100-leciu wyodrębnienia guberni Chełmskiej* (Lublin; Chełm; Łuck 6–9 grudnia 2012 r.); “Giedroyc i Ukraina” (Warszawa, 17–18 maja 2012 r.); “Pojednanie przez trudną pamięć” (Lublin, 23–24 maja 2012 r.); “Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи” (Мюнхен, 1–3 липня 2012 р.); “Historia, polityka i kultura w Europie Wschodniej” (Przemyśl, 9–10 lipca 2012 r.); “Polska w Europie Środkowej” (Kraków, 12–15 wezwśnia 2012 r.); “Zapomniane mosty, drogi i przeprawy w Galicji: z problematyki badań nad systemami komunikacyjnymi XVIII–XX wieku” (Przemyśl, 19–20 września 2012 r.); “Волинь у Другій світовій війні” (Луцьк, 21 квітня 2012 р.); “Історична пам’ять про війну та Голокост” (Київ, 28 вересня 2012 р.); “Українська повстанська армія – феномен вітчизняної і світової історії XX ст.” (Івано-Франківськ, 11 жовтня 2012 р.); “Європейський Союз – Польща – Україна: суспільно-політичний, соціально-економічний та управлінський аспекти співпраці” (с. Брюховичі Львівської обл., 19–20 квітня 2013 р.); “Волинська трагедія: через історію до порозуміння” (Луцьк, 19–20 червня 2013 р.); “Історія сталінізму. Радянські нації та національна політика в 1920–1950-х роках” (Київ, 10–12 жовтня 2013 р.); “Тарас Шевченко і світова україністика: історичні інтерпретації та сучасні рецепції” (до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка) (Київ, 21–24 жовтня 2013 р.); “Євген Петрушевич: постать на тлі доби (до 150-річчя від дня народження і 95-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки) (Львів, 30 жовтня 2013 р.); “Restoration of History: memory and

Society in East-Central Europe” (Мінськ, 3–4 травня 2013 р.); “Світло й тіні українського радянського історіописання” (Київ, 22–23 травня 2013 р.); “Польща–Україна: політика пам’яті” (Варшава, 20–21 червня 2013 р.); “Історія історіографії і методологія історії в Польщі та Україні – традиції і сучасність” (Жешув, 12–13 вересня 2013 р.); “Польсько-українські стосунки 1939–1947: стан досліджень і дослідницькі перспективи” (19–20 вересня 2013 р.); “Росія, Європа і польська боротьба за незалежність в XIX столітті” (Варшава, 17–18 жовтня 2013 р.); “Чеські полоністичні студії в європейському контексті” (*Česká polonistická studia v evropském kontextu*) (Прага, 11–12 вересня 2013 р.); Асоціації українців Австралії та Нової Зеландії (Мельбурн, 15–16 лютого 2013 р.); XVIII Всесвітня конвенція Асоціації вивчення націй (Нью-Йорк, 18–20 квітня 2013 р.); “Україна: минуле і майбутнє” (Чикаго, 22 квітня 2013 р.); “За межами парадигми переходу: нові напрями у вивченні Центрально-Східної Європи” (Лунд, Швеція, 2–4 жовтня 2013 р.); “Суспільно-економічні аспекти транскордонної співпраці України та Польщі: історія, сучасність, майбутнє” (Львів, 16 травня 2014 р.); “Перша світова війна в історичній долі народів Центрально-Східної Європи” (Львів, 25–27 вересня 2014 р.); Наукова сесія Комісії польсько-українських культурних зв’язків відділу ПАН у Любліні (Люблін, 14 листопада 2014 р.); Засідання Бюро Відділення історії, філософії і права НАН України (Київ, 27 листопада 2014 р.); “Європа 1914–2014 рр.: сто років війн і миру” (Люблін, 5 грудня 2014 р.); “Досліджуючи прикордоння” (Вільнюс, 10–11 квітня 2014 р.); “Інтернаціональна міліція Гімлера. Участь місцевих сил у частинах СС і поліції у контексті Другої світової війни” [*Himmler’s Supranational Militia. Indigenous Participation in SS and Police Units in the Context of the Second World War*]” (Торунь, 28–30 травня 2014 р.); “Проблеми дослідження українського визвольного руху середини ХХ століття” (Львів, 14 листопада 2014 р.); “1863 рік в контексті національно-політичних процесів у Центрально-Східній Європі” (Львів, 23 січня 2014 р.); “Яка Польща, який світ до і після 1914 р.? В колі дослідницьких зацікавлень професора Романа Вапінського” (Гданськ, 17–18 листопада 2014 р.); “Kobieta w Galicji 1772–1918. Przestrzeń prywatna – przestrzeń publiczna” (Чудець, Польща, 15–17 травня 2014 р.); Науковий семінар кафедри українознавства Ягеллонського університету (Краків, 7 листопада 2014 р.); “Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів у Центрально-Східній Європі (ХХ – початок ХХІ ст.)” (Львів, 27 травня 2015 р.); VIII українсько-польська зустріч (Яремче, 25 вересня 2015 р.); Засідання Виконкому Ради Західного наукового центру (Львів, 23 жовтня 2015 р.); Митрополит Андрей Шептицький та єврейські громади в часи Другої світової війни. Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі (Київ, 30 листопада – 1 грудня 2015 р.); “Zagadnienia religijne i narodowościowe we współczesnych badaniach polskich, słowackich i ukraińskich na terenie euroregionu karpackiego. Aspekt historyczny, prawny, socjologiczny, filozoficzny i etyczny” (Львів, 26–27 червня 2015 р.); Українсько-польський форум істориків (Київ, 2–4 листопада 2015 р.); “Україна в ХХ–ХХІ століттях: на шляху гідності і свободи” (Київ, 11–12 грудня 2015 р.); XXV Jubileuszową Wschodnią Szkoła Letnia w Warszawie (Warszawa, 1–21 lipca 2015 r.); “Етнічні конфлікти у роки Другої світової війни: досвід Центрально-Східної Європи” (Луцьк; Шацьк, 23–25 червня 2016 р.); “Перша світова війна на Волині” (Маневичі; Костюхнівка Волинської обл., 5–6 липня 2016 р.); “Політика та

історія” (Яремче, 23–25 вересня 2016 р.); “Михайло Грушевський: учений, політик, державний діяч” (Львів, 25–26 жовтня 2016 р.); “Проблеми дослідження Українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого зимового походу)” (Житомир, 18–19 листопада 2016 р.); “Депортації українців Польщі: науковий та суспільно-політичний дискурси, історична пам’ять” (Тернопіль, 7 грудня 2016 р.); Українсько-єврейські відносини у контексті Шоа в Україні у 1941–1944 рр. (Меморіальний музей Голокосту США, Вашингтон, 15 лютого 2017 р.); “Українсько-польські відносини в контексті суспільно-політичних і етнокультурних процесів в Центральній-Східній Європі (ХХ – поч. ХХІ століття)” (Львів, 24 травня 2017 р.); “Проблеми дослідження українського визвольного руху 1920–1950-х років (до 75-річчя створення Української повстанської армії)” (Львів, 5–6 жовтня 2017 р.); “Історія, сучасність та майбутнє” (Яремче, 16 вересня 2017 р.); “70 років по тому” (Львів, 26 квітня 2017 р.); “Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)” (Київ, 1 червня 2017 р.); “Видатні постаті прометеїзму. Генрик Юзевський і його спадщина (до 125-річчя з дня народження)” (Луцьк, 25–27 жовтня 2017 р.); “Український визвольний рух першої половини ХХ ст.: краєзнавчі контексти (до 75-річчя створення Української повстанської армії)” (Дрогобич, 27 жовтня 2017 р.); “Українське військо в національній революції 1917–1921 рр. (до 100-річчя Армії УНР)” (Львів, 3 листопада 2017 р.). Всеукраїнська науково-практична конференція «Національна політика іноземних держав на західноукраїнських землях (перша половина ХХ ст.): практика, досвід, уроки для сучасності» (Дрогобич, 24 листопада 2017 р.); “Україна–Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат”, (16–17 березня 2017 р., Київ); “Освітні реформи в Європі” (Прага, 26–27 жовтня 2017 р.). Наукову діяльність Центр дослідження українсько-польських відносин координував із вищими навчальними закладами України та Польщі, установами Польської академії наук та Польської академії освіти й культури, недержавними науковими установами Польщі, насамперед Південно-Східним науковим інститутом у Перемишлі, у яких пройшли наукове стажування десятки науковців Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України.

Науковці та здобувачі Центру насамперед досліджували внутрішньополітичні та геополітичні обставини, що впливали на перебіг та наслідки українсько-польських відносин у новітню добу. Зокрема, М. Литвин узагальнив особливості розвитку українського та польського національних рухів у роки Першої світової війни та повоєнне десятиліття. Зазначив, що пам’ять про Першу світову війну та Українську революцію 1917–1921 рр. компартійна влада СРСР/УРСР намагалася витравити зі свідомості українців, прагнучи замінити її пафосом Великої жовтневої соціалістичної революції, літописом творення багатонаціонального Радянського Союзу¹. І це їй частково вдалося, про що свідчить “радянська” свідомість частини

¹ Литвин М. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / М. Литвин, К. Науменко. – Львів; Харків, 2007. – 244 с.; *Його ж.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. за Львів / М. Литвин // Історія Львова: у 3 т. – Львів, 2007. – Т. 3. – С. 27–37; *Його ж.* Проблеми відродження державності й соборності України в 1914–1923 рр.: політика і дипломатичний чин північноамериканської еміграції / М. Литвин // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття. – Київ: Інститут політичних і

населення сходу та півдня України. Натомість влада Польської Народної Республіки не відкидала значення потуг польського національного руху, який намагався визволити співвітчизників із колоніальних тенет Пруссії / Німеччини, Австрії / Австро-Угорщини, Росії. Щоправда, при цьому гіперболізувала роль та місце лівих сил. Чи не тому посткомуністична Польща, на відміну від України, значно швидше й безболісно відновила національний наратив історії, повноцінний хід історичного пізнання. Автор реконструював національні рації українського і польського народів, які в умовах Першої світової війни зуміли відновити національно-державні організми. І лише складні геополітичні наслідки війни не дали українцям змоги втримати національну державність і соборність етнічних земель.

етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2007. – С. 431–437; *Його ж.* Зовнішньополітичні орієнтири ЗУНР (Геополітичний простір ЗУНР та її зовнішньополітичні орієнтири) / М. Литвин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [упоряд. М. Литвин, В. Футала]. – Львів, 2008. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: XX століття – С. 106–115; *Його ж.* Powstanie Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej i próby jej porozumienia z odrodzonym państwem polskim // Międzynarodowa sesja naukowa “Rok 1918 – Młoda Europa”, zorganizowana w 90 rocznicę odzyskania niepodległości. Materiały przedsesyjne / Muzeum Okręgowe w Tarnowie. – Tarnów, 2008. – S. 32–34; *Його ж.* Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / [гол. ред. ради Я. Ісаєвич, члени ред. ради М. Литвин, Л. Зашкільняк та ін., упоряд. М. Литвин, І. Патер, І. Соляр, автор передмови М. Литвин]. – Львів, 2009. – 350 с.; *Його ж.* Powstanie Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej i próby jej porozumienia z odrodzonym państwem polskim // Międzynarodowa sesja naukowa “Rok 1918 – Młoda Europa”, zorganizowana w 90 rocznicę odzyskania niepodległości. Materiały przedsesyjne / Muzeum Okręgowe w Tarnowie. – Tarnów, 2008. – S. 32–34; *Його ж.* ЗУНР і Галицька ССР у геостратегії більшовицької Росії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2009. – Вип. 18: Західно-українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення / [гол. редкол. Я. Ісаєвич, упоряд. М. Литвин, І. Патер, І. Соляр]. – С. 101–118; *Його ж.* Українсько-польська війна 1918–1919 років як конфлікт історичної пам’яті // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць / [гол. ред. Л. Алексієвець]. – Тернопіль, 2012. – Вип. 10. – С. 106–111. – (Серія: Історія, міжнародні відносини); *Його ж.* Проблеми державності та соборності в діяльності уряду ЗУНР // Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення. – Київ: Український інститут національної пам’яті; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. – С. 106–117; *Його ж.* Польсько-українсько-російська війна 1920 року // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2014. – Вип. 7. – С. 20–31; *Його ж.* Украинская проблема в годы Первой мировой войны // Знание-сила. – Москва, 2014. – № 9. – С. 82–87; *Його ж.* Украинская проблема в годы Первой мировой войны // Неизвестная война. – Москва, 2014. – Ч. 1. – С. 234–241; *Його ж.* Проект “Україна”. Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. – Харків, 2015. – 380 с.; *Його ж.* Мойсей українського народу. До 150-річчя від дня народження митрополита Андрея Шептицького. – Львів, 2015. – 32 с.; Проект “Україна”. Австрійська Галичина / [автор-упоряд. М. Литвин]. – Харків, 2016. – 410 с.; *Його ж.* Український та польський політикум у період відродження національних держав (1914–1918) / М. Литвин // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2016. – Вип. 9. – С. 26–44; Проект “Україна”. Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі / [авт.-упоряд. М. Литвин]. – Харків, 2017. – 444 с.

У межах виконання планових тем Центру дослідження українсько-польських відносин О. Руда простежила, як історію України та українсько-польські відносини висвітлюють польські історики кінця XIX – першої третини XX ст., розвиток історичної науки та освіти Галичини окресленого періоду, а також формування національної свідомості населення міжвоєнної Галичини крізь призму освітніх процесів. Основні погляди польських дослідників на генезу та розвиток козащини, козацькі виступи кінця XVI – початку XVII ст., козацьку революцію під проводом Богдана Хмельницького О. Руда охарактеризувала в монографії “Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX ст.”². Авторка також актуалізувала висвітлення важливих подій історії України в працях польських учених, зокрема Берестейської унії, польсько-козацьких відносин, українського національного відродження тощо³. Належну увагу О. Руда приділила висвітленню джерел міфологізації українського минулого в польській історіографії, формуванню історико-політичних міфів і стереотипів, які донині впливають на те, як польське суспільство приймає українців⁴.

Розвиток початкового шкільництва Галичини періоду автономії 1867–1918 рр., що характеризувався полонізацією галицької освіти зі збереженням австрійського характеру народних і виділових шкіл та австрійської і польської інтерпретації історичного минулого, дослідниця висвітлила у монографії “Історія як навчальний предмет у початкових школах Галичини (1867–1918)”⁵.

Науковці Центру досліджували національно-освітню та мовну політику міжвоєнної Польщі. Аналізуючи згадані вище проблеми, О. Руда з’ясувала, що національна політика була спрямована на полонізацію, асиміляцію та окатоличення непольського населення, що зумовило радикалізацію політичних сил національних

² Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX ст. / О. Руда. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2010. – 418 с.

³ Її ж. Козаччина та польсько-козацькі відносини в науковій творчості Тадеуша Корзона (1839–1918) / О. Руда // *Od Zborowa do NATO (1649–2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. Monografia naukowa. Historia* / [red. M. Franz, K. Pietkiewicz]. – Toruń, 2009. – S. 359–376; Її ж. Українська проблематика в дослідженнях польських науковців Львівського університету (кінець XIX – початок XX століття) // *Вісник Львівського університету. Серія історична. Ювілейне видання з нагоди 350-річчя Львівського університету. Спеціальний випуск.* – Львів, 2013. – Вип. 49 / [за ред. О. Сухого]. – С. 114–129.

⁴ Її ж. До джерел міфологізації українсько-польських відносин / О. Руда // *Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні: кол. монографія* / [за ред. Л. Зашкільняка]. – Львів, 2009. – С. 289–333; Її ж. Поширення українсько-польських історичних міфологем у польській історіографії кінця XIX – першої третини XX ст. // *Wiekі Stare i Nowe* / [pod red. S. Fertacza, M. Wanatowicz]. – Katowice: Wyd-wo Uniwersytetu Śląskiego, 2012. – S. 114–128.

⁵ Її ж. Історія як навчальний предмет у початкових школах Галичини (1867–1918) / О. Руда. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2015. – 146 с.

меншин⁶. Повна підпорядкованість освітньої політики національній призвела до того, що вона змінювалася залежно від національних меншин, регіонів держави, політики панівної партії, а також її реалізації центральними та місцевими органами влади. Науковець констатувала, що результати освітньої політики негативно позначилися на загальному стані українського, єврейського та німецького шкільництва краю, призвели до скорочення кількості початкових і середніх шкіл, ускладнили навчання представників непольського населення у вищих навчальних закладах. Серед населення краю прагнення здобуття освіти рідною мовою, культивування національних традицій та розвиток рідної культури лише посилювалося. Як наслідок, у міжвоєнний період населення Галичини зберегло свою самобутність у вигляді мережі приватного національного початкового та середнього шкільництва, та навіть, як у випадку українців, таємних вищих навчальних закладів⁷.

М. Чебан простежила особливості функціонування українських і польських наукових товариств в Галичині в міжвоєнний період ХХ ст. Авторка відзначила, що позиція польської влади та вчених щодо місця українства в сфері науки у міжвоєнний період не була однозначною: одні не визнавали за українцями права на власну науку і наукове партнерство, інші ставилися прихильно. Виявом співпраці між ученими було обрання їх членами авторитетних наукових товариств, зокрема Наукового товариства імені Шевченка у Львові. М. Чебан підкреслила, що українські науковці, переважно історики, філологи, правники, філософи, співпрацювали й із громадськими та культурно-освітніми організаціями Галичини – товариствами “Просвіта”, “Рідна школа” та ін., у яких долучалися до формування національної свідомості через поширення історичних знань. Однак спроби створення українського університету на початку 1920-х років, сформована мережа наукових та громадсько-культурних товариств і організацій засвідчили прагнення української громадськості в умовах бездержавності власними силами вирішувати актуальні суспільно-політичні та культурно-освітні завдання⁸.

⁶ *Її ж.* Мультикультурний простір Галичини // Проект “Україна”. Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі / В. Вісин, Р. Голик, В. Голубко та ін.; авт.-упоряд. М. Литвин. – Харків: Фоліо, 2017. – С. 363–408; *Її ж.* Polityka językowa Polski i Czechosłowacji wobec mniejszości ukraińskiej w okresie międzywojennym (na przykładzie szkolnictwa Galicji i Zakarpacia) // Wrocławskie Studia Politolologiczne / [pod red. D. Moroń]. – 2017. – Nr 23. – S. 131–142.

⁷ *Її ж.* Роль українських культурно-освітніх товариств у розвитку національного шкільництва в Галичині (1923–1939) / О. Руда // Rocznik Lubelski. – 2016. – Т. 42. – S. 95–104; *Її ж.* Релігійні чинники у процесі формування національної ідентичності населення українсько-польсько-чехословацького пограниччя (1918–1939) (на прикладі українців Галичини та Закарпаття) // Wieki Stare i Nowe / [pod red. A. Kluczek]. – Katowice: Wyd-wo Uniwersytetu Śląskiego, 2017. – Т. 12(17). – S. 128–144.

⁸ *Чебан М.* Микола Андрусак. Історія історика / М. Чебан. – Львів, 2015. – 356 с.; *Її ж.* Микола Андрусак та Львівський університет / М. Чебан // Історія та історики у Львівському університеті: традиції та сучасність (до 75-ліття створення історичного факультету): кол. монографія; за ред. Л. Зашкільняка, П. Серженги. – Львів, 2015. – С. 295–301; *Її ж.* Невідомий нарис Миколи Андрусака з української історіографії кінця ХVІІІ–ХІХ століття / М. Чебан // Історіографічні дослідження. – Київ, 2015. – Вип. 26. – С. 125–

Досліджували також етноконфесійні процеси та культурно-мистецьке життя міжвоєнної Галичини. Зокрема, Тарас Горбачевський реконструював діяльність Римо-католицької церкви, її харитативну працю, соціальні ініціативи, суспільно-культурні акції в Галичині⁹. На маловідомих матеріалах українських та польських архівів Андрій Портнов та Руслана Давидюк комплексно проаналізували суспільно-політичну та культурно-освітню діяльність української військово-політичної еміграції у міжвоєнній Польщі¹⁰.

У межах виконання планових тем Центру Олег Піх активно досліджував науково-культурні взаємини українців і поляків у першій половині ХХ ст. Дослідник насамперед зосередив увагу на розробці проблем діяльності української науково-культурної інтелігенції, наукових контактах українських і польських дослідників міжвоєнного періоду, участі українських учених у роботі польських наукових інституцій, періодичних виданнях, з'їздах і конгресах істориків, поглядах українських учених вказаного періоду на розвиток польсько-українських відносин¹¹.

139; *Її ж.* Олександр Лотоцький як член НТШ (на матеріалах ЦДІА України у Львові) / М. Чебан // *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість.* – Львів, 2016. – Вип. 9. – С. 265–279.

⁹ *Горбачевський Т.* Діяльність товариств Римо-католицької церкви у Львові в рамках Католицької акції (30-ті рр. ХХ ст.) / Т. Горбачевський // *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки.* – Луцьк, 2011. – Вип. 6. – С. 82–89; *Його ж.* Польський театр у Львові в міжвоєнний період ХХ століття / Т. Горбачевський // *Красзнавство.* – Київ, 2012. – Вип. 4. – С. 169–174; *Його ж.* Виникнення та діяльність Католицьких ліг у Львові у 1920-их роках / Т. Горбачевський // *Spheres of culture Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies* / [editor-in-chief I. Nabytovych]. – Lublin, 2013. – Vol. 4. – S. 260–266; *Його ж.* Об'єднання та наукові осередки римо-католицьких священників у міжвоєнному Львові / Т. Горбачевський // *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість.* – Львів, 2013. – С. 80–94; *Його ж.* Інформаційно-культурний простір радіомовлення у міжвоєнному Львові (1921–1939 рр.) / Т. Горбачевський // *Гілея: науковий вісник.* – Київ, 2012. – Вип. 66. – С. 156–160.

¹⁰ *Портнов А.* Наука у вигнанні: наукова і освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919–1939) / А. Портнов. – Харків, 2008. – 256 с.; *Давидюк Р.* Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства / Р. Давидюк. – Львів; Рівне, 2016. – 704 с.

¹¹ *Піх О.* Мирон Кордуба (1876–1947) / О. Піх. – Львів, 2012. – 72 с. [Серія: Історики України. Вип. 10]; *Його ж.* Діяльність українських учених у Варшавському університеті в 20–30-х роках ХХ ст. / О. Піх. // *Od Zborowa do NATO (1649–2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. Monografia naukowa* / [red.: Maciej Frany, Krzysztof Pietkiewicz]. – Toruń, 2009. – S. 709–721; *Його ж.* Науково-освітня діяльність Мирона Кордуби у Варшаві (1928–1940) / О. Піх // *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / [відп. ред. М. Литвин]. – Львів, 2012. – Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колячука. – С. 184–191; *Його ж.* Варшавський період життя Мирона Кордуби: нариси з біографії вченого / О. Піх // *Wiekі stare i nowe* / [pod. red. Sylwestra Fertacza i Marii W. Wanatowicz]. – Katowice, 2012. – Т. 4 (9). – S. 129–140; *Його ж.* Українсько-польські наукові взаємини у міжвоєнний період / О. Піх // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Львів, 2013. – Вип. 23 / [гол. редкол. М. Литвин]. – С. 509–516.

Новаторськими є також міждисциплінарні праці здобувачів Центру про етносоціокультурні трансформації на Лемківщині та Гуцульщині другої половини XIX – першої третини XX ст.¹² Заслужують на увагу підготовані в ході опрацювання вказаних проблем бібліографічні видання, присвячені історії українсько-польських відносин та історичному краєзнавству, що упорядковані у співавторстві з О. Рудою¹³.

Науковці Центру узагальнили внутрішньополітичну та геополітичну ситуацію на західних землях України у роки Другої світової війни. Андрій Боляновський особливу увагу звернув на зовнішні чинники (радянський, німецький), які впливали на розпалювання українсько-польського військово-політичного протистояння, зокрема на Волині¹⁴. Анексія Радянським Союзом території Західної України виразно

¹² *Клапчук В.* Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст. / В. Клапчук. – Львів; Івано-Франківськ, 2009. – 508 с.; *Любчик І.* Етнополітичні процеси на Лемківщині наприкінці XIX – 30-х роках XX століття / І. Любчик. – Івано-Франківськ, 2009. – 213 с.

¹³ Бібліографія історії українсько-польських відносин: суспільно-політичні та економічні процеси (за матеріалами картотеки Мирона Кордуби) / [упоряд. О. Піх, О. Руда]. – Львів, 2009. – 366 с.; Історичне краєзнавство (за матеріалами картотеки Мирона Кордуби). – Львів, 2015. – Ч. 1: Історичне краєзнавство, історична географія та картографія українських земель / [упоряд. О. Піх, О. Руда]. – 316 с.

¹⁴ *Боляновський А. О.* До питання про політичну стратегію українського визвольного підпілля у 1944 р. / А. Боляновський // Галичина. – 2008. – № 14. – С. 329–342; *Його ж.* Українці і Polacy w niemieckich formacjach policyjnych na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1942–1944 / А. Боляновський // Polska–Ukraina: trudne pytania. – Warszawa, 2009. – Т. 11. – С. 61–89; *Його ж.* Гута Пеняцька: російське замовлення на антиукраїнську пропаганду в Польщі? / А. Боляновський // Наше слово. – Варшава. – 2011. – 13 лютого. – № 7 [запис Б. Гука]; *Його ж.* Злочин без кари. У Львові презентували книжку про вбивство польських учених у 1941 році / А. Боляновський // Дзеркало тижня. – 2011. – 1 липня. – № 24 [запис В. Худицького]; *Його ж.* Національний рух опору і відступ Вермахту з українських земель (літо – осінь 1944 р.) / А. Боляновський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [гол. редкол. М. Литвин, упоряд. і наук. ред. О. Стасюк, М. Романюк]. – Львів, 2012. – Вип. 22: Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи. – С. 141–171; *Його ж.* Ставлення Романа Шухевича до вирішення проблеми українсько-польського конфлікту в Західній Україні у 1943–1945 рр. / А. Боляновський // Волинь і волинці у Другій світовій війні: зб. наук. праць / [упоряд. М. Кучерепа]. – Луцьк, 2012. – С. 439–444; *Його ж.* Українці, росіяни й поляки у Збройних силах Німеччини у 1939–1945 роках: порівняльний аналіз / А. Боляновський // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / [відп. ред. М. Литвин]. – Львів, 2012. – Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колячука. – С. 71–91; *Його ж.* Между национальными устремлениями и колониализмом Гитлера: восточноевропейские военные формирования в Вооруженных силах Германии в 1941–1945 гг. / А. Боляновський // Ab-Imperio. Исследования по новой имперской истории и национализму в постсоветском пространстве. – Москва, 2012. – № 3. – С. 134–170; *Його ж.* Іноземні військові формування у Збройних силах Німеччини (1939–1945 рр.) / А. Боляновський. – Львів: В-во Львівської політехніки, 2013. – 880 с.; *Його ж.* Особливості українсько-єврейських взаємин у Західній Україні у роки нацистської окупації / А. Боляновський // Історична пам'ять про

продемонструвала модель політики, яку ця країна вирішила впроваджувати на інкорпорованих землях. Українці і поляки на власному негативному досвіді відчули реальне погіршення життя замість обіцяного більшовицькою пропагандою покращення. Дуже швидко в “перших совітах” розчарувалися навіть палкі нечисленні симпатичні більшовиків, які раніше були прихильниками СРСР. Багато українців і поляків подібно сприйняли “совітську окупацію”. Аналіз оцінок різних подій суспільно-політичного життя та побуту свідчить про те, що представники обох народів однаково обурювалися брутальною поведінкою перших і других “совітів”, критикували негативні вияви сталінської політики¹⁵.

війну та Голокост. – Дніпропетровськ, 2013. – С. 66–89; *Його ж.* Проблема кількості польських жертв Волинської трагедії 1943 року / А. Боляновський // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2013. – Вип. 6. – С. 129–142; *Його ж.* Участь дивізії “Галичина” у битві під Бродами / А. Боляновський // Брідщина – край на межі Галичини й Волині. – Броди: Просвіта, 2013. – Вип. 6: Матеріали сьомої краєзнавчої конференції, присвяченої 70-тій річниці створення української дивізії “Галичина”. 19 квітня 2013 р. – С. 7–14; *Його ж.* Інонаціональні військові відділи в складі УПА (1943–1944 рр.) / А. Боляновський // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 122–132; *Його ж.* Український повстанський рух і німецькі окупаційні інстанції на Волині на початку 1944 р.: між протистоянням і нейтралітетом / А. Боляновський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 24: Український визвольний рух середини ХХ століття в контексті суспільно-політичних ідей, подій та обставин / [гол. редкол. М. Литвин, упоряд. і наук. ред. М. Романюк, О. Стасюк]. – Львів, 2014. – С. 181–210; *Його ж.* “Чорна середа” села Кортеліси 23 вересня 1942 р. / А. Боляновський // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2014. – Вип. 7. – С. 82–106; *Його ж.* Сам розвіював посіяні ним ілюзії щодо незалежної України [інтерв’ю] / А. Боляновський // Високий замок. – 2014. – 20 квітня; *Його ж.* Друга світова – наслідок ілюзії безпечного світу [інтерв’ю] [Електронний ресурс] / А. Боляновський // Високий замок. – 2014. – 31 серпня. – Режим доступу: http://www.wz.lviv.ua/far_and_near/128358; *Його ж.* Росіяни як “радянські військові колабораціоністи” у 1941–1945 рр. Історична правда [Електронний ресурс] / А. Боляновський. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/09/10/144608/>; *Його ж.* “Чорна середа” села Кортеліси 23 вересня 1942 року / А. Боляновський // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2014. – Вип. 7. – С. 82–106; *Його ж.* Українське питання у планах кайзерівської Німеччини у роки Першої світової війни / А. Боляновський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2015. – Вип. 26. – С. 21–48; *Його ж.* Між християнською мораллю і нелюдським злом (реакція Митрополита Андрея Шептицького на окупаційну політику націонал-соціалістичної Німеччини в Галичині у 1941–1944 рр.: від формальної лояльності до критики і протестів) / А. Боляновський // Друга світова війна та долі мирного населення у Східній Європі: матеріали Міжнародної наукової конференції пам’яті Митрополита Андрея Шептицького (м. Київ, 30 листопада – 1 грудня 2015 р.) / [за ред. Л. Фінберга]. – Київ: Дух і Літера, 2016. – С. 7–70.

¹⁵ *Боляновський А.* Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування: монографія / А. Боляновський. – Львів, 2011. – 188 с.; *Його ж.* Розстріли польських професорів у Львові в липні 1941 року: історичні факти, юридичні звинувачення, політичні інсинуації / А. Боляновський // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / [відп. ред. М. Литвин]. – Львів, 2010–2011. – Вип. 3–4. – С. 107–

Працівники Центру також досліджували драму Волинської трагедії 1943 року, відповідальність за яку мають нести провідники обох національних рухів, яким так і не вдалося домовитися й порозумітися наприкінці Другої світової війни. Доведено, що не знімається відповідальність також із зовнішніх провокаторів конфлікту – німецьких структур і радянських партизан, які так само брутально поводитися на Волині та Галичині. Зокрема, здобувач Центру Іван Пусько підготував історико-мемуарну книгу, в якій опублікував спогади мешканців 120 сіл Волинської та Рівненської областей, у кожному з яких під час міжетнічного конфлікту загинуло не менше двадцяти українців. Матеріали книги дають змогу краще реконструювати трагедію українсько-польського протистояння на Волині та Холмщині напередодні та в роки Другої світової війни¹⁶. Загалом дослідник записав на диктофон спогади понад тисячу волинян, на підставі яких ствердив, що у 1943–1944 рр. на території теперішньої Волинської області загинуло близько 5,5 тис. поляків і 8,5 тис. українців. Умовна екстраполяція фактажу на терен усього колишнього Волинського воєводства (теперішні Волинська і Рівненська області та Кременеччина) подвоїла ці дані¹⁷.

Леонід Зашкільняк проаналізував українське історіографічне середовище в Галичині першої половини ХХ ст., його вплив на міфологізацію національної свідомості українців; узагальнив історичну політику сучасної України та Польщі¹⁸.

146; *Його ж.* Біль Вулецьких пагорбів. Вийшла книжка про вбивство польських учених у Львові 1941 року / А. Боляновський // День. – 2011. – 29 липня. – № 132 [запис Т. Козирева]; *Його ж.* Українці і поляки Галичини під сталінським режимом у споминах очевидців: перший досвід / А. Боляновський // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2016. – Вип. 9. – С. 110–127.

¹⁶ *Пушук І.* Волинь та Холмщина в 1943–1944 роках. Українські жертви / І. Пушук. – Львів, 2014. – 348 с.

¹⁷ *Литвин М.* Українсько-польські відносини новітньої доби: конфлікт історичної пам'яті / М. Литвин // Там само. – С. 7–16; *Хахула Л.* Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни (за матеріалами часопису “Na Rubieży”) // Збірник праць науково-дослідного інституту пресознавства / [відп. ред. М. М. Романюк]. – Львів, 2011. – Вип. 1 (19). – С. 228–237; *Його ж.* Образ Української повстанської армії в сучасних польських дискусіях щодо волинської трагедії 1943 року / М. Литвин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2012. – Вип. 22: Українська Повстанська Армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи / [гол. редкол. М. Литвин, упоряд. і наук. ред. М. Романюк, О. Стасюк]. – С. 234–243.

¹⁸ *Зашкільняк Л. О.* Трансформація концепції історичного знання в сучасній історико-теоретичній думці / Л. Зашкільняк // Тези міждисциплінарної конференції “Трансформація парадигм мислення та концепції знання під впливом сучасних викликів у загальній, соціальній, практичній і прикладній філософії”. – Львів, 2007. – С. 21–24; *Його ж.* Problematyka chłopska we współczesnej historiografii ukraińskiej / Л. Зашкільняк // Dzieje partii i stronnictw chłopskich w Europie. – Pułtusk; Warszawa, 2007. – Т. 2: W podzielonej Europie / Komitet red. J.Szaflik i in. – S. 457–458; *Його ж.* Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії / Л. Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 15: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. – Львів, 2006–2007. – С. 855–863; *Його ж.* Інте-

Учений був координатором спільного українсько-польського наукового проекту

лектуальна історія як дослідницький простір сучасної української історіографії / Л. Зашкільняк // III міжнародний конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу” (Луцьк, 17–19 травня 2006 р.) Доповіді та повідомлення: в 3-х т. / [гол. ред. І. Коцан; відп. ред. С. Гаврилюк, Л. Винар, О. Гаврилюк, В. Пришляк, Л. Шваб]. – Луцьк: Укр.іст. т-во, Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки, 2007. – Т. 1. – С. 104–108; *Його ж.* Українсько-польські стосунки ХХ ст. у суспільній свідомості українців та поляків / Л. Зашкільняк // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 127–137; *Його ж.* Антропоморфний вимір сучасних національних гранд-наративів / Л. Зашкільняк // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. – Київ, 2008. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 77–83; *Його ж.* Історія і соціальне замовлення (на прикладі шкільних підручників з історії) / Л. Зашкільняк // Шкільна історія очима істориків: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / [упоряд. Н. Яковенко]. – Київ, 2008. – С. 65–83; *Його ж.* Неоромантичні тенденції в українській історіографії початку ХХ століття / Л. Зашкільняк // Historia – mentalność – tożsamość. Miejsce i rola historii oraz historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku / [praca zbiorowa pod red.: J. Pisulińskiej, P. Sierzęgu, L. Zaszkiłniaka]. – Rzeszów, 2008. – S. 320–334; *Його ж.* Образ(и) польської історії в сучасній українській історіографії / Л. Зашкільняк // Матеріали міжнародної наукової конференції “Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації” (Київ, 15–16 грудня 2005 року) / [упоряд. і наук. ред. Г. Касьянов]. – Київ, 2008. – С. 35–46; *Його ж.* Співробітництво українських і польських істориків на сучасному етапі: історіографічні аспекти // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки / Л. Зашкільняк. – Острог, 2008. – Вип. 10. – С. 366–388; *Його ж.* Українсько-польські стосунки в ХХ столітті: стан вивчення і проблеми дослідження / Л. Зашкільняк // Przemyskie Zapiski Historyczne. – Rocznik XIV–XV: 2003–2005. Studia i materiały poświęcone historii Polski Południowo-Wschodniej. – Przemysł, 2008. – S. 21–48; *Його ж.* Ukrainische historische Identität zwischen Polen und Russland / L. Zaszkiłniak // Last der Geschichte? Kollektive Identität und Geschichte in Ostmitteleuropa. Belarus, Polen, Litauen, Ukraine. – Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2008. – S. 189–226; *Його ж.* Nacjonalizacja historii: państwo i historiografia we współczesnej Ukrainie // Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów / [pod red. S. Nowinowskiego, J. Pomorskiego, R. Stobieskiego]. – Łódź, 2008. – S. 27–34; *Його ж.* Чого ми хочемо від шкільної освіти / Л. Зашкільняк // Сучасність. – Київ, 2008. – № 3–4. – С. 98–107; *Його ж.* аціоналізація історії: państwo i historiografia na współczesnej Ukrainie / Ł. Zaszkiłniak // Studia Interkulturowe Europy Środkowo-Wschodniej. – Warszawa, 2008. – Т. 2. – S. 31–38; *Його ж.* Передмова. Післямова. Історичні міфи і стереотипи як складова суспільної свідомості та соціальної практики / Л. Зашкільняк // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні / [кол. моногр. за ред. Л. Зашкільняка]. – Львів, 2009. – С. 1–6, 7–35, 465–468; *Його ж.* Як і історики потрібні Україні? (Stryjek T. Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacji dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN; Oficyna Wydawnicza Rytm, 2007. – 850 s.) / Л. Зашкільняк // Україна модерна. – Київ, 2009. – Число 3(14). – С. 297–309; *Його ж.* Dzieje Polski i Polaków we współczesnej ukraińskiej historiografii / Ł. Zaszkiłniak // Od Zborowa do NATO (1649–2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku. – Toruń, 2009. – S. 776–783; *Його ж.* Украинско-польские отношения ХХ века в общественном сознании украинцев и поляков / Л. Зашкільняк // Историки-слависты МГУ – Москва, 2008. – Кн. 7: Х. Х. Хайретдинов. Исследования и материалы,

в межах співробітництва Львівського, Дрогобицького педагогічного, Познанського, Лодзинського і Жешівського університетів та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України “Історія – ментальність – ідентичність. Місце і роль історії та істориків в житті українського і польського народів в XIX і XX століттях” і наукової конференції під назвою “Міфи і стереотипи в історії Польщі та України в XIX і XX ст.” (Лодзь, 8–9 жовтня 2009 р.). Львівський науковець також актуалізував зовнішньополітичні (насамперед російський) чинники міждержавних та міжнаціональних взаємин, особливу увагу звернувши на передумови, перебіг та наслідки українсько-польського військово-політичного конфлікту у період

посвященне 65-летию со дня рождения Х. Х. Хайретдинова. – С. 367–381; “Паверхі” і “лесвіцы” сучаснай українскай гістарыяграфіі // Беларускі гістарычны агляд. – Мінск, 2009. – Т. 16. – Сшытак 1(30). – С. 167–189; *Його ж.* Галичина в працях українських істориків XIX – початку XX століття / Л. Зашкільняк // Historia i dziedzictwo regionów w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku / [pod red. M. Stolarczyka, A. Kawalec, J. Kuzickiego]. – Rzeszów, 2011. – S. 17–29; *Його ж.* Дослідження історії та культури Галичини в Україні / Л. Зашкільняк // Galicja 1772–1918. Problemy metodologiczne, stan i potrzeby badań / [pod red. A. Kawalec, W. Wierzbieńca, L. Zaskilniaka. Wstępem opatrzył J. Maternicki]. – Rzeszów, 2011. – Т. 1. – S. 28–42; *Його ж.* Історія – ментальність – ідентичність. – Львів, 2011. – Вип. 4: Історична пам’ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття: кол. монографія / [за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги]. [Статті: “Передмова”. – С. 11–17; “Історична пам’ять і соціальні функції історії в сучасному світі”. – С. 21–26]; *Його ж.* Polska, Słowacja, Europa Środkowa w XIX–XXI wieku. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ewie Orlof / [pod red. J. Pisulińskiego, E. Rączy, K. Żarny]. // Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць. – Тернопіль, 2011. – Вип. 5, ч. 2. – С. 310–320. – S. 310–320; *Його ж.* Українське niespełnione nadzieje i ich optymistyczny epilog / L. Zaskilniak // Przegląd Wschodni. – Warszawa, 2010 (2011). – Т. 11. – Z. 1(41). – S. 21–30; *Його ж.* Парламентська діяльність як інструмент формування історичної пам’яті в сучасній Україні // Український парламентаризм і політична культура суспільства. – Львів, 2012. – С. 259–283; *Його ж.* Polityka tożsamości i pamięci na Ukrainie. Dyskusja // Pamięć i pytania o tożsamość. Polska. Ukraina / [pod red. T. Horbowskiego, P. Kosiewskiego]. – Warszawa: Fundacja imienia Stefana Batorego, 2013. – S. 42–43, 97–99; *Його ж.* Polska i Ukraina w Europie Środkowo-Wschodniej: spojrzenie z Ukrainy / L. Zaskilniak // Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne. – Poznań, 2013. – Nr. 4. – S. 161–172; *Його ж.* У тіні волинської трагедії: “Форум Україна – Польща” / Л. Зашкільняк // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2013. – Вип. 6. – С. 258–262; *Його ж.* Historia i lekcja Giedroycia / Leonid Zaskilniak // Giedroyc a Ukraina. Українська перспектива Jerzego Giedroycia i środowiska paryskiej Kultury. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2014. – S. 273–279; *Його ж.* Українсько-польські взаємини та історична наука в Галичині на початку XX століття / Л. Зашкільняк // Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin / [pod red. A. Sochackiej, P. Jusiaka]. – Lublin: W-wo UMCS, 2014. – S. 1166–1183; *Його ж.* Українська історіографія у міжвоєнній Польщі: пошук методологічних моделей національної історії / Л. Зашкільняк // Historia historiografii i metodologia historii w Polsce i na Ukrainie / [pod red. J. Maternickiego, J. Pisulińskiego, L. Zaskilniaka]. – Rzeszów: W-wo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2015. – S. 340–258.

Другої світової війни¹⁹. У 2008 р. вчений відзначений Нагородою Люблінського архієпископа “*Memoria iustorum*” – “Пам’ять праведників” за заслуги в розвитку діалогу культур, а також отримав звання почесного професора Жешівського університету ім. Королеви Ядвіги; 2009 р. відзначений державною нагородою Республіки Польща “Кавалерський Хрест Ордену Заслуги Польщі”. Методологічні аспекти дослідження українсько-польських та українсько-російських відносин розглядав також Андрій Портнов²⁰.

¹⁹ *Зашкільняк Л. О.* Політика польської влади щодо українців у 1944–1947 рр. / Л. Зашкільняк // *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість.* – Львів, 2007. – Вип. 2: Депортації 1944–1951. – С. 165–171; *Його ж.* Невідома війна: українсько-польські стосунки на Волині і в Східній Галичині у 1939–1944 рр. / Л. Зашкільняк // *Поляки – українці – євреї. Історичні дилеми та погляд у майбутнє (Унівські лекції 2008): кол. монографія; за наук. ред. Б. Вайгль та О. Гірного).* – Львів, 2008. – С. 238–252; *Його ж.* Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння / Л. Зашкільняк // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. – Львів, 2008. – С. 3–18; *Його ж.* Українсько-польські стосунки ХХ ст. у суспільній свідомості українців та поляків / Л. Зашкільняк // *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна.* – Львів, 2008. – Вип. 2. – С. 127–137; *Його ж.* Польща / Л. Зашкільняк // *Світова історія: ХХ століття. Енциклопедичний словник / [за ред. І. Підкови та Р. Шуста].* – Львів, 2008. – С. 643–655; *Його ж.* *Przyczyny i tło konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1947 (koreferat). Głos nadesłany / Л. Зашкільняк // Wołyń 1943 – rozliczenie: materiały przeglądowej konferencji naukowej “W 65. rocznicę eksterminacji ludności polskiej na Kresach Wschodnich dokonanej przez nacjonalistów ukraińskich” (Warszawa, 10 lipca 2008 r.).* – Warszawa, 2010. – S. 22–25, 128–139; *Його ж.* [Рец.]: Від “різни” до порозуміння чи навпаки? Grzegorz Motyka. *Od rzezi wołyńskiej do Akcji “Wisła”: Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947 / Л. Зашкільняк.* – Kraków, 2011. – 522 s. // *Україна модерна.* – Київ, 2011. – Ч. 18. – С. 246–255; *Його ж.* До генези українсько-польського конфлікту у ХХ столітті // *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / [відп. ред. М. Литвин].* – Львів, 2010–2011. – Вип. 3–4. – С. 22–41; *Його ж.* Українсько-польські стосунки на Волині і в Галичині в 1939–1944 роках: міжнаціональний конфлікт чи неоголошена війна? / Л. Зашкільняк // *Україна–Європа–Світ: міжн. зб. наук. праць / [гол. ред. Л. М. Алексієвць].* – Тернопіль, 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 89–95. – (Серія: Історія, міжнародні відносини); *Його ж.* Польське повстання 1830–1831 (Листопадове повстання) // *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник.* – Київ, 2013. – Вип. 4: Предметно-тематична частина: П–Я. – С. 59–61; *Польське повстання 1863–1864 (Січневе повстання) // Там само.* – С. 62–64.

²⁰ *Портнов А.* Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття / А. Портнов. – Київ, 2011. – 240 с.; *Його ж.* Між становим, конфесійним та етнічним підходами: Вибір стратегії політики Російської імперії щодо Правобережної України на початку ХІХ ст. / А. Портнов // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: “Історія та археологія”.* – Дніпропетровськ, 2011. – Вип. 19. – № 1. – С. 25–29; *Його ж.* Мученицька смерть мільйонів і перспективи теоретичної рефлексії / А. Портнов // *Критика.* – 2011. – № 7–8. – С. 36–37; *Його ж.* Нова Східна Європа як “близкая заграница” Росії / А. Портнов // *Критика.* – 2011. – № 1–2. – С. 7–8; *Його ж.* О гражданской вовлеченности, интеллектуальной непредвзятости и изучении памяти / А. Портнов. [Касьянов Г. В., Danse macabre: Голод 1932–33 років у політиці, масовій свідомості та

На матеріалах польського самвидаву 70–80-х рр. ХХ ст. Христина Чушак реконструювала місце України та українців у політичній думці польської опозиції. Порушені питання стосуються визнання польським суспільством кордону з Україною, утвердження значення незалежності України для Польщі та регіону, боротьби з негативними стереотипами українців у польському суспільстві, пошуку шляхів польсько-українського примирення, а також місця й ролі української меншини у майбутній незалежній польській державі. Авторка вважає, що образ України, окреслений опозиціонерами, вплинув на політику Польської Республіки щодо України після 1989 року. Основою монографії Х. Чушак “Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989)” стала дисертація, яка отримала головну нагороду серед кандидатських робіт на Першому конкурсі ім. Єжи Гедройца Посольства Республіки Польща в Україні²¹.

Науковці Центру проаналізували розбіжності між історичною пам'яттю та історіографією, зокрема у сприйнятті українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни населенням сучасної України і ставленням до нього. Л. Зашкільняк стверджує, що діяльність праворадикальних сил – ОУН і УПА під час війни сьогодні різні соціальні та етнічні спільноти сприймають по-різному: у західних областях домінує уявлення про представників цих національно-патріотичних структур як про героїв боротьби за національне визволення і соборність українських земель. В історичній пам'яті галичан і волинян сформувався позитивний ідеалізований образ українських повстанців. Натомість у східних і південних областях України стійким залишається образ “бандерівців” і “мельниківців” як “фашистських пособників”, “німецьких колаборантів”, “українських буржуазних націоналістів”, від рук яких загинуло чимало східних українців, що служили в Червоній армії або у військах НКВС.

історіографії (1980-ті – початок 2000-х). – Київ, 2010] // *Ab Imperio*. – 2011. – № 2. – С. 365–372; *Його ж.* Украинские образы Второй мировой войны / А. Портнов // *Вестник общественного мнения*. – 2011. – № 2. – С. 86–92; *Його ж.* Die ukrainische Nationsbildung in der postsowjetischen Historiographie: Eine Beobachtungen, Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung / Hg. A.Kappeler / А. Portnov. – Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 2011. – S. 29–36; *Його ж.* Die “Grose Vaterländische Krieg” in den Erinnerungskulturen von Belarus, Moldova und der Ukraine. Versuch eines Vergleichs, Erinnern an den Zweiten Weltkrieg. Mahnmale und Museen in Mittel- und Osteuropa, Hg. von Stefan Troebst und Johanna Wolf / А. Portnov. – Leipziger, 2011. – S. 227–241; *Його ж.* Two Historians in One Lviv / А. Portnov // *New Eastern Europe*. – 2011. – No. 1. – P. 147–151; *Його ж.* Post-Soviet Ukraine and Belarus Dealing with “The Great Patriotic War”, 20 Years after the Collapse of Communism. Expectations, achievements and disillusiones of 1989 / Andriy Portnov / [ed. by N. Hayoz, L. Jesień, D. Koleva]. – Bern, 2011. – P. 369–381; *Його ж.* Studying Memory in the Polish-Russian-Ukrainian Triangle. Some Observations / А. Portnov // *East European Memory Studies*. – December. – 2011. – No. 8. – P. 10–12; *Його ж.* Terra hostica: la Russe dans les manuels scolaires d’histoire ukrainiens, Anatoli. Dossier Représentations du monde dans l’espace postsoviétique / А. Portnov. – Paris, 2011. – Num. 2. – P. 39–62.

²¹ Чушак Х. Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989) / Х. Чушак. – Львів, 2011. – 304 с.

Праці Л. Зашкільняка, А. Боляновського, М. Литвина, Л. Хахули підтвердили, що в сусідній Польщі переважає негативна оцінка діяльності підпілля ОУН і відділів УПА-Захід як “бандитів” і “різунів”, яка пов’язана насамперед із українсько-польським конфліктом на Волині в 1943–1944 рр. Польські автори здебільшого “забувають” писати про політику дискримінації українського населення в регіоні, руйнування у 1938 р. понад ста православних церков на Холмщині, національні та релігійні утиски українців. Отже, зібраний емпіричний матеріал засвідчує суттєві відмінності історичної пам’яті у спільнот України, Польщі, Росії та Німеччини. Без сумніву, історична (колективна) пам’ять є стійким елементом історичної і в ширшому розумінні соціальної (суспільної) свідомості; вона відіграватиме вагомий роль у соціальній ідентифікації окремих людей і національних спільнот і в найближчі десятиліття.

Досліджено передумови, перебіг та етнополітичні наслідки депортаційних процесів на пограниччі в 1939–1951 рр. Автори вважають, що польська та радянська влади повинні насамперед нести відповідальність за масові депортації (понад 800 тис.) українців із Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя в 1944–1951 рр. Особливо жорстокою була депортаційна акція “Вісла” 1947 року, у ході якої польська комуністична влада за сприяння СРСР та Чехословаччини на північно-західні землі Польщі депортувала понад 150 тисяч українців. Як свідчать офіційні польські документи, цю депортацію здійснено за етнічною ознакою, а тому її можна кваліфікувати етноцидом. Тоді на прикордонні уже не діяла УПА, а була лише невелика мережа українського підпілля, яка не становила загрози для Польської держави²². Юлія Павлів розглядає функціонування депортацій у регіональній пам’яті України, вважаючи, що травматичний досвід війни та міжнародних взаємин залишається лише в межах історичної пам’яті спільноти переселенців. У загальноукраїнському контексті репрезентація окреслених подій є фрагментарною, а інтерес до трагедії депортованих західних українців з’являється епізодично лише напередодні трагічних роковин²³.

²² *Литвин М.* Депортації 1941–1951 рр. у суспільній свідомості українців / М. Литвин // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2007. – Вип. 2: Депортації 1944–1951. – С. 12–19; *Литвин М.* Депортовані українці Перемишля 1945–1946 рр.: штрих до етносоціального портрета / М. Литвин, Я. Кондрач // Там само. – С. 222–226; *Литвин М.* Депортації українців з Надсяння, Лемківщини, Холмщини і Підляшшя 1944–1951 років: основні етапи та етнополітичні наслідки / М. Литвин // Галичина. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 20–21. – С. 311–319; Суспільно-політичні передумови та етнокультурні наслідки депортаційних акцій у Польщі та СРСР (1944–1951) // Український парламентаризм і політична культура суспільства. – Львів, 2012. – С. 121–135; *Литвин М.* Соціально-політичні передумови та наслідки депортаційної акції “Вісла” 1947 р. / М. Литвин // Акція “Вісла” – завершальний етап депортації українців Польщі. Історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2013. – С. 6–24.

²³ *Павлів Ю.* Видавнича діяльність суспільно-культурних товариств депортованих українців міста Львова / Ю. Павлів // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2016. – Вип. 9. – С. 280–290; *Її ж.* Депортація українців з українсько-польського прикордоння 1944–1951 рр.: особистісний та медійний дискурси // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2017. – Вип. 29: Primum agreee. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. – С. 572–583; *Її ж.* Місця пам’яті депортованих з Польщі у 1944–1946 рр. в Україні. EVROPSKÝ FILOZOFICKÝ

За участю науковців Центру, обласних державних адміністрацій західних областей України, суспільно-культурних товариств і об'єднань “Закерзоння”, “Надсяння”, “Холмщина”, “Лемківщина”, “Любачівщина” проведено низку семінарів і круглих столів, слухань у комітетах Верховної Ради України, на яких обговорювали наслідки депортацій українців в 1944–1951 рр., здійснені тоталітарними владами Польщі, Чехословаччини та СРСР/УРСР. Депортовані здебільшого не вимагають матеріальних відшкодувань, а правно-політичної оцінки злочинних дій тогочасних тоталітарних режимів, визнання масових переселень понад 800 тис. українців із Надсяння, Лемківщини, Холмщини й Підляшшя в 1944–1951 рр. депортаціями за етнічною ознакою, а їхнім жертвам надання статусу депортованих. Науковці Центру вважають, що важливою є не лише історична оцінка цієї трагедії, але й експертиза спеціалістів з міжнародного та національного законодавства.

Як свідчать публікації львівських науковців, пам'ять про акцію “Вісла” продовжує розділяти польське суспільство й сьогодні. Свідченням цього були дебати 2007, 2012, 2016 років щодо проекту ухвали про засудження акції “Вісла”, що його опрацювала Комісія національних і етнічних меншин Сейму РП. Проекти загалом повторювали тексти ухвал Сенату РП від 3 серпня 1990 року, засуджуючи “притаманний тоталітарним режимам принцип колективної відповідальності”. Проте деякі політики Польщі й надалі продовжують використовувати наявні у свідомості населення стереотипи для власних маніпуляцій. Незважаючи на узагальнення польських і українських істориків, спільні багатотомні видання джерел, частина послів до Сейму (переважно представники Права і Справедливості) й надалі називають акцію “Вісла” “слухною відповіддю за злочини УПА” і вимагають засудити “геноцид польського народу на Волині в 1943 році”.

Водночас співробітники та здобувачі Центру підготували низку просопографічних досліджень, які розкривають внесок учених у розвиток польської та української історичної науки. Зокрема, Оксана Руда узагальнила наукову та громадську діяльність польського історика Освальда Бальцера, з'ясувала його погляди щодо політичної історії України, українсько-польських відносин²⁴. Марина Чебан дослідила культурно-освітню та наукову діяльність, зокрема у Науковому товаристві імені Шевченка у Львові, українського історика Миколи Андрусика, проаналізувала його наукові зацікавлення, що охоплювали етноконфесійні процеси XVII–XVIII ст., козацьку боротьбу, суспільно-політичні рухи в Галичині другої

ANIHISTORICKÝ DISKURZ. European philosophical and historical discourse. – Praha, 2016. – Vol. 3. – С. 29–37; *Її ж.* “Нас били, різали”, “такий був час”: до питання колективної травми та наративу страждання в депортованих українців з Польщі у 1944–1951 рр. / Ю. Павлів // Український історичний збірник. – Київ, 2018. – Вип. 20. – С. 189–201; *Її ж.* Образ “малої вітчизни” в історичній пам'яті переселенців із Холмщини та Лемківщини / Ю. Павлів // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2015. – Вип. 8. – С. 163–179; *Її ж.* Образи українсько-польського пограниччя періоду Другої світової війни (за матеріалами спогадів жінок, депортованих з Холмщини) / Ю. Павлів // Новітня доба. – Львів, 2013. – Вип. 1. – С. 181–200.

²⁴ Руда О. Освальд Бальцер (1858–1933): наукова та громадська діяльність / О. Руда. – Львів, 2012. – 132 с. – (Серія: Історики України, № 9).

половини XIX – початку XX ст.²⁵. Руслана Труба проаналізувала життєвий шлях та наукову діяльність Омеляна Терлецького, який тривалий час досліджував суспільно-політичні процеси в Галичині у XIX ст., активно співпрацював з І. Крип'якевичем, М. Кордубою, І. Карпинцем²⁶. Микола Литвин, Тамара Литвин, Ярослав Кондрач узагальнили багатогранну наукову діяльність дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка, академіка Академії наук УРСР Івана Крип'якевича²⁷.

Дослідження Л. Зашкільняка, М. Литвина, О. Рудої, Х. Чушак, М. Чебан підтвердили, що сучасна українська історіографія лише фрагментарно відображає складність міжетнічних процесів на українсько-польсько-білоруському пограниччі в Новітню добу. Потребують детальнішої реконструкції етнокультурні процеси в західних областях УРСР, а особливо – проблеми формування етнонаціональної політики сучасної України. Тривалий час дослідники віддавали перевагу суспільно-політичним аспектам етнополітики державної влади, збройно-політичному протистоянню на українсько-польському пограниччі. Водночас належно не розкриті взаємини між етнонаціональними групами й конфесіями, українською та польською інтелігенцією в західному регіоні України. Тому для зміцнення довіри до державоформуючої нації потрібно зберегти культурну самобутність національних меншин – поляків, німців, євреїв, вірмен, чехів, які здавна населяли Галичину та Волинь. Заразом сучасна українська влада має сприяти високому ступеню інтеграції до національно-культурного буття всіх національних спільнот, які не зазнаватимуть обов'язкової / шкідливої акультурації представників національних меншин (груп), насамперед поляків, які мають у регіоні мережу культурних споруд Римо-Католицької Церкви, навчальних закладів, громадсько-культурних товариств.

Праці науковців Центру Л. Зашкільняка, Л. Хахули, О. Рудої, О. Піха, Х. Чушак, М. Чебан, О. Поповича актуалізували потребу удосконалення підходів щодо регулювання політики історичної / колективної пам'яті, яка акумулювала складні сторінки депортацій українців та поляків, міжнаціональні протистояння, зокрема в західному регіоні в 40-і роки XX ст. У зв'язку з цим історики спільно з правниками й управлінцями мають створити нову нормативно-правову базу, яка б охоплювала

²⁵ Чебан М. Микола Андрусак (1902–1985) / М. Чебан. – Львів, 2013. – 86 с.

²⁶ Труба Р. Омелян Терлецький (1873–1958) / Р. Труба. – Львів, 2013. – 84 с.

²⁷ Литвин М. Іван Крип'якевич і товариство “Просвіта” / М. Литвин, Т. Литвин // Матеріали Міжнародної наукової конференції “Просвіта” в національно-культурному житті українського народу (до 140-річчя з часу заснування) / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль, 2009. – С. 229–234; Крип'якевич Іван Петрович / М. Литвин // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка: в 2-х т. – Львів, 2011. – Т. 1: А–К. – С. 673–674; Іван Крип'якевич як історик, бібліофіл, громадсько-політичний діяч / М. Литвин, Т. Литвин // Україна: культура спадщина, національна свідомість, державність / [відп. ред. М. Литвин, упоряд. Ф. Стеблій]. – Львів, 2016. – Вип. 28: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 527–534; Кондрач Я. Іван Крип'якевич – дослідник воєнної історії Галичини / Я. Кондрач // Воєнна історія Галичини та Закарпаття. – Львів, 2010. – С. 647–651; Литвин М. Іван Крип'якевич як дослідник історії українського козацтва / М. Литвин, Я. Кондрач // Тези Міжнародної наукової конференції “Витоки та становлення козацького руху на етнічних землях України”. – Львів, 2017. – С. 113–117.

норми і правила врегулювання постконфліктних ситуацій. Виваженою в перехідний період повинна бути історична освіта, музейна діяльність, монументальна пропаганда, топонімічні зміни, зображення національно-культурних символів, портретів діячів культури на грошових банкнотах і поштових марках, візуально-інформаційному просторі міст і сіл прикордонних територій України та Польщі.

Досліджуючи сучасні українсько-польські відносини, О. Піх зазначав, що з огляду на проголошений Україною курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію важливим є і зовнішньополітичний досвід Польщі, який може вказати на шляхи та заходи, що сприятимуть зближенню з ЄС та НАТО, і аналіз демократичної трансформації цієї країни. Зокрема, вчений проаналізував заходи, які здійснювала польська влада у 90-х рр. ХХ ст., прагнучи демократизувати всі сфери життя, реформувати Польщу в сучасну конкурентноспроможну державу й інтегрувати її у європейську економічну й політичну систему. Аналізуючи вказані вище проблеми, він дійшов висновку, що Україна, яка стоїть на шляху реформаторської перебудови, для успішного втілення реформ мусить по можливості аналізувати й ефективно використовувати вдалий досвід своїх сусідів, що трансформувалися з соціалістичних, побудованих на засадах жорсткої централізації країн у розвинуті демократичні держави, які служать своїм громадянам²⁸. Водночас О. Піх зосередив свою увагу на східному векторі зовнішньої політики Польщі, стратегіях та проблемах її реалізації у контексті двосторонніх відносин з Україною, Республікою Білорусь та Російською Федерацією²⁹. Вивчав

²⁸ Піх О. Реформування адміністративно-територіального устрою у Республіці Польща: корисний досвід для України / О. Піх // Адміністративно-територіальний устрій України: методологічні основи та практика реформування: монографія. – Львів, 2016. – С. 164–175. – (Серія “Проблеми регіонального розвитку”); *Його ж*: Адміністративно-територіальна реформа 90-х років ХХ століття в Республіці Польща: завдання та результати / О. Піх // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / [відп. ред. Микола Литвин]. – Львів, 2014. – Вип. 7. – С. 107–118; *Піх О.* Становлення системи місцевого самоврядування в Польщі у 90-х роках ХХ ст. / О. Піх // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія – Тернопіль: Вид-во НПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 76–87; *Його ж*: Дотримання міжнародних стандартів в етнонаціональній політиці України і Польщі / О. Піх // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2015. – Вип. 27: Ювілейний збірник на пошану Юрія Сливки / [гол. редкол. М. Литвин, упоряд. і наук. ред. І. Соляр]. – С. 390–399.

²⁹ *Піх О.* Особливості формування східної політики Республіки Польща в кінці 80-х – першій половині 90-х років ХХ століття / О. Піх // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / [відп. ред. М. Литвин]. – Львів, 2015. – Вип. 8. – С. 223–242; *Його ж*: Східна політика Республіки Польща в контексті її зовнішньополітичних пріоритетів (1991–2004) / О. Піх // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість / [відп. ред. М. Литвин]. – Львів, 2016. – Вип. 9. – С. 162–178; *Його ж*: Українсько-польські відносини в період президентства Віктора Ющенка (2005–2010): асиметрія очікувань і можливостей / О. Піх // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [гол. редкол. І. Патер, упоряд. Л. Хахула]. – Львів, 2016. – Вип. 29: Primum agreee. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. – С. 584–604.

особливості сучасних взаємин України та Чехії³⁰. Аналізував зовнішні та внутрішні чинники, які впливали на перебіг російсько-української війни 2014–2017 рр.³¹

Досліджували також особливості існування та видозміни в польській суспільній свідомості кінця ХХ – початку ХХІ ст. історичних стереотипів України та українців, пов'язаних з історією України та польсько-українськими відносинами у ХХ столітті. Зокрема, Любомир Хахула розкрив генезу основних негативних і позитивних польських історичних стереотипів про Україну та українців від ХІ ст. до кінця сучасності, яка має довгу історію, починаючи від взаємин між Київською Руссю та Польським князівством у Х–ХІ ст. Велику кількість негативних стереотипів, на його думку, створили польські хроністи ХVII ст., описуючи козаків та їхні відносини з поляками. Через романтичну літературу негативні уявлення про українців як злих, підступних, жорстоких перейшли у ХХ ст.³². Значну увагу приділено аналізу польського медійного та політичного дискурсу про українсько-польські взаємини в роки Другої світової війни³³. Доведено, що протягом 1991–2015 рр. польський суспільно-політичний дискурс, представлений політичними елітами, ЗМІ та громадською думкою, не завжди був єдиним в оцінці української внутрішньополітичної ситуації, державно-політичних реформ, спроб інтеграції з Європою³⁴. Польська політична еліта запропонувала суспільству новий погляд на українців та їхню незалежність, заснований на ідеї необхідності утвердження суверенітету України задля стабільності у Центрально-Східній Європі, а також послідовно втілювала його у міжнародній політиці. Широкі суспільні кола сприймали українців у негативному або й байдужому ключі, часто ставлячи під сумнів можливість польсько-українського примирення. Водночас зацікавленість польської преси Україною та польсько-українськими відносинами, широка полярність інтерпретацій та присутність постійної дискусії про Україну давала надію на позитивні зміни у майбутньому в справі покращення образу українців серед поляків³⁵. Українські

³⁰ Корсак Р. Політична та економічна співпраця України та Чехії в умовах трансформації суспільних відносин (2000–2012 рр.) / Р. Корсак. – Ужгород, 2013. – 518 с.

³¹ Між війною і соборністю. Соціокультурна інтеграція та адаптація переселенців з Донбасу та Криму. Західноукраїнський вектор / [відп. ред. М. Литвин]. – Львів, 2017. – 454 с.

³² Хахула Л. “Різуни” чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну / Л. Хахула. – Львів, 2016. – 313 с.; *Його ж:* Стереотипи польсько-українських відносин у польській пресі 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття / [гол. редкол. Я. Ісаєвич; упоряд.: М. Литвин, В. Футала]. – С. 618–622.

³³ Хахула Л. Україна й українці в офіційному та медійному дискурсах сучасної Польщі (перша половина 1990-х років) / Л. Хахула // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: зб. наук. праць / [відп. ред. М. Литвин]. – Львів, 2010–2011. – Вип. 3–4. – С. 222–233.

³⁴ Хахула Л. Польські суспільні настрої щодо України у 1991–2014 рр. / Л. Хахула // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Суспільно-економічні аспекти трансграничної співпраці України і Польщі / [відп. ред. В. Кравців]. – Львів, 2014. – Вип. 2(106). – С. 19–26.

³⁵ Хахула Л. Незалежна Україна в польській суспільно-політичній думці початку 1990-х років / Л. Хахула // Слов'янський вісник: зб. наук. праць / [наук. ред. С. С. Троян]. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет; Рівненський інститут слов'янознавства

революції 2004 та 2013–2014 рр. та їхнє сприйняття польським суспільством засвідчили: незважаючи на історичні суперечки та негаразди, такі питання, як протистояння українців спробам відновлення авторитаризму, їхнє бажання жити за демократичними принципами, а також відкритість більшої частини українського суспільства до нових способів організації політичного й соціально-економічного життя, спроможні у найкоротший термін об'єднати і взаємно зблизити обидва народи.

Микола Литвин. Українсько-польські відносини новітньої доби: десятиріччя діяльності Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Проаналізовано науковий доробок співробітників Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, які актуалізують важливі аспекти українсько-польських міждержавних та міжнаціональних відносин у новітню добу. Особливу увагу приділено історіографічним здобуткам науковців України та Польщі, окремо розглянуто тематику публікацій збірника «Україна–Польща: історична спадщина, суспільна свідомість», колективні та індивідуальні праці науковців Центру.

Ключові слова: Центр дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, історіографія, історична пам'ять, історична політика.

Mykola Lytvyn. Contemporary Ukrainian-Polish Relations: the 10th Anniversary of the Centre for Ukrainian-Polish Relations Studies of Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

The article analyses research oeuvre of the Centre for Ukrainian-Polish Relations Studies of Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine that bring into light important aspects of contemporary relations between Ukrainian and Polish states as well as peoples. It focuses on historiography studies of Ukrainian and Polish scholars, examines issues highlighted in the series 'Ukraine–Poland: Historical Heritage and Social Consciousness', collective and individual research of the Centre members.

Key words: Centre for Ukrainian-Polish Relations Studies of Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine, historiography, historical memory, history politics.

Київського слав'ястичного університету, 2012. – Вип. 13. – С. 116–121 – (Серія “Історичні та політичні науки”); *Його ж:* Державотворчі та національно-демократичні процеси в Україні 1991–2014 рр.: польський суспільно-політичний дискурс / Л. Хахула // Український історичний журнал. – 2015. – № 1. – С. 93–108; *Його ж:* Долаючи травматичне минуле: Україна в суспільно-політичній думці Польщі / Л. Хахула // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [гол. редкол. І. Пагєр, упоряд. Л. Хахула]. – Львів, 2016. – Вип. 29: Primum agere. Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. – С. 605–613.

Зіновій МАЛАНІЙ

НА ПЕРЕТИНІ ІМПЕРСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНИХ ПОКЛИКАНЬ: УЗАГАЛЬНЕНИЙ ПОРТРЕТ ГАБСБУРЗЬКОГО СЛУЖБОВЦЯ В ГАЛИЧИНІ (1848–1918)

Політичну історію габсбурзької Галичини в історіографії звично подають у вигляді оповіді про поступове заміщення централізованої “німецької” бюрократії місцевою адміністрацією. Після 1867 р. крайові еліти (передовсім польські) перейняли владу, що врешті похитнуло імперське панування, а водночас заклало підґрунтя управлінської системи міжвоєнної Польської держави¹. Поданий наратив, на наш погляд, залишає поза увагою важливу проблему: якою мірою галицькі службовці послуговувалися конструктом “габсбурзького бюрократа”, як саме імперські моделі влади, ритуали та звички закарбувалися в публічному просторі, тож головне завдання статті – на підставі аналізу спогадів, преси та публіцистики розглянути галицького службовця крізь призму впливів метрополії.

Наприкінці XVIII ст. завдяки реформам габсбурзьких правителів Марії Терезії та Йозефа II виключно професійна бюрократія перейняла на себе функції управління. Згідно з ідеями Йозефа фон Зонненфельса, ініціатора змін, новий тип службовця ґрунтувався на ідеї “*der Mann ohne Vorurtheil*” – людини без упереджень, відданої професії, що добровільно служила державі як найвищому засобу досягнення блага для громадян². Йозеф II вимагав від кожного посадовця скрупульозного слідування певним засадам: покірність розпорядженням влади, формалізоване дотримання законності та канцелярської мови поєднувалося з вірною службою на користь правителя³.

Закладені підвалини управління були остаточно встановлені Францом Йозефом під час конституційних перетворень 60-х рр. XIX ст., що означало укріплення одноособової відповідальності, патерналістської опіки над підданими, надпартійності й наднаціональності службовця⁴. Популярна манера імператора урядувати

¹ Наприклад, див. показову узагальнювальну працю: *Kozyra W.* *Polityka administracyjna Ministrów spraw wewnętrznych Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1918–1939* / W. Kozyra. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 2009. – 680 s.

² *Vushko I.* *The Politics of Cultural Retreat: Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia, 1772–1867* / I. Vushko. – New Haven: Yale University Press, 2015. – P. 27.

³ *Ibidem.* – P. 27–28.

⁴ *Hanisch E.* *Der lange Schatten des Staates: Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert* / E. Hanisch. – Wien: Ueberreuter, 1994. – S. 222.

на досить розмитій границі абсолютистських прийомів та поваги до власноруч дарованих конституційних актів окреслила зразок для наслідування⁵.

Із середини XIX ст. політику центральної влади в Галичині провадив намісник. Згідно із законодавством, намісник (офіційно нім. Statthalter, пол. namiestnik) поєднував функції репрезентації монарха та провадив політичну адміністрацію краю⁶. Намісник ніс персональну відповідальність за дії влади та ситуацію в провінції, зокрема у внутрішніх справах, поліції, релігії та освіті, торгівлі та промисловості, культурі, а у випадку шкоди публічним інтересам і в усіх інших сферах управління⁷.

Як особистий представник монарха намісник тішився значним авторитетом та сподіваннями місцевого суспільства. Наприклад, в уявленнях руських жителів він аж ніяк не повинен був обмежуватися механічним виконанням безпосередніх функцій, а, цілком у дусі Франца Йозефа, відігравати роль третейського судді в міжнародних суперечках, гарантувати дотримання рівноправності, справедливості серед громадян, захищати державні інтереси, щоб, як зазначили в одній газеті, “удовлетворити желаніям русских жителей, чтобы сделать возможным мирное сожитіе всех народностей Галиции”⁸. Тривалий час взірцями були Агенор Голуховський та Міхал Бобжинський. Перший уособлював працю на благо краю, а не персональної кар’єри, контроль за справами в провінції, сміливо брав на себе відповідальність при одночасному надполітичному становищі виконавця волі монарха, а М. Бобжинського хвалили за одноособову відповідальність, охорону порядку, виховання в місцевих мешканців пієтету до букви закону, бо “у руках уряду – суспільство пластилін”⁹. Про іншого очільника провінції, Анджея Потоцького

⁵ Kurtzeba S. *Historia ustroju Polski w zarysie* / S. Kurtzeba. – Lwów: Księgarnia Polska Bernarda Połonieckiego, Gebethner i Wolff, 1920. – Т. 4. – Cz. 2. – S. 223; *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / К. Левицький. – Львів: Друкарня ОО. Василян, 1926. – С. 280.

⁶ *Verordnung der Minister des Innern, der Justiz und der Finanzen, womit die Allerhöchsten Entschließenungen über die Einrichtung und Amtswirksamkeit der Bezirksämter, Kreisbehörden und Statthaltereien, über die Einrichtung der Gerichtsstellen und das Schema der systemisirten Gehalte und Diäten-Classen, sowie über die Ausführung der Organisirung für die Kronländer Oesterreich ob und unter der Enns, Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien und Lodomerien mit Krakau, Bukowina, Salzburg, Tirol mit Vorarlberg, Steiermark, Kärnthen, Krain, Görz, Gradiska und Istrien mit Triest, Dalmatien, Kroatien und Slawonien, Siebenbürgen, die serbische Wojwodschafft mit dem Banate kundgemacht werden* // *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich.* – 1853. – 25. Jänner. – S. 92.

⁷ *Ibidem.* – S. 91, 99.

⁸ Цит. за: *Мудрий М.* Галицькі намісники в системі українсько-польських взаємин (1849–1914) / М. Мудрий // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 94.

⁹ *Loziński B.* *Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich, 1846–1859* / B. Loziński. – Lwów: H. Altenberg, 1901. – S. 3, 60, 109, 110; *Lazuga W.* *Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna* / W. Lazuga. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982. – S. 136.

поширилися чутки, які вказували на його обширні неформальні повноваження: “Він явно говорив, що цей [імперський] уряд не має права йому наказувати”¹⁰.

У схожому дусі дописувач до часопису “Діло” охарактеризував публічний статус повітового старости: “Де-інде міністрам не роблять таких овацій, як у нас ц. к. Старостам”¹¹. Сучасник тих подій, історик права Станіслав Куртцеба, описав владні манери очільника повіту: “Староста сам особисто залишився відповідальним за всю діяльність староства, підкорявся намісникові, очевидно, межі їхніх [старостів] повноважень могли розширюватися, бо мусили точно збігатися з напрямком, який обрало намісництво”¹².

Особливе значення мала церемонія аудієнції, яка зміцнювала персональний характер влади та освячувала символічний зв’язок начальника та підданого. Майбутній міністр у справах Галичини, молодий Казімеж Хлендовський, старанно готувався до першої аудієнції в намісника А. Голуховського: “Представлення себе Голуховському для молодої людини, яка вступала на урядову службу, не було жартом; гр. Агенор був надзвичайно суворим начальником, цілий край тремтів перед ним, міг би йому не сподобатися і вся кар’єра пропала”. Візит до високопосадовця мав чіткий ритуал: “Чи до Ексцеленції?” – цим запитанням в передпокої починалася вся церемонія. Після реєстрації треба було терпляче очікувати на прийом, а тим часом панувала емоційна напруга “зайнятих власними справами та результатом аудієнції” відвідувачів. В кульмінації процесії з’явився сам намісник, “подивився на мене [К. Хлендовського] симпатично і енергійним, але лагідним тоном сказав: “Сподобалася мені твоя кваліфікація...”¹³. Олександр Барвінський, відомий політик, а за фахом учитель, згадував, як клопотався про переїзд до Львова: “Представивши в кількох словах мою справу, віддалився я, не сподіваючися тут піддержки моєї просьби. Однак намісник Ф. Залеський, як я вже вгорі зазначив, впевнився вже був про безосновність роблених мені закидів і тим способом несправедливо мені заподіяної кривди, довів до користного рішення моєї справи...”¹⁴.

Не менш важливим публічним виявом були службові інспекції. Спочатку на черговій залізничній станції споруджували тріумфальну арку (“чотири стовпи, оббити шульками зь кукурудзы оть долины до горы”), а далі урочиста делегація місцевої влади, духовенства, шляхти та селян зустрічала достойного гостя: “Витаємо радо и сердечно Вашу Ексцеленцію въ нашомъ повѣтѣ”. Після відпочинку намісник відвідував святкову літургію, згодом побіжно перевіряв діяльність місцевої адміністрації. Наступний крок посадовця полягав у “цісарській” церемонії вислуховування петицій та скарг. До прикладу, депутація селян із Чортківського повіту звернулась до репрезентанта імператора: “П. намѣстнику! Просимо Васъ

¹⁰ Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський Цісарські намісники Галичини, 1903–1913 / М. Демкович-Добрянський. – Рим, 1987. – С. 11.

¹¹ Старосту коломийского п. Кучковского // Дѣло. – 1889. – 28 січня.

¹² Kurtzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie... – S. 230.

¹³ Chłędowski K. Pamiętniki. Galicja 1843–1880 / K. Chłędowski. – Wrocław: Wydaw. Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1951. – T. 1. – S. 137–139.

¹⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський. – Київ: Смолоскип, 2004. – С. 396.

представити Найяснѣйшому Панови, що у насъ крайна бѣдность”. Цікаво, що попри певну настороженість стосовно “польських” жестів можновладця, у руській пресі однозначно підкреслювали поважність та навіть сакральність постаті намісника: в Городенці “минає другій часъ означений, а п. намѣстника якъ нема, такъ и нема. Народъ рожного стану ходивъ коло тріумфальной брамы и дзвонивъ зубами, а прець нѣкто, хочъ не одинъ мавъ и колька миль до дому, не рушився зъ мѣсця, але тупкаючи ногами, бажавъ побачити особу п. Намѣстника”¹⁵.

Суспільний престиж службовця підкріплювався високими вимогами до нього. Згідно з Законом Крайової служби 1866 р., зазначалося, що “всі урядники повинно чинити згідно приписів і вищих положень, виконувати доступні справи та діяльність швидко, на підставі свого найкращого знання; повинні вести цілком моральне життя і нічого такого не робити, щоб довіру до них і їхній повазі зашкодити могло”¹⁶. Пилип Свистун, руський історик та політик, радив переймати “німецькі” професійні якості – чесність, справедливість та любов до людини¹⁷. Дрібний урядовець Бенедикт Грегорович у спогадах акцентував нащадкам на головних принципах успішної кар’єри – систематичності, пильності, сумлінності та ощадності¹⁸.

Схематично життя службовця можна розглянути у вигляді тріади “матура-посада-сім’я”. Перша складова означала здобуття необхідної освіти. У гімназії учні вперше ознайомлювалися з основними засадами майбутньої служби, навчалися дисципліні, виконанню поставлених завдань та манерам спілкування¹⁹. З іншого боку, за спостереженням історика, вихованця тієї школи, Францішека Буяка, “та система виховала в нашому суспільстві велику кількість індивідів, не здатних до самостійного життя, пасивних бюрократичних фігур, ласих на “пенсійки”, людей без волі, без крихти життєвої сили, при тім без характеру, готовності до недбалства та інших зловживань, щоб лиш собі товариських стосунків не псувати і “авансу” не зашкодити”²⁰. Гімназійна викладачка Стефанія Семполовська різко засудила освітню систему за виховання світоглядно обмежених юнаків, які не готуються служити краю. У 1902 р. на випускному іспиті в одній з гімназій абітурієнта запитали про найважливішу подію 1830 р. Відповідь учня була достойною: “У 1830 р. народився Найясніший Пан...”²¹.

Наступним кроком було отримати “добру посаду”. Мемуари Бенедикта Грегоровича відобразили класичний зразок долі дрібного службовця – підйом ієрархією

¹⁵ Зъ подорожи п. Намѣстника // Дѣло. –1883. – 17 листопада.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України, м Львів. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 542. – Арк. 5.

¹⁷ Ф.И.С. [Свистун Ф.] Що то есть украинофильство? / Ф.И.С. – Львов: Издательство имени Михаила Качковского, 1912. – С. 87.

¹⁸ *Gregorowicz B. Pamietnik / B. Gregorowicz // Pamietniki Urzednikow Galicyjskich. – Kraków: Wydawn. Liter., 1978. – S. 86, 263.*

¹⁹ *Śliwa L. Gimnazja galicyjskie w procesie kształtowania się inteligencji polskiej / L. Śliwa // Galicja i jej dziedzictwo, 1995. – T. 3. – S. 166.*

²⁰ *Bujak F. Galicya / F. Bujak. – Łwów: Księgarnia H. Altenberga, 1908. – T. 1. – S. 190.*

²¹ *Sempolowska S. Niedola młodzieży w szkole galicyjskiej: (kilka słów o narodowej szkole w Galicyi) / S. Sempolowska. – Kraków: Nakładem administracji Naprzodu, 1906. – S. 8–9.*

від злиднів та зневаги до стабільної “посади як мети життя” й привабливої пенсії²². У центрі уваги Юзефа Добошинського техніка кар’єрного підвищення, що визначала його матеріальне й суспільне становище²³. Драматична історія самопожертви О. Барвінського, який після смерті дружини “опинився тепер у вельми сумнім і труднім положеню. Треба було опікуватися дрібними сиротятами (син Володимир мав тоді 5 з половиною року, донька Ольга 3 роки), сповняти важкі шкільні обов’язки а крім того заробляти ще поза тим приватними лекціями, щоби видобути з трудного материяльного положеня спричиненого моїм нещастем”²⁴.

Для службовців у сімейному чи товариському колі існували чіткі норми поведінки. К. Хлендовський розповів про традицію, відповідно до якої керівники запрошували підлеглих на бали, де, попри проголошені неформальні стосунки, і далі усі дотримувалися службової ієрархії²⁵. Окремі гості приходили в парадній уніформі, а деяких переконували, що не личить “так опускатися та занедбано одягатися”²⁶. Також урядовцям радили уникати “французько-аристократичного” марнотратного стилю господарювання, а виховувати доньок у “німецькому” дусі хазяйновитості та ощадності, бо така “дівчина то ідеал дружини урядника”²⁷.

Образ галицького службовця не був однозначним. Із одного боку, від останньої чверті XVIII ст. діяв конструкт “імперського бюрократа” – об’єктивного та слухняного виконавця волі монарха та закону. З іншого, у провінції традиційно бачили в ньому захисника інтересів місцевої громади – “національного” урядовця. Роль сильного управлінця, який по-патерналістському піклується про власних підданих, орієнтувалася на Франца Йозефа і була поширена на нижчих рівнях. В уявленнях галицького суспільства намісник та староста наділялися великим авторитетом, як переконливо засвідчили ритуали аудієнції та службової інспекції, а від дрібніших службовців очікували дотримання бюргерських стандартів. Здобути належну освіту, зайняти зручну посаду та відпочивати у правильний спосіб – так функціонував стиль життя службовця, що на масовому рівні закарбувалося в дещо іронічному описі: “гладкий, вміло доглянутий пан, що завше вміє віднайти потрібне, добре висловитися, знає різноманітні чудові форми, приписи статутів, довершеністю форми компенсує відсутність чи недостатність змісту, а часто й пустоту душі, пан, ідеал якого урядова кар’єра та державна пенсія”²⁸.

²² *Homola I. Wstęp / I. Homola // Pamiętniki Urzednikow Galicyjskich... – S. 20–22.*

²³ *Doboszynski J. Pamiętnik / J. Doboszynski // Pamiętniki Urzednikow Galicyjskich... – S. 407.*

²⁴ *Барвінський О. Спомини з мого життя... – С. 255.*

²⁵ *Chledowski K. Pamiętniki. Galicja 1843–1880... – S. 263.*

²⁶ *Барвінський О. Спомини з мого життя... – С. 47.*

²⁷ *Lityński L. Odrodzenie ekonomiczne Galicyi / L. Lityński. – Lwów: Nakł. Autora, 1902. – S. 28–29.*

²⁸ Цит. за: *Śliwa L. Gimnazja galicyjskie w procesie kształtowania się inteligencji polskiej... – S. 166.*

Зіновій Маланій. На перетині імперської ідентичності та національних покликань: узагальнений портрет габсбурзького службовця в Галичині (1848–1918).

Розглянуто суспільний статус габсбурзьких службовців в Галичині (1848–1918). Проаналізовано основні засади функціонування класу імперських службовців у публічному просторі провінції, окреслено реформи центральної влади. В цілому виокремлено “дискурс” галицького службовця – вірного слуги імператора й закону та водночас приборчаника місцевої національності й інтересів краю. Особливу увагу приділено “персональному” стилю врядування в Галичині, значенню владних ритуалів (аудієнція і службова інспекція) та бюргерському етосу поведінки службовців в уявленні провінційного суспільства.

Ключові слова: службовці, Галичина, імперія, націоналізм, Франц Йозеф, бюргерський етос, намісник, аудієнція, службова інспекція.

Zinovii Malanii. Between the imperial identity and national vocation: a generalized image of the Habsburg state official in Galicia (1848–1918)

The article deals with the problem of the social status of the Habsburg state officials in Galicia in the time of 1848–1918. The author analyzes the main key-points of the imperial-class officials functions in the public space of the province, central government reforms are outlined. The “discourse” of the Galician official – a faithful servant of the Emperor, and a supporter of his local nationality and interests, is singled out. Special attention is given to the problem of the “personal” style of state policy in Galicia, to the importance of the “governing ritual” (audience and office inspection), and to the bourgeois ethos of officials behavior in the perception of provincial society.

Keywords: state officials, Galicia, Empire, nationalism, Franz Joseph, bourgeois ethos, governor, audience, office inspection.

УДК 329(477.8:438)15“192”

Олександр МАЛЕЦЬ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ КОМІНТЕРНУ В 20-Х РР. ХХ СТ.

Комуністичний інтернаціонал відіграв велику роль у поширенні комуністичних ідей на західноукраїнських землях. Ідеї, які комуністи задекларували у 1920–1921 рр., стали поширюватися поміж галичан, що не мали бажання визнавати польських владних інституцій. Становлення Комуністичної партії Східної Галичини (КПСГ) зустріло протистояння з боку Комуністичної Робітничої Партії Польщі (КРПП) саме через “українське питання”. Протистояння між комуністами Польщі та Східної Галичини, яке супроводжувалось арештами останніх польською владою, негативно відобразилося на розвитку комуністичного руху. Це, зрештою, змусило втрутитись у ситуацію Виконком Комінтерну, роль якого в розвитку комуністичного руху на західноукраїнських землях, а також ставлення його до “українського питання” в умовах польської окупації, залишається остаточно не з’ясованими.

Вивченню діяльності комуністичних партій на території Західної України в міжвоєнний період присвятило свої дослідження багато українських і зарубіжних (зокрема польських) науковців. Серед них заслуговують на увагу праці Є. Галушка¹, О. Карпенка², С. Кульчицького³, Ю. Сливки⁴, І. Гавриліва⁵, І. Гіріка⁶. Серед польських – Я. Радзейовського⁷, Т. Бернацека⁸, Г. Цімека⁹.

¹ *Галушко Є.* Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1919–1928 рр. / Є. Галушко. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1965. – 261 с.

² *Карпенко О.* Деякі питання історії Комуністичної партії Західної України (1924–1925 рр.) / О. Карпенко // Український історичний журнал. – 1958. – № 3. – С. 83–96.

³ *Кульчицький С.* Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі / С. Кульчицький. – Київ: Темпора, 2013. – Кн. 3. – 388 с.

⁴ *Сливка Ю.* Сторінки історії КПЗУ / Ю. Сливка. – Львів: Каменяр, 1989. – 94 с.

⁵ *Гаврилів І.* Західна Україна у 1921–1941 роках: нарис історії боротьби за державність: монографія / І. Гаврилів. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 472 с.

⁶ *Гірік С.* Західна Україна і партія боротьбистів: Ідеологічний і тактичний аспекти / С. Гірік // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – Київ: Інститут історії України НАНУ, 2013. – Вип. 9. – С. 234–249.

⁷ *Radziejowski J.* Komunistyczna partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne / J. Radziejowski. – Kraków: Wyd-wo Literackie, 1976 – 266 s.

⁸ *Biernacek T.* Spór o taktykę. Komunistyczna Partia Galicji Wschodniej wobec wyborów do Sejmu i Senatu w listopadzie 1922 roku / T. Biernacek. – Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna, 1985. – 135 s.

⁹ *Cimek H.* Poglądy Komunistycznej Partii Polski na Kwestię narodową. Sprawa rozwiązania Partii. / H. Cimek // Tragedia Komunistycznej Partii Polski / [red. naukowa: Jarema Maciszewski]. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1989. – S. 80–81.

Мета цієї статті – дослідити ставлення Комінтерну до українсько-польських відносин у міжвоєнний період, а також його роль у розвитку комуністичного руху на західноукраїнських землях.

На тлі розколу II Інтернаціоналу, в умовах польсько-української війни 1918–1919 рр. на західноукраїнських землях оформилися перші комуністичні гуртки. Утім, вони не мали значної популярності серед місцевого населення. До прикладу, станом на початок 1919 р. у Східній Галичині діяло вісім підпільних комуністичних організацій, які об'єднували понад 180 осіб. І саме комуністичним гурткам на місцях належало виконувати різноманітну організаторську й агітаційно-пропагандистську роботу.

Перша крайова партійна конференція, що відбулася в лютому 1919 р. у Станіславі, об'єднала розрізнені комуністичні гуртки і групи та проголосила утворення КПСГ. Її делегати обрали Центральний Комітет, який очолив К. Саврич (Максимович). Партія мала велику кількість окружних та повітових комітетів, що функціонували у Львові, Дрогобичі, Бориславі, Стрию, Коломиї, Перемишлі, Тернополі та інших містах регіону.

Польська анексія Східної Галичини внесла суттєві корективи в діяльність КПСГ, адже виникло питання про координацію дій із польськими комуністами з КРПП. Окрім цього, фактично порушувалося положення статуту Комінтерну, яке передбачало існування в окремо взятому регіоні лише однієї комуністичної партії, що могла входити до його складу¹⁰. КПСГ майже відразу наштовхнулася на суперечності, які були пов'язані з відносинами з КРПП. Більшість її членів вважала за доцільне мати організаційну єдність із польськими комуністами, меншість – наполягала на самостійному статусі організації. Зрештою, у січні 1921 р. відбувся розкол у тимчасовому ЦК КПСГ. Частина комуністів відкрито виступала за злиття КПСГ із КРПП (“каерпепівці”), поміж яких були Ч. Гросерова, К. Ціховський (Ясінський), і згуртувалася навколо виконкому КПСГ. Прихильники самостійності – так звані “васильківці” – об'єдналися навколо Центрального Комітету КПСГ на чолі з Й. Кріликом (Васильковим) і С. Сеніком.

Комінтерн, до якого зверталися обидві керівні групи КПСГ, а також ЦК КП(б)У і ЦК КРПП, виступив за об'єднання всіх комуністичних організацій Польщі. Певне зближення поглядів ЦК КРПП і ЦК КПСГ відбулося після проведення III конгресу Комінтерну, який відбувався 22 червня – 11 липня 1921 р. у Москві. Зокрема, 6 липня було підписано угоду, за якою КПСГ отримувала статус крайової організації КРПП. Було визначено, що політичне й організаційне керівництво нею здійснює ЦК КРПП. Із метою втілення в життя загальнопартійних рішень КПСГ мала скликати партійні конференції та обрати Центральний Комітет, а її представник мав увійти до складу делегацій КРПП на конгресах Комінтерну. 20 липня 1921 р. угоду схвалив Виконком Комінтерну, а всі попередні угоди щодо КПСГ були анульовані. Чимало комуністів із Галичини вважало, що такий крок призведе до повної ліквідації КПСГ як партії¹¹.

¹⁰ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 121. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 5.

¹¹ Центральний державний архів громадського об'єднання України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 9.

Українські комуністи після злиття продовжували наполягати на збереженні широкої автономії, зокрема тому, що керівництво має бути обране партконференцією та мати постійний самостійний зв'язок із КРПП, всі директиви повинні надаватися галицькому ЦК, а в питаннях, що безпосередньо стосуються галицької політики, комітет повинен зберігати за собою ще тісніший контакт із польськими представниками та мати право голосу у разі неможливості реалізувати певні розпорядження в галицьких умовах¹². Попри це, на заваді повноцінного завершення об'єднання став арешт 30 жовтня 1921 р. учасників I з'їзду КПСГ.

На початку 1922 р. через відновлення діяльності організаційних центрів прихильників “злиття” та “самостійності” КПСГ було порушено і так нестійкий взаємозв'язок із комуністами з КРПП. Значною мірою це було пов'язано і з відсутністю чіткої програми з аграрного та національного питань. Окрім того, одним із аргументів опозиції всередині КПСГ до КРПП було нагадування про те, що на міжнародній арені питання Східної Галичини залишалось до кінця не з'ясованим, а отже, невизнання Галичиною польської державності в жодному разі не суперечило “вимогам тактики революційної партії”¹³.

Велику роль у спробі налагодження нового діалогу між КПСГ і КРПП відіграв Виконком Комінтерну, який діяв у Східній Галичині через Закордонне бюро допомоги КПСГ. Метою його створення було встановлення тісного зв'язку з партійними організаціями Західної України. За його участю в січні 1922 р. відбулася перша після провалу з'їзду конференція повітових організаторів, яка ухвалила розпочати роботу з відбудови партії.

Питання відносин КПСГ і КРПП розглядали й під час IV конгресу Комінтерну, який декларував необхідність єдності комуністичного руху. Зважаючи на директиви IV конгресу Комінтерну 29 грудня 1922 р., Виконком Комінтерну прийняв резолюцію про становище в КПСГ, якою в категоричній формі запропонував об'єднати обидві партії. Виконком КІ зауважував, що проблема взаємовідносин КРПП і КПСГ найкраще вирішувала липнева угода 1921 р., а тому її потрібно реалізувати остаточно. Окремо було висунуто зауваження до “нетактовної” роботи КРПП на окупованих територіях Західної України. Виконком КІ також засуджував прихильників самостійності у складі КПСГ.

Резолюція ВККІ зобов'язувала КРПП скликати конференцію для злиття обох груп, яке було запропоновано здійснити не пізніше від 1 березня 1923 р. Водночас з цим комуністів, які не бажали підпорядкуватися рішенням про злиття, виключали з КРПП. Зауважимо, що цей з'їзд у подальшому позначився на організаційній будові КПСГ, яка отримала можливість розширити сферу впливу на всі західноукраїнські території. Це, зрештою, викликало занепокоєння з боку Комінтерну та КП(б)У¹⁴.

Постанова ВККІ лягла в основу всієї діяльності КПСГ і КРПП у Східній Галичині у короткостроковій перспективі. Всі парторганізації Західної України сприйняли це рішення як “єдино правильне”. Закінчення “святоюрського” процесу

¹² ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 27.

¹³ Там само. – Арк. 7.

¹⁴ Постанова П'ятої Конференції Комуністичної Партії Західної України. – Львів: Видання Центрального Комітету КПЗУ, 1924. – С. 15.

та звільнення з в'язниці активних діячів КПСГ активізувало процес переговорів. Зважаючи на резолюцію ВККІ, на II з'їзді КРПП у вересні-жовтні 1923 р. було затверджено автономний статус КПСГ із правом на власне ЦК та скликання власних з'їздів і конференцій. Було надано право вирішувати організаційні та політичні питання самостійно, однак згідно з директивами ЦК КРПП. Саму ж КПСГ перейменовано в Комуністичну партію Західної України (КПЗУ).

За активної участі Комінтерну у квітні 1924 р. відбулася V конференція КПЗУ, яка проголосила своєю ціллю “переорієнтуватися відповідно до своїх організаційних завдань, головну увагу звернути на промислові осередки та міста Західної України та збільшити в самій партії кількість робітників”. Після цієї конференції КПЗУ перейшла до створення партійних організацій не за місцем проживання, як було раніше, а за територіально-виробничим принципом.

На V конгресі Комінтерну (17 червня – 8 липня 1924 р.) представник КПЗУ Васильків, визначаючи тактичну лінію КПЗУ, вказував на зростання популярності комуністичних ідей у регіоні, а також, що “...єдино правильною позицією компартії на цих територіях в національному питанні є заклик до відриву цих земель від Польщі й об'єднання з Радянською Україною, з вказівкою в той же час на можливість здійснення цього перш за все шляхом соціальної революції в Польщі”.

“Українському питанню” було присвячено окрему резолюцію V конгресу Комінтерну. Як ішлося в резолюції, питання було “одним з найважливіших національних питань середньої Європи, вирішення якого диктується інтересами пролетарської революції як у Польщі, в Румунії і Чехословаччині, так і у всіх прилеглих країнах. Українське питання в цих трьох країнах складає єдине українське національне питання, що вимагає спільного революційного вирішення”.

Для комуністичного руху західноукраїнських земель важливим був пункт резолюції про координування дій і встановлення контакту між комуністичними організаціями Західної України, Закарпаття і Буковини. У резолюції було рекомендовано компартіям Польщі, Чехословаччини й Румунії проводити спільні дії з питань українського національного руху. Принциповим було положення резолюції про те, що за умови збереження строго централізованого керівництва з боку компартій Польщі, Чехословаччини і Румунії комуністичні організації Західної України, Закарпаття і Буковини повинні мати тісний контакт з КП(б)У.

На IV пленумі ЦК КПЗУ, який відбувся в листопаді 1924 р., було обговорено висновки V конгресу Комінтерну та ухвалено резолюцію про ставлення до становища в КРПП, співзвучну з постановою V конгресу Комінтерну з польського питання. У резолюції було засуджено “політичні помилки” старого керівництва польських комуністів, а також висловлено готовність співпрацювати та підтримувати нове керівництво КРПП.

Погіршення відносин відбулося у червні 1925 р., коли КПЗУ намагалася максимально використати назрілий конфлікт поміж КПП та Комінтерном, суть якого полягала у ставленні польської партії до комуністичних партій Німеччини, Франції та Болгарії, яке суперечило резолюціям ІК. Цей конфлікт керівництво КПЗУ використовувало для подальшого дистанціювання від польських комуністів¹⁵.

¹⁵ Radziejowski J. Komunistyczna partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929... – S. 67.

На II з'їзді КПЗУ, що відбувся у жовтні 1925 р., було прийнято статут партії. Він визначав форми організаційної будови партії, методи її діяльності, а також норми партійного життя. З метою піднесення ролі місцевих партійних органів з'їзд ухвалив рішення про ліквідацію інституту партійних функціонерів і заміну його інструкторським апаратом Центрального Комітету, за допомогою якого мали підтримувати контроль над місцевими організаціями, проводити інформування низових партійних комітетів. До слова, за період від V конференції і до II з'їзду КПЗУ (квітень 1924 р. – жовтень 1925 р.) відбулося 11 пленумів Центрального Комітету, 37 окружних конференцій, 102 засідання Секретаріату ЦК, на яких обговорювали різні питання діяльності партії. 422 первинні організації на той час об'єднували 678 робітників і 1065 селян.

КПЗУ та КРПП й надалі перебували “у полі зору” Комінтерну. Тому не дивним було те, що подальша діяльність обох організацій і в Польщі, і на території Західної України відбувалася під знаком більшовизації партії. Зокрема, на важливості рішень V конгресу Комінтерну наголошували учасники III з'їзду КРПП, який відбувся в січні-лютому 1925 р. З'їзд прийняв резолюцію “Про більшовизацію партії”, в якій ішлося про будівництво партії, роль окремих ланок партійного апарату, вирішальне значення виробничих осередків та обов'язковість подолання всіх пережитків II Інтернаціоналу не тільки в галузі ідеологічної, але й організаційної діяльності.

Цікаво, що за таких умов неодноразово виникали дискусії щодо ймовірності автономії західноукраїнських земель. У них брали участь не лише представники КПЗУ чи КП(б)У, але й польські комуністи. Зауважимо, що не всі члени КРПП ставились негативно до такого кроку, оскільки вбачали в ньому можливість “повалення старих порядків”, що сприяло розвитку революційного руху. Проте такі позиції були розкритиковані, зокрема, й українськими комуністами, які вважали, що автономія стоятиме на заваді діяльності комуністичних партій і допоможе тогочасному владному режиму Польщі довше укріпитися при владі¹⁶.

В умовах військового перевороту, що вчинив Ю. Пілсудський, КПЗУ розкритикувала позицію КРПП. Водночас вона приймала свої резолюції, не копіюючи накази з Москви, а ретельно аналізуючи всі події, партійну ідеологію й тактику. На думку КПЗУ, з одного боку, польські комуністи вчинили правильно, оскільки закликали населення підтримати боротьбу проти уряду. З іншого боку, було допущено низку інших помилок, які, зрештою, могли призвести до втрати підтримки місцевого населення. Такі відозви не залишились без відповіді з боку польських комуністів, які вважали, що ця “помилкова та антикомуністична” позиція членів КПЗУ призведе лише до зміцнення влади Й. Пілсудського¹⁷.

Розходження в комуністичному середовищі й надалі поглиблювалися. Позицію більшості ЦК КПЗУ – “васильківців” – засудив IV з'їзд КРПП (травень – серпень 1927 р.). Їхні погляди оцінювали як націоналістичні. У лютому 1928 р. Виконком Комінтерну звернувся з відозвою “До всіх парторганізацій і до всіх членів КПЗУ”, у якій засуджував розкол, розкривав його причини й шляхи до виходу з партійної кризи.

¹⁶ ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 37.

¹⁷ Там само. – Спр. 72. – Арк. 13.

Програмні документи Виконкому Комінтерну становили основу ідейно-теоретичної роботи КПЗУ в період подолання розколу в КРПП. Вони повинні були “допомогти комуністам Західної України більш чітко орієнтуватися у становищі, що склалося в партії”. Під час обговорення документів КРПП і Виконкому Комінтерну в організаціях КПЗУ як більшість ЦК КПЗУ, так і його меншість довели конфлікт до загострення. Розкол було перенесено і на “Сельроб” – на виборах 1928 р. до польського сейму були виставлені окремі списки кандидатів. Отже, розходження між більшістю й меншістю ЦК КПЗУ вийшли за партійні межі.

Виконком Комінтерну, КПП і КП(б)У уважно стежили за ходом полеміки в КПЗУ. Зауважимо, що ще в січні 1926 р., виконуючи рішення V конгресу Комінтерну про встановлення тісних зв'язків між КП(б)У і комуністичними організаціями Західної України, ЦК КП(б)У проводив нараду представників КПЗУ й комуністичних організацій Закарпаття з метою встановлення більш тісних зв'язків між цими двома організаціями й надання допомоги закарпатській парторганізації. Про це йдеться в резолюції наради представників комуністичних організацій Закарпаття, КПЗУ й КП(б)У про зміцнення зв'язків між українськими комуністичними організаціями для спільної боротьби за “соціальне та національне визволення”¹⁸. Своєю чергою, для “піднесення політичної свідомості комуністів” Галичини ЦК КПЗУ не тільки забезпечував місцеві партійні організації потрібною кількістю агітаційних матеріалів, а й сам контролював хід їхнього вивчення.

Зрештою, де-факто, завдяки черговому втручанням Комінтерну розкол у КПЗУ було ліквідовано на III з'їзді партії, який відбувся у червні-липні 1928 р. З'їзд обговорив політичний та організаційний звіти ЦК КПЗУ, економічне й політичне становище Польщі, національне та селянське питання, доповіді про підсумки господарського й культурного будівництва в Радянській Україні, програму Комінтерну та інші питання. “III з'їзд КПЗУ цілковито, без жодних застережень, ухвалює ту політичну лінію, яку проводить на Радянській Україні авангард робітничого класу – КЦ КП(б)У”, – зазначалося в резолюції. Також було проголошено підтримку національної політики, яку проводить КП(б)У. У таких умовах КПЗУ брала на себе зобов'язання “понести правду про СРСР і УСРР, правду про ЦК КП(б)У, про цього надійного провідника соціалістичного і національно-культурного будівництва на Радянській Україні”.

Із іншого боку, Комінтерн намагався надати всебічну підтримку КРПП. На VI конгресі Комінтерну, що відбувся у серпні-вересні 1928 р., було дано позитивну оцінку діяльності польських комуністів, політична організація яких кількісно зросла і перетворилася в серйозну політичну силу в країні, особливо у промислових центрах. Водночас акцентовано увагу на небезпеці внутрішньопартійного розколу та міжфракційної боротьби, які, на думку Комінтерну, треба було припинити.

Для консолідації комуністів у Другій Речі Посполитій важливе значення мав відкритий лист Виконкому Комінтерну до всіх членів КРПП. Виконком, проаналізувавши внутріпартійне становище КРПП, закликав комуністів Польщі ліквідувати фракційність. Виконком ставив завдання зосередити увагу всієї партії на поліпшенні організаторської й масово-політичної роботи серед трудящих, поєднанні

¹⁸ Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917–1939: зб. док. і мат. – Київ, 1979. – С. 161–162.

економічної боротьби з політичною, активізації діяльності комуністів у профспілках та інших легальних організаціях. Зрештою, це лягло в основу деякого реформування КРПП, яке було ухвалене ЦК КРПП у листопаді 1928 р. Спеціальною постановою ЦК КРПП забороняли виносити на розгляд організацій без дозволу ЦК спірні питання, визначали компетенцію відділів ЦК, завдання, які мали вирішити найближчі партійні конференції.

На серпневому пленумі ЦК КПЗУ було обговорено політичну ситуацію в Польщі. Констатовано, що КПЗУ “після свого II з’їзду не залучалась до жодної з колишніх фракцій КРПП” і визнано, що в галузі середпартійній основним завданням є більшовицька консолідація партії на лінії Комінтерну. Водночас пленум вважав “одним з найважливіших завдань партії піднести активність й ініціативу окружних і повітових організацій, а також партійних осередків”. Пленум звертав увагу на зміцнення впливу партії серед населення, а також розширення мережі партійних організацій на промислових підприємствах, удосконалення стилю і методів їхньої роботи. Зазначено, що за останній рік партія зросла приблизно на 35%, поліпшився її соціальний і національний склад, пожвавилось внутріпартійне життя, активізували діяльність окружні комітети й парторганізації. Водночас вимагали подальшого поліпшення, на думку місцевих комуністів, такі питання, як підбір, виховання й висування кадрів з числа партійного активу, звітність і перевірка виконання директив партійних комітетів, поєднання легальної та нелегальної роботи, конспіративність.

В умовах пацифікації, економічної кризи та зростання авторитарних тенденцій у Другій Речі Посполитій у першій половині 1930-х рр. вплив КПЗУ на населення західноукраїнських земель був мінімальним значною мірою через сплановану політику польських комуністів, а також – процеси в радянській Україні¹⁹. Діяльність партії зводилася здебільшого до поширення комуністичної літератури, обговорення ухвал Комінтерну, постанов ЦК КП(б)У тощо. Виборче законодавство 1935 р. до польського сейму та сенату унеможливило участь у виборах окремих представників комуністичного руху, що сприяло занепаду цієї ідеології в регіоні. КПЗУ зазнала розколу, в якому підтримку радянської влади отримала меншість. Серед членів КПЗУ були різні погляди на ситуацію, що склалася. Член Політбюро ЦК КПЗУ В. Сірко вважав, що ЦК КП(б)У повинен взяти ініціативу в справі ліквідації розламу у свої руки та “вивести партію із кризи”, яку цілеспрямовано створив²⁰.

Резолюції VII конгресу Комінтерну, зокрема про тактику єдиного антифашистського, народного фронту, отримали широке обговорення серед комуністів КПЗУ та КРПП. Водночас вже тоді було зрозуміло, що надалі Комінтерн приділяв значно більше уваги проблемі поширення націонал-соціалізму, не акцентуючи особливої уваги на становищі комуністів у Другій Речі Посполитій.

Комінтерн у своїй практичній діяльності приділяв значну увагу розвитку комуністичного руху на території Другої Речі Посполитої. Найбільше вплив Комінтерну виявився у першій половині 1920-х рр. в умовах ідеологічного конфлікту між КПСГ і КРПП. Численні політичні кризи в середовищі комуністів на тлі

¹⁹ ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 436. – Арк. 179.

²⁰ Там само. – Спр. 260. – Арк. 23.

зміцнення інших українських національно-державницьких партій зумовили те, що політичний вплив комуністів на населення почав зменшуватися. Натомість зростає тиск Комінтерну на КПЗУ, яка була змушена також вибудовувати відносини з польськими комуністами. В умовах світової економічної кризи Комінтерн намагався активізувати дії комуністів Галичини на боротьбу із “фашистською Польщею”, однак зміцнення націонал-соціалізму в Європі перенесло акценти Комінтерну на боротьбу з цим ідеологічним супротивником.

Олександр Малець. Українсько-польські відносини в діяльності Комінтерну в 20-х рр. XX ст.

Розглянуто роль Комінтерну в розвитку комуністичного руху на західноукраїнських землях у період існування Другої Речі Посполитої. Досліджено діяльність Комінтерну в умовах ідеологічного протистояння між КПСГ і КРПП, а також розкрито зміст суперечностей, які існували між комуністами Польщі та Східної Галичини. Особливу увагу приділено ставленню Комінтерну до “українського питання” в умовах польської окупації Західної України, а також інституційній роботі з розбудови комуністичного руху в Польщі. Досліджено роль ініціативи з об’єднання західноукраїнських земель із Радянською Україною у протистоянні комуністів КПСГ і КРПП. Зроблено висновки про те, що Виконком Комінтерну відіграв вирішальну роль у встановленні найбільш доцільної форми взаємовідносин між КПСГ і КРПП. Водночас поряд із зменшенням популярності комуністичних ідей серед населення Галичини тиск Комінтерну на українських комуністів зростає.

Ключові слова: Комінтерн, Східна Галичина, комуністичний рух, Польща.

Oleksandr Malets. Ukrainian-Polish relations in the activities of the Comintern in the 30-y are of the XX-thcentury

In this general paper the practical role of the Comintern in the development of the communist movement in the Western Ukrainian lands during the period of existence of the Second Common Polish Commonwealth is discussed. The practical activities of the Comintern in the conditions of ideological confrontation between the KPSG and the KPPP are explored, as well as the content of the contradictions that existed between the communists of Poland and Eastern Galicia. Particular attention is paid to the attitude of the Comintern to the “Ukrainian question” in the conditions of the Polish occupation of Western Ukraine, as well as institutional work on the construction of the communist movement in Poland. The role of the initiative to unite the West Ukrainian lands with Soviet Ukraine in the confrontation of the communists of KPSG and the KPPP was explored. Conclusions are drawn that the Executive Committee of the Comintern played a decisive role in establishing the most appropriate form of relationship between the KPSG and the KPPP. At the same time, along with the decline in the popularity of communist ideas among the Galician population, the Comintern’s pressure on the CPPU grew.

Key words: Comintern, Eastern Galicia, communist movement, Poland.

УДК 94:329.17[(477.8)“1930/1935”:[35.078.3:356.13](438)(062.551)

*Мадалена ПБЄЦ***БЕЗПЕКА НА КОРДОНІ. АКТИВНІСТЬ ОУН У 1930–1935 РОКАХ У СВІТЛІ ЗВІТІВ МАЛОПОЛЬСЬКОГО ОКРУЖНОГО ІНСПЕКТОРАТУ ПРИКОРДОННОЇ ОХОРОНИ**

Метою цього дослідження є огляд діяльності ОУН у період 1930–1935 рр. на території польсько-чехословацького пограниччя, що було під охороною Прикордонної служби (з польського боку кордону). У цьому контексті важливою була не тільки антидержавна активність, а й те, як вона впливала на національну свідомість українців, що проживали на цих теренах. Основою джерельної бази цього дослідження є матеріали Малопольського інспекторату Прикордонної служби протягом 1930–1935 рр., що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України міста Львова (ЦДАУЛ). Вибір джерел обґрунтований динамікою контактів українських націоналістів (особливою активністю відзначаються терени Гданська і Цешинської Сілезії) та специфікою взаємин галицьких українців із українцями Закарпаття. Передусім згадаємо праці Анджея Хойновського¹, Ришарда Тожецького², Єжи Томашевського³, Мирослави Папезжинської-Турек⁴, Теофіла Піотркевіча⁵ та Богдана Будуровича⁶. За зразок можуть слугувати дослідження Роберта Потоцького і Вальдемара Паруха⁷. Окремою частиною тематики є власне діяльність націоналістів цього періоду⁸, а щодо проблеми легальних українських

¹ *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław, 1979.

² *Torzecki R.* Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Kraków, 1989.

³ *Tomaszewski J.* Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939 / J. Tomaszewski. – Warszawa, 1985.

⁴ *Papieżyńska-Turek M.* Sprawa ukraińska w Polsce w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926 / M. Papieżyńska-Turek. – Kraków, 1979.

⁵ *Piotrkiewicz T.* Kwestia ukraińska w Polsce w koncepcjach Piłsudczyzny 1926–1935 / T. Piotrkiewicz. – Warszawa, 1981.

⁶ *Budurowycz B.* Polska i problem ukraiński w latach 1921–1925 / B. Budurowycz // *Zeszyty Historyczne*. – 1983. – Nr 66.

⁷ *Potocki R.* Polityka państwa polskiego wobec zagadnienia ukraińskiego w latach 1930–1939 / R. Potocki. – Lublin, 2003; *Paruch W.* Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939) / W. Paruch. – Lublin, 1997.

⁸ *Kulińska L.* Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939 / L. Kulińska. – Kraków, 2009; *Wysocki R.* Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939 / R. Wysocki. – Lublin, 2003;

організації особливо цінною є монографія Гжегожа Мазура⁹. Ключовою є відповідь на питання, як нелегальні націоналістичні організації впливали на безпеку кордонів і мешканців пограниччя, у який спосіб Прикордонна служба подавала українців у своїх поточних звітах, а також наскільки значною була роль ООН у формуванні національної ідентичності західних українців. В історіографії польсько-українським стосункам у Другій Речі Посполитій приділено багато уваги.

Після здобуття незалежності 1918 р. головною метою польської політики стала відбудова власної держави. Запорукою її безпеки було остаточне врегулювання зовнішніх кордонів. Приналежність Вармії і Мазурів визначив плебісцит, конфлікт із Чехословаччиною щодо Цешина завершився для Польщі втратою території, а референдум і три повстання вирішили долю Верхньої Сілезії. Східні кордони формувалися на тлі революцій, що в цей період охопила терени Центрально-Східної Європи. Революція активізувала цілі народи, ставши каталізатором розвитку їхньої національної свідомості. Наслідком цього було створення нових національних держав у регіоні, зокрема Української народної Республіки (УНР) на теренах колишньої Російської імперії. На захід від Збруча українці створили Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР), яка була змушена провадити боротьбу за Східну Галичину з Польщею, що закінчилася поразкою для першої¹⁰.

По закінченню війни навіть найліберальніші політики Польщі визначали східні кордони Другої Речі Посполитої по лінії р. Збруч¹¹. 25 червня 1919 р. Східна Галичина перейшла під тимчасове управління Польщі, а рішення Ради Послів держав Антанти від 15 березня 1923 р. залишило цю територію в межах Польської держави. Затвердження східного кордону призвело до загострення стосунків Другої Речі Посполитої із країнами-сусідами, які активно маніпулювали державотворчими прагненнями українців: йдеться про Чехословаччину, Румунію та Радянський Союз. У цьому контексті проблема безпеки кордонів виявилася особливо актуальною для Польщі, адже вона була умовою внутрішньої стабілізації та інтеграції держави. Влада усіх рівнів працювала на те, щоб максимально ліквідувати чинники потенційної загрози. На кордонах було сформовано подвійну систему, що ділила межі держави на східні під управлінням Корпусу охорони пограниччя та північні, західні й південні, за які відповідала Прикордонна служба.

Не підлягає сумніву, що одним із найсерйозніших викликів був пошук компромісу з національними меншинами, які становили 1/3 населення відновленої Польщі і проживали переважно на території пограниччя. Найчисельнішою меншиною були

Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / П. Мірчук. – Київ, 2007.

⁹ *Mazur G.* Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939 / G. Mazur. – Kraków, 2007.

¹⁰ Назва “Східна Галичина” залишалася загальноприйнятою в поточному спілкуванні й тому з позиції дослідника польсько-українських відносин цей термін є більш нейтральним окресленням території, що входила до складу монархії Габсбургів. У міжвоєнний період польська влада запровадила для цієї території термін “Східна Малопольща”, який залишався офіційною назвою досліджуваних територій до Другої світової війни. У цій статті обидва терміни вживаємо синонімічно.

¹¹ *Wysocki R.* Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939 / R. Wysocki. – Lublin, 2003. – S. 33.

українці, настрої яких схилялися в бік радикального націоналізму. 1920 р. виникла Українська Військова Організація (УВО). Її завданням було відокремити креси від Польщі й утворити самостійну Українську державу, не без збройної боротьби. Члени УВО активно виступали не лише проти поляків, а й проти українців, які займали угодову позицію. 1929 р. націоналістичні угруповання консолідувалися в Організацію Українських Націоналістів (ОУН), в межах якої УВО певний час залишалася збройною структурною одиницею (1933 р. ОУН повністю поглинула УВО). Діяльність націоналістичних організацій, на думку польських панівних кіл, була головною перешкодою на шляху до порозуміння влади з українською меншиною та налагодження безпеки в регіоні¹².

У цьому дослідженні період 1930–1935 рр. обрано не випадково, адже це був окремий етап в польсько-українських взаєминах. 1930 р. пройшла акція пацифікації українських сіл як відповідь на масові саботажі з боку націоналістів УВО-ОУН. Цього ж року відбулися так звані “Брестські вибори”, унаслідок яких було заарештовано частину українських політиків, що, своєю чергою, зменшило кількість українського представництва у парламенті. Українська репрезентація в Сеймі мала потужні впливи на суспільство, господарські інституції та засоби впливу на громадську думку. Проте її значення нівелював зріст активності УВО-ОУН. Ці процеси відбувалися на тлі кризи 1929 р., яка лише посилювала соціальні антагонізми. Звернемо також увагу на ширші контексти міжнародної політики. Важливими, зокрема, були стосунки Польщі з Чехословаччиною. Взаємини обох держав у цей період суттєво поліпшилися з огляду на співпрацю розвідок. У зв’язку з цим Прага почала обережніше ставитися до діяльності ОУН, окрім цього, ставали все очевиднішими факти зближення українських націоналістів із Третім Рейхом. 1935 р. був датою смерті Юзефа Пілсудського, це стало черговим переломом внутрішньої політики Другої Речі Посполитої щодо національних меншин, що докладно описано в сучасній історіографії.

Прикордонна служба й діяльність ОУН

Прикордонна служба формально була створена 22 березня 1928 р. згідно з розпорядженням Президента Речі Посполитої Ігнатія Мосціцького¹³, яке визначало перелік завдань, компетенцію та структуру інституції¹⁴. Відповідно до § 2: “Прикордонна служба є цілісною, організованою за військовим принципом формацією, підзвітною міністру фінансів, і становить виконавчий орган міністерства фінансів у справах митного контролю... в питаннях охорони кордонів є виконавчим органом загальної адміністрації”¹⁵ (тобто підконтрольним також міністерству внутрішніх справ). Попри те, що митний контроль декларувався як основне завдання інституції, поточні звіти і додаткові директиви, а також співпраця з поліцією та військовою

¹² Уваги також заслуговує діяльність Комуністичної партії Західної України, проте це тема окремого дослідження.

¹³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r., O Straży Granicznej, Dz.U. 1928 nr 37 poz. 349.

¹⁴ Kula H. Polska Straż Graniczna w latach 1928–1939 / H. Kula. – Gdańsk, 1994. – S. 45.

¹⁵ Ibidem. – S. 46.

розвідкою свідчать про те, що Прикордонна служба відіграла важливу роль в питаннях внутрішньої безпеки держави¹⁶.

Головне управління Малопольського окружного інспекторату Прикордонної служби було в Перемишлі. У контексті цього дослідження інтерес становить тільки його частина, що складалася з трьох Інспекторатів: Стрий, Самбір та Коломия. Вони відповідали за південний кордон із Чехословаччиною та Румунією, загальна довжина якого становила 650 км. 17 грудня 1934 р. Малопольський окружний інспекторат Прикордонної служби був розділений на східну і західну частини. Центром східної частини був Львів, західної – Краків. У центрі нашого дослідження території, які 1934 р. було зараховано до Східномалопольського окружного інспекторату Прикордонної служби. Розвідкою в цей період займалася Експозитура II відділу штабу комендатури Генерального штабу Війська Польського (SG), яку 1934 р. реформували в Інформаційний відділ комендатури ГШ (KSG)¹⁷. Підкреслимо, що до 1934 р. діяльність Прикордонної служби обмежувалася фінансово-митними справами, та згодом у звітах почали з'являтися політичні сюжети, пов'язані з підозрілими особами.

Розвідка Прикордонної служби зосереджувала увагу на політичній діяльності національних меншин, а також на настроях мешканців пограниччя¹⁸. Інформацію про підозрілих осіб і потенційно небезпечні організації, що діяли в межах 30-кілометрової зони від кордону, працівники Служби нотували у спеціальних реєстраційних аркушах, які згодом передавали відділу II Генерального штабу Війська Польського¹⁹. Окрім цього, Прикордонна служба підтримувала тісні контакти з Державною поліцією і брала участь у поліцейських операціях проти нелегальних маніфестацій, страйків та інших форм активності, що могли б впливати на безпеку в країні. Незважаючи на те, що шляхи передачі нелегальних видань і зброї були добре відомі прикордонникам, діяльність Служби в більшості випадків виявлялася неефективною. Зокрема, було відомо про контрабанду через чехословацьке місто Хуст, однак “всупереч особливій пильності Прикордонної служби, досі не було припинено передачі паперів антидержавного змісту”²⁰. Причиною цього був, із одного боку, брак фахових кадрів, із іншого – слабка мотивація, викликана матеріальною ситуацією та відсутністю базового спорядження. Нерідко розвідники працювали у військових мундирах, не маючи при цьому цивільного одягу для маскуванню, а це не сприяло результативності їхньої роботи²¹. В періоди, коли антидержав-

¹⁶ *Dominiczak H.* Dzieje Kresów i granicy państwa polskiego na wschodzie od czasów najdawniejszych do roku 1945 / H. Dominiczak. – Toruń, 2011. – S. 367.

¹⁷ Б. а. Straż Graniczna 1928–1939. Zadania i rozwój [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.emeryci-sg.org.pl/historia/sg/sg_dwa_rp.html

¹⁸ *Kula H.* Polska Straż Graniczna... – S. 48–49.

¹⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 714 (Charakterystyka terenu, Komisariat Straży Granicznej Ludwikówka). – Арк. 19.

²⁰ Там само. – Спр. 713 (Charakterystyka terenu Komisariatu Straży Granicznej Sołotwina przesłana na rozkaz Kierownika Inspektoratu Straży Granicznej Stryj 17 I 1935). – Арк. 34–35.

²¹ Там само. – Спр. 342 (Meldunek sytuacyjny nr 19/30 na 5 VII 1930, Inspektorat Straży Granicznej, Krosno 4 VII 1930). – Арк. 26.

ні акції проходили особливо часто, прикордонники змушені були працювати по 10–12 годин щоденно протягом місяця без вихідних, що на тлі поганих погодних умов призводило до повного фізичного виснаження²².

В роботі Прикордонної служби велике значення мала співпраця з інформаторами. З їхньою допомогою вдавалося значно швидше викривати злочини і знаходити контрабандистів²³. Проте пошук надійних інформаторів був справою не з легких, адже в ситуації господарської кризи принциповість часто відходила на другий план порівняно з фінансовими вигодами. Щоб забезпечити лояльність інформаторів, практикувалися оплати за достовірні відомості, про що свідчить один із наказів: “Керівник Комісаріату повинен створити спеціальний фонд на видатки, пов’язані з розвідувальною діяльністю, наприклад, для оплати за інформацію постійним інформаторам і випадковим донощикам, – все це пов’язане з грошовими видатками”²⁴. Нерідко донощики активніше співпрацювали з Прикордонною службою, якщо були “почастовані чи то горілкою, пивом, сигаретами, чи також іншими гостинцями”²⁵. Хоча підбір інформаторів проходив із найбільшою обережністю, траплялися серед них і провокатори, які керувалися виключно власною вигодою. Таким прикладом був Петро Титук, котрий, видаючи себе за кур’єра ОУН, отримав з Чехословаччини 450 примірників газети “Сурма”, чим згодом планував маніпулювати з метою отримання певної грошової суми²⁶.

Дуже корисним джерелом інформації для прикордонників виявився так званий “Календар українського націоналіста”, що містив дати національних свят, до яких були приурочені акції пропаганди і саботажу УВО-ОУН²⁷: “Організація Українських Націоналістів використовує періоди, коли поліція зайнята іншими спеціальними операціями, для влаштування диверсій... 29 і 30 квітня, а також 1 травня можуть бути використані ОУН з огляду на те, що поліція буде зайнята можливою активністю комуністів. У ці дні треба взяти до уваги загрозу нападів і пограбувань державних інституцій та поштового транспорту, який перевозить гроші для виплат... Дні 2 і 3 травня можуть бути використані для маніфестацій, розміщення транспарантів антидержавного змісту, знищення польської символіки, підпалів і т.д., щоб у такий спосіб зіпсувати урочистість державного свята”²⁸. Із наближенням цих дат зростала

²² Там само. – Спр. 535 (Wniosek Inspektoratu Granicznego Stryj do Małopolskiego Inspektoratu Okręgowego Straży Granicznej w sprawie zmniejszenia czasu służby, Przemysł 8 IX 1933). – Арк. 16.

²³ *Dominiczak H.* Granice państwa i ich ochrona na przestrzeni dziejów 966–1996 / H. Dominiczak. – Warszawa, 1997. – S. 274.

²⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 608 (Rozkaz Komisariatu Straży Granicznej Wojska). – Арк. 3.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – Спр. 713 (Komenda Wojewódzka P.P. Urząd Śledczy Stanisławów, 19 grudnia 1933). – Арк. 1.

²⁷ *Litwiński R.* Policja wobec UWO i OUN w II Rzeczypospolitej / R. Litwiński // Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. – 2010. – Nr 12. – S. 82.

²⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 535 (Rozkaz Komendanta Wojewódzkiego P.P., Wydział Śledczy, do pana Komendanta P.P. m. Lwowa, Lwów 26 IV 1933). – Арк. 1.

пильність на кордонах, про що свідчать накази²⁹. Прикордонна служба мала реагувати моментально, якщо виникала підозра замаху або втечі за кордон особи, підозрюваної у злочині проти держави. Так було у випадку Зенона Коссака з Дрогобича, якого підозрювали у вбивстві Тадеуша Голувка та нападі на пошту в Трускавці. Його фото і опис було надіслано до всіх відділів Прикордонної служби³⁰. Важлива роль також відводилася співпраці із чехословацькими прикордонниками і жандармерією.

Після того, як 1933 р. керівництво ОУН перейшло до Степана Бандери, пріоритетом організації стало проведення масових акцій із метою включення в націоналістичну діяльність широких суспільних верств. Йдеться, зокрема, про шкільну акцію у вересні 1933 р., що зводилася до нападів на школи і знищення у них польської національної символіки, портретів і написів польською мовою. У зв'язку з цим і фактами співпраці українських вчителів з ОУН було видано детальні розпорядження щодо протидії їм на кордонах: “Треба якнайретельніше організувати збір інформації по II лінії і через підфіцерів розвідки. Щоб з'ясувати, чи на цих теренах не поширюється агітація... в місцевостях, де вчителі є українцями, підозрюваними у сприянні ОУН, необхідно встановити спостереження, чи не ведуть вони подібної роботи серед мешканців. Далі потрібно визначити контакти ОУН з учителями, що проживають в місцевостях, прикордонних із Чехословаччиною. З цією метою треба визначити школи у прикордонній смузі, де посади вчителів займають українці, і скласти список їхніх прізвищ, окрім цього, належить встановити прізвища усіх так званих емігрантів, тобто колишніх мешканців Малопольщі, які тепер проживають у районах пограниччя, адже власне вони, як свідчить розвідка, найбільшою мірою займаються нелегальним перевезенням документів на наші території. Контакт із чеською жандармерією, яка отримала від свого командування таємне розпорядження щодо обмеження руху українців на теренах Підкарпатської Русі, і добрі стосунки з окремими комендантами можуть допомогти здобути багато цінної інформації³¹”. Із огляду на відсутність детальної інформації невідомо, чи превентивна акція Прикордонної служби у співпраці з чехословацькою жандармерією дала бажаний ефект. Відомі, однак, кількісні дані стосовно виступів ОУН: у Стрийському повіті було 76 випадків експропріації, в Долинському повіті – 20, в Надвірнянському – 7, Лавочному – 1 випадок. У деяких повітах, де існувала ймовірність антишкільних акцій, до подібних ситуацій не дійшло, що прикордонники вважали своєю заслугою³².

²⁹ Там само. – Спр. 472 (Rozkaz Kierownika Małopolskiego Inspektoratu Okręgowego Straży Granicznej rozesłany do Kierowników Inspektoratów Granicznych Jasło, Sambor, Stryj, Kolyuża, Przemyśl 1 II 1932). – Арк. 1.

³⁰ Там само. – Спр. 439 (Rozkaz przesłany z Małopolskiego Inspektoratu Straży Granicznej do Kierownika Inspektoratu Straży Granicznej Stryj, 9 IX 1931). – Арк. 1.

³¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 535 (Inspektorat Graniczny Stryj, 11 IX 1933). – Арк. 11.

³² Там само. – Спр. 535 (Doniesienia Inspektoratu Granicznego Stryj, Przemyśl 8 I 1934). – Арк. 23.

Вплив ОУН і загальної територіальної специфіки на безпеку пограниччя

Польсько-чехословацьке пограниччя мало дещо іншу специфіку, ніж центральні райони держави. Свідченням цього були документи Прикордонної служби, у яких зафіксовано характерні риси цих територій. Прикордонні повіти населяли переважно українці. Поляки становили незначний відсоток і належали здебільшого до середовища службовців. Показово, що місцеві українці були менш “соціально організовані”: “з точки зору культури і освіти місцеве населення не організоване. Єдиною інституцією є Просвіта, до якої належить відносно мало членів. Освітні матеріали Просвіти дуже скромні, а населення мало прагне до знань”³³. Нечисельні легальні організації не мали на цих територіях такого впливу, як у більших містах подалі від кордону. З цим була пов’язана особлива активність ОУН та КПЗУ в боротьбі “за владу над душами”³⁴. ОУН співпрацювала з легальною партією УНДО з метою “поглиблення розколу між польським і українським суспільством шляхом виховання української молоді в національно-шовіністичному дусі”³⁵. Відносно сильні позиції ОУН в районі польсько-чехословацького пограниччя були пов’язані з декількома чинниками. Одним із них була бідність. Прикордонні повіти відзначалися значно гіршими економічними умовами, що стало особливо відчутно з настанням господарської кризи. Тоді як селяни повністю присвячували себе роботі на полі³⁶, безробітна інтелігенція радикалізувалася й з легкістю піддавалася націоналістичній пропаганді ОУН. Прикордонники зауважували, що “саме українське населення на 70 % лояльне, якби не акція місцевої української інтелігенції, що складається зі священників, представників вільних професій і навіть державних службовців, вони своєю агітацією будять занепокоєння і підбурюють до націоналізму”³⁷.

Треба також пам’ятати, що лінія кордону 1921 р. була штучним поділом, компромісом сусідніх держав, що не брав до уваги специфіки окремих місцевостей, мешканці яких були розділені, попри родинні, дружні і професійні зв’язки. Рапорти Прикордонної служби засвідчують, що перетин кордону з метою відвідин родичів був щоденним явищем. На практиці такі обставини часто були прикриттям для нелегальних організацій, які під виглядом приватних зустрічей проводили таємні збори та проносили заборонені матеріали пропаганди. Один із прикордонників повідомляв, що “мешканці прикордонних територій з Чехословаччини зустрічаються з нашими громадянами просто на кордоні і під приводом товариських розмов і навіть танців з музикою передають заборонену літературу. Оскільки кордон не є

³³ Там само. – Спр. 714 (Charakterystyka terenu Komisariatu Straży Granicznej Ławoczne przesłana na rozkaz Kierownika Inspektoratu Straży Granicznej Stryj, 8 I 1935). – Арк. 11.

³⁴ Там само. – Спр. 714 (Charakterystyka terenu Komisariatu Straży Granicznej Ludwikówka przesłana na rozkaz Kierownika Inspektoratu Straży Granicznej Stryj, 14 I 1935). – Арк. 19.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само. – Спр. 598 (Meldunek o ruchu osób politycznie podejrzanych na czas 1–31 VIII 1934, Komisariat Straży Granicznej Ławoczne, 31 VIII 1934). – Арк. 35.

³⁷ Там само. – Спр. 714 (Charakterystyka terenu Komisariatu Straży Granicznej Ludwikówka przesłana na rozkaz Kierownika Inspektoratu Straży Granicznej Stryj, 14 I 1935). – Арк. 19.

місцем для товариських забав, рекомендую безумовно заборонити всілякі контакти населення на самому кордоні”³⁸.

Не менш важливим було питання національної ідентичності людей із пограниччя. З одного боку, внаслідок конфронтації з “іншими” поглиблювалася самоідентифікація з групою “своїх”, із іншого – атмосфера прикордонних територій призводила до певного розмиття ідентичності й асиміляції різних груп. Вирішальною тут ставала сила ототожнення себе з власним народом. Особлива роль у підтримуванні “духу народу” серед широких суспільних верств відводилася нижчим щаблям інтелігенції, зокрема, священикам і вчителям, які мали безпосередній контакт із простолюдом. Почуття національної окремішності українців підтримувалося через проведення спільних свят, урочистостей та молебнів, що вело до систематичного посилення національної ідентичності.

У цьому контексті цікавим явищем було розрізнення русинів і українців, що на прикордонних територіях мало значно виразніший характер, ніж у інших районах Східної Галичини. Мешканці Закарпатської Русі переважно називали себе русинами, тоді як на польській стороні така самоідентифікація була маргінальною (наприклад, члени Товариства ім. М. Качковського)³⁹. Це питання знайшло своє відображення в переписі населення 1931 р., коли “ширилася агітація серед населення, щоб ті домагалися заповнення формулярів руською мовою і щоб вказували українську національність, а не руську. Якщо вимоги населення залишаться без уваги, то перепис треба проігнорувати”⁴⁰. Унаслідок агітації на території деяких повітів така позиція ставала масовою. Ще одним прикладом розрізнення українців і русинів був випадок у Леському повіті, де “в новій загальній школі 30 учнів повернули підручники руською мовою і заявили вчителю, що з цих книжок не будуть навчатися, адже це лемківське видання, а вони вимагають забезпечення їх українськими підручниками”⁴¹. Така ситуація була непоодинокую, найправдоподібніше, на думку польських владних структур, дії учнів були спровоковані агітацією греко-католицьких священиків⁴².

Інший цікавий приклад трапився 1935 р. під час посвячення великодньої паски: “Діячі ОУН не допустили до освячення паски мешканців, лояльних до Польської держави, і старорусинів, які не визнають українців. Мешканці місцевості Кальне поділилися на дві групи. До першої належать члени читальні Просвіти, до другої – всі ті, хто не належить до Просвіти і не є її членами. Перед прибуттям о. Юзефовича з м. Гутар перша партія під керівництвом Дуційовича Михайла розташувалася в

³⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 546 (Inspektorat Graniczny Stryj, 24 X 1933). – Арк. 14.

³⁹ Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948 / G. Hryciuk. – Toruń, 2005. – S. 104; Michna E. Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu Słowiańszczyzny Wschodniej i Zachodniej; ruch rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce / E. Michna. – Kraków, 2004. – S. 68–73.

⁴⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 416 (Inspektorat Straży Granicznej Kołomyja, 9 XII 1931). – Арк. 17.

⁴¹ Там само. – Спр. 669 (Meldunek sytuacyjny nr 3/35 za 1–31 III 1935, Inspektorat Straży Granicznej Sambor, 4 IV 1935). – Арк. 30.

⁴² Там само.

лінію коло церкви в тому місці, де кожного року відбувається посвячення паски, а друга – з іншого боку церкви; так дві партії чекали на прибуття священника. Після його приїзду відбулося традиційне освячення на місці першої групи. Священик, вдаючи, що не бачить другої групи, хотів повернутися до церкви, а в той час обізвався хтось із першої групи, що тамті можуть піти до римо-католицького священника, щоб він їм посвятив паску, на це друга група обурилася. Священик, почувши суперечку, повернувся до другої групи і зробив декілька рухів кропилом, не проказуючи при цьому ніяких молитов, як це зробив для першої групи⁴³.

Групою, за яку “боролися” поляки і українці, були гуцули. Один із прикордонників характеризував їх так: “Це гірське плем’я, відмінне за звичаями і культурою від українців, що спілкується тільки руською мовою. З політичних міркувань українські націоналісти вважають їх українцями і в цьому дусі ведуть пропаганду. Ці спроби, паралізовані внаслідок діяльності “Товариства Приятелів Гуцульщини”, поступово слабнуть і гуцули усвідомлюють, що становлять окремішність, мало пов’язану через мову з українцями”⁴⁴. Агітація гуцулів відбувалася з обох боків кордону. Згідно зі звітом, “дня 18 серпня екскурсійна група українців у складі 15 осіб, серед них 3 жінки, прибула до кордону вздовж граничної лінії по чеській стороні до каменя № 2 (передпілля Комісаріату Ворохта). У цьому місці група затрималася і заспівала кілька українських народних пісень. Провідником екскурсійної групи був Дмитро Клемпуш з Ясін”. Згаданий провідник групи був відомим учасником акцій саботажу та активним членом ОУН. Окрім цього, “в місяці серпні на території Комісаріату Ворохта спостерігається посилений рух українських туристів. Туристи здебільшого прямують в бік “Чорномори” і “Жаб’єго”, йдуть по 3 і це переважно чоловіки. Підозрюючи, що такий потік туристів мав на меті “протиіду пропаганді Товариства Приятелів Гуцульщини”⁴⁵, прикордонники впровадили посилений контроль і реєстрували усіх потенційно небезпечних осіб.

Ще одним джерелом неспокою виявилися плітки. На перший погляд безневинні розмови на пограниччі призводили до загострення взаємин населення, що серйозно турбувало Прикордонну службу. Периферійність території і, відповідно, слабка інформованість мешканців сприяли появі чуток, які нерідко виявлялися небезпечними й викликали загальне хвилювання. Так, наприклад, регулярно поширювалися плітки про початок нової війни Чехословаччини з Польщею й Румунією. У період селянських страйків 1933–1934 рр. багато галасу викликали розмови про те, що “коло Перемишля розпочалася революція і в наближених районах вже чути гармати”. Чутки про війну діяли також на самих прикордонників і поглиблювали недовіру у повсякденних контактах: “Серед населення шириться версія, що Польща й Угорщина збираються оголосити війну Чехословаччині і що поляки вже домовилися з угорцями про новий кордон біля Прошова. Мешканці особливо стривожені загрозою надзвичайних ситуацій. Зростання напруження у внутрішніх і зовнішніх

⁴³ Там само. – Спр. 671 (Meldunek o ruchu osób politycznie podejrzanych za 1–31 V 1935, Komisariat Straży Granicznej w Ławocznem, 31 V 1935). – Арк. 15.

⁴⁴ Там само. – Спр. 714 (Charakterystyka terenu Komisariatu Straży Granicznej Ludwikówka przesłana na rozkaz Kierownika Inspektoratu Straży Granicznej Stryj). – Арк. 19.

⁴⁵ Там само. – Спр. 674 (Komisariat Straży Granicznej Ludwików, 14 I 1935). – Арк. 47.

стосунках ЧСР з Польщею викликає страх, що будь-якої миті можуть розпочатися військові дії. Підтвердженням цих припущень є поведінка чехословацьких прикордонників і жандармерії. Недавно було чути постріли чеської бойової артилерії в Подолинцю, чого раніше не траплялося, це будить надії і страху⁷⁴⁶. За поширення пліток такого змісту передбачалася карна відповідальність⁷⁴⁷.

Одним зі способів наведення порядку на пограниччі були вибори до місцевого самоврядування. Якщо в інших частинах Східної Галичини українці становили значний відсоток у самоврядуванні, та тут це був радше виняток: “Протягом березня на усій території Інспекторату пройшли вибори вїтїв. Вїтїями майже всюди було обрано поляків, лише в деяких громадах – русинів, але перевірених на лояльність до Польщі”⁷⁴⁸. Такий стан справ викликав незадоволення з боку українських націоналістів, вони виступали категорично проти порозуміння з поляками і готові були здійснювати суворі розправи: “На підставі інформації, наданої Львівським Воєводством, ОУН планує організацію бойкоту вїтїв, які підтримують адміністративну владу. Якщо бойкот не принесе бажаних результатів, власність вїтїв буде спалено і знищено. До того ж, ОУН готується до виступу проти українських діячів і політиків, які, на думку лїдерів ОУН, стоять на угодових позиціях”⁷⁴⁹. Метою цієї акції було не тільки залякування лояльних щодо Польщі українців, а також зміцнення авторитету ОУН. Організація прагнула закріпити за собою статус єдиного центру, який захищає національні інтереси українців на противагу “легальним партїям”, що “повели національну справу на манівці компромїсів і шкїдливих для українського народу угод”⁷⁵⁰.

Смерть Юзефа Пілсудського викликала серед членів ОУН надїю на те, що надїйшов добрий момент для початку збройної боротьби за незалежність. Один із українців сказав: “Ми вбивали поляків і далі так будемо робити, тим більше тепер, коли помер Пілсудський, Польща буде розгубленою, чим ми, українці, можемо скористатись”⁷⁵¹. Сподівання провідників ОУН не виправдалися, а нова криза національної політики після 1935 р. лише обмежила можливості українських націоналістів.

Учителі і греко-католицьке духовенство у співпраці з ОУН

Особливої уваги заслуговують представники нижчих ланок інтелїгенції, тобто священики і вчителі, які відїграли важливу роль у формуванні національної свідомості українців. На тлі загальної бїдності, безробіття й фактів національної

⁴⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 682 (Meldunek sytuacyjny 10/35 za 1–14 XI 1935, Zachodniomałopolski Inspektorat Okręgowy Straży Granicznej, Kraków 14 listopada 1935). – Арк. 18.

⁴⁷ Там само. – Спр. 455 (Meldunek sytuacyjny 15/32 na czas od 1 VII do 15 VII 1932). – Арк. 11.

⁴⁸ Там само. – Спр. 669 (Meldunek sytuacyjny nr 3/35 za 1–31 III 1935, Inspektorat Graniczny Struj, 4 IV 1935). – Арк. 28.

⁴⁹ Там само. – Спр. 720 (Starostwo Powiatowe w Nadwórnej do wszystkich P.P. Komendantów Poster. P.P. powiatu nadwórniańskiego, 5 IV 1935). – Арк. 7.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 671 (Meldunek sytuacyjny 5/35, Wschodniomałopolski Inspektorat Okręgowy Straży Granicznej, Lwów 14 VI 1935). – Арк. 45.

дискримінації їхня діяльність вела до радикалізації і співпраці з ОУН. Окремою групою були особи, що намагалися вести просвітницьку роботу серед українців легальними методами, проте це й так викликало підозри польської влади й нерідко ототожнювалося безпосередньо з ОУН. Прикордонна служба звертала увагу на ефективність священників в “агітації населення”, зазначаючи, що “руське населення на півночі Сяноцького повіту, яке на 70 % було староруських поглядів, почало змінювати політичні переконання і розпочинати приготування до створення українських організацій. Провідниками у цьому напрямку є греко-католицькі священники в громадах Чорноріки, Ріпник і Венглювка”⁵². Для діячів ОУН особливу вагу мав авторитет школи і церкви серед нижчих верств населення з огляду на довіру, яку викликали ці інституції. Вони ж були джерелом інформації й формування громадської думки. Доноси з пограничних повітів засвідчували, що місцеві парохі і вчителі постійно перебували під наглядом Прикордонної служби. Йшлося насамперед про їхні контакти з ОУН, а декого навіть підозрювали в керівництві націоналістичним рухом. Прикладом може бути священник Гаврич зі села Хлібчин, до якого “постійно сходилися молоді чоловіки з ворожими щодо Польської держави поглядами. Зустрічі були організовані під аматорський театр, проте насправді там відбувалися таємні збори під головуванням о. Гаврича. Окрім цього, у згаданого священника постійно буває певний Соловчук із Голосова, якого 1929 р. було покарано за те, що зірвав білого орла з будинку школи і кинув його на тротуар”⁵³.

Ефективним інструментом впливу були проповіді, багато священників “закликали людей, щоб не забували, що є українцями, і заохочували до створення українських союзів і товариств”⁵⁴. Іноді їхні дії мали відверто антидержавний характер: “греко-католицький священник Григорій Новосад з Яворек під час проповіді закликав населення читати українські газети і книжки, а засуджував офіційні польські видання, зазначаючи, що той, хто їх читає, робить тяжкий гріх, також всі вірні мають пам’ятати, що вони українці, а не поляки. Щобільше, він вимагав, аби всі газети і книжки проходили його перевірку”⁵⁵.

Окрім відкритої антидержавної діяльності, частина священників вела завуальовану агітацію, що викликало підозри з боку Прикордонної служби. Таким прикладом було вербування до читальні “Просвіти” або інших легальних українських організацій⁵⁶, а також організація збору коштів для інвалідів УГА, які 1918 р. виступали проти поляків у боротьбі за Львів⁵⁷. Своєрідним маніфестом опору нерідко

⁵² Там само. – Спр. 465 (Meldunek sytuacyjny 25/32 na 1–15 XII 1932, Inspektorat Straży Granicznej Jasło, 17 XII 1932). – Арк. 21–22.

⁵³ Там само. – Спр. 348 (Półmiesięczne sprawozdanie służby informacyjnej na dzień 10 IV 1930 roku, 22. Inspektorat Straży Granicznej). – Арк. 8.

⁵⁴ Там само. – Спр. 473 (Inspektorat Graniczny Stryj, Przemyśl 21 VI 1932). – Арк. 13.

⁵⁵ Там само. – Спр. 455b (Meldunek sytuacyjny nr 4 na dzień 12 II 1932, Inspektorat Straży Granicznej Nowy Targ). – Арк. 22.

⁵⁶ Там само. – Спр. 671 (Meldunek sytuacyjny nr 5/35 za 1–31 V 1935, Inspektorat Straży Granicznej Sambor, 2 VI 1935). – Арк. 39.

⁵⁷ Там само. – Спр. 670 (Meldunek sytuacyjny nr 4/35, Wschodniomałopolski Inspektorat Okręgowy Straży Granicznej, Lwów 9 V 1935). – Арк. 44.

ставав бойкот державних урочистостей. Так, у день смерті Юзефа Пілсудського були передбачені пам'ятні богослужіння. Частина священників спеціально проводила літургію раніше, “щоб населення прийшло до церкви вже по закінченню відправи”⁵⁸. Натомість 11 листопада “Греко-католицький священник Ельяшевський зі Славська власне в цей час, коли мало відбутися урочисте богослужіння у місцевій церкві, зайнявся похороном одного з мешканців Славська, попри те, що похорон планували 9 листопада. О. Ельяшевський тенденційно переніс похорон на 11 листопада, аби не відправити літургію з okazji національного свята”⁵⁹.

Греко-католицькі священники докладали значних зусиль до розвитку й фінансування національних шкіл. Вони співпрацювали з місцевими господарями, прикладом чого був о. Вікарій Слупейно, який “має вплив на купецтво у селі Жаб’є і збирає на Рідну Школу від них податок 1 % від товарів, куплених українцями”⁶⁰. Поширеними були петиції у справі заснування українських шкіл: “Греко-католицький священник Василь Середович з Липовець Сяноцького повіту на богослужінні в Черемші Сяноцького повіту дня 4 грудня 1932 р. заохочував парафіян до підписання петиції щодо створення чотирикласної української школи і часткове запровадження вивчення польської мови тільки з 4 класу”⁶¹. Такі кроки давали бажаний результат у місцевостях, де активно діяло духовенство, на що звертала увагу Прикордоння служба.

Питання Чехословаччини

Безпека на кордонах значною мірою залежала від взаємин зі сусідніми державами та настроїв населення пограниччя по іншій бік. Малопольський окружний інспекторат Прикордонної служби надавав особливої ваги Чехословаччині. Після закінчення Першої світової війни стосунки між Польщею і Чехословаччиною стали доволі напруженими. Конкуренція відносно гегемонії в Центрально-Східній Європі, конфлікти навколо Цешинської Сілезії, проросійська позиція чехословацького уряду і його загравання з українськими націоналістами – все це створило атмосферу взаємної недовіри. Достатньо тільки згадати про підтримку ОУН з боку чехословацької влади і української діаспори⁶². Зброя, вибухові матеріали, газети й агітаційні листівки потрапляли з Чехословаччини до Польщі багатьма шляхами. Щоправда, чехословацький уряд підтримував ОУН лише доти, доки головним ворогом організація вважала Польщу. З часом діяльність ОУН поширилася на територію Закарпаття, де націоналісти намагалися розбудити національну свідомість у місцевих русинів. Прага швидко відчула наслідки пропаганди, тому все

⁵⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 671 (Meldunek sytuacyjny nr 5/35 za 1–31 V 1935, Inspektorat Straży Granicznej Kołomyja, 2 VI 1935). – Арк. 32.

⁵⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 464 (Meldunek sytuacyjny nr 23/32 za 1–15 XI 1932, Inspektorat Graniczny Stryj, 17 XI 1932). – Арк. 27.

⁶⁰ Там само. – Спр. 671 (Meldunek sytuacyjny nr 5/35 za 1–31 V 1935, Inspektorat Straży Granicznej Kołomyja, 2 VI 1935). – Арк. 32.

⁶¹ Там само. – Спр. 465 (Meldunek sytuacyjny nr 15 za 1–15 VII 1932, Inspektorat Graniczny Stryj, 16 VI 1932). – Арк. 44.

⁶² Zięba A. Lobbying dla Ukrainy w Europie międzywojennej. Ukraińskie biuro prasowe w Londynie oraz jego konkurencji polityczni (do roku 1932) / A. Zięba. – Kraków, 2010. – S. 139–141.

частіше видавала своїм органам безпеки розпорядження про “суворий нагляд за рухом українських організацій”⁶³ і співпрацювала з польською владою. Передусім було проведено акцію звільнення українців із Прикордонної служби і “скорочення вчителів української національності з призначенням на їхні місця вчителів чеської національності”⁶⁴. Також чехи робили спроби посилити позиції русинів, “створюючи руські фашистські партії. Цей рух отримав підтримку влади і ставить за мету послаблення українського національного руху”⁶⁵. Одночасно в політичних колах Чехословаччини існувало переконання, що український сепаратизм треба підтримувати хоча б частково у Польщі та Радянському Союзі, адже він може стати інструментом проти цих держав⁶⁶. Загалом чехословацький уряд вів неоднозначну лінію: відверта підтримка українських націоналістів не заважала Празі переконувати Варшаву в тому, що жодних контактів із діячами ОУН не підтримує.

Характерно, що українська пропаганда зображала Чехословаччину як противагу диктаторській Польщі, використовуючи аргумент розвитку у Празі української вищої освіти. Але звіти демонструють іншу ситуацію. Численні скарги, що надходили від українців Закарпаття, свідчили про незадоволення чехословацькою владою. Найбільш гострим було питання автономії. Уряд давав обіцянки: “В днях 4–6 травня 1934 р. на Русь Підкарпатську приїхав Міністр Зовнішніх і Внутрішніх Справ, [Едвард] Бенеш. На вічах делегатам було обіцяно, що Русь Підкарпатська отримає автономію, яка буде впроваджуватися поступово в шкільництво, релігію і адміністрацію. Міністр Бенеш зазначив, що Чехословаччина не анексувала Підкарпатської Русі, але після війни мусила нею опікуватися, бо самостійно вона не утрималася б і рано чи пізно була б захоплена кимось із сусідів”⁶⁷. Ця тактика тривалий час викликала надії, лише згодом стало зрозуміло, що жодної автономії не було в планах. Намагання українців розширити права закінчувалися однаково, і польські службовці рапортували: “Майже всі українці, які втекли з Польщі, у Чехословаччині переважно займають службові посади. Українська партія останнім часом вимагала автономії через депутата Курятніка, але на засіданнях його проект відкинули, бо чехи і чеські громадяни, які живуть в районі річки Тиса, ненавидять українців і не хочуть чути про їхню мову і письмо, а навіть громадяни поза Тисою хочуть повністю витіснити українців зі своїх територій. Тому серед українців панує незадоволення, хто знає, чи не дійде між українцями і чехами до того, що було між українцями і поляками в 1918 і 1919, тобто до чехословацько-української війни”⁶⁸.

⁶³ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 460 (Meldunek sytuacyjny nr 15 za 1–15 VII 1932, Inspektorat Graniczny Stryj, 16 VI 1932). – Арк. 21.

⁶⁴ Там само. – Спр. 462 (Meldunek sytuacyjny nr 20 za 16–30 IX 1932, Inspektorat Graniczny Stryj, 1 X 1932). – Арк. 44.

⁶⁵ Там само. – Спр. 599 (Meldunek sytuacyjny nr 9/34 za 1–15 V 1934, Inspektorat Graniczny Stryj, 16 V 1934). – Арк. 89.

⁶⁶ *Lewandowski K. Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1918–1932 / Krzysztof Lewandowski. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk 1974, Ossolineum PAN. – S. 289–293.*

⁶⁷ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 588. – Арк. 102.

⁶⁸ Там само. – Спр. 546 (Placówka Straży Granicznej I Linii Wyszaków, 24 I 1933). – Арк. 1.

Пропаганда ОУН також не відповідала інформації, яку збирала Прикордонна служба Польщі. Населення Закарпаття мало багато причин скаржитися на Прагу, зокрема йшлося про економічний стан, бо “населення пограниччя незадоволене впровадженням в Чехословаччині монополії на збіжжя і збільшенням податків. Серед населення поширюються плітки про те, що Польща хоче забрати певну частину держави, яка раніше їй належала”. Схожа критика лунала в бік чехословацьких прикордонників, тому що ті “отримують високі зарплати, а нічого не роблять, тільки п’ють по барах... а поклали на бідний руський народ тягар утримування Прикордонної служби і Жандармерії”⁶⁹. Хоча критика стосувалася і Польщі: “У зв’язку з виборами до Сейму і Сенату, які мають відбутися у Чехословацькій Республіці, на терені Підкарпатської Русі агітатори на передвиборних вічах говорили про утиск русинів в Польщі, що руське населення в Польщі голодує, не можна розмовляти руською мовою, діти в школах не можуть вчитися руською, бо польська влада цього абсолютно не допускає”⁷⁰. Такі думки поширювалися по обидва боки кордону, чим користувалися націоналісти у своїй пропаганді.

Висновки

Охорона кордонів була одним із ключових елементів безпеки й розвитку Польської держави. Система Прикордонної служби мала забезпечувати оборону держави, що було особливо важливо з огляду на геополітичну ситуацію в регіоні, адже Польща опинилася в оточенні ворожих сусідів – Німеччини, Чехословаччини та Радянського союзу. На ефективність роботи прикордонників у сфері безпеки негативно впливало декілька чинників. Йдеться про недоліки кадрової політики, низький рівень професійної підготовки, незадовільне технічне оснащення та складнощі, пов’язані з пошуком надійних інформаторів. Значно кращих результатів прикордонники досягли в боротьбі з контрабандою, хоча доволі рідко вдавалося затримати осіб, які нелегально постачали зброю чи друковані матеріали антидержавного змісту. Нерідко інформація, що надходила від Прикордонної служби до війська, ставала підставою активних дій на теренах цілої Східної Галичини. Специфіка пограниччя й переважаання українського населення на цих територіях сприяла поширенню ідей націоналізму й популярності ОУН. Низький освітній рівень пересічних людей полегшував сприйняття агітації. Націоналізм відіграв значну роль у формуванні національної свідомості українців, у чому була велика заслуга нижчої інтелігенції, тобто священиків і вчителів. Члени ОУН різко виступали проти будь-якої форми співпраці з владою. Польський уряд, своєю чергою, докладав зусиль до порозуміння з нейтрально налаштованою частиною українського населення. Однак, на тлі загальної радикалізації суспільства і зростання впливів ОУН ці спроби виявилися невдалими.

⁶⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 204. – Оп. 1. – Спр. 546 (Placówka Straży Granicznej I Linii Wyszaków, 24 I 1933). – Арк. 1.

⁷⁰ Там само. – Спр. 671 (Meldunek sytuacyjny nr 5/35 za 1–31 V 1935, Komisariat Straży Granicznej Ławoczne, 31 V 1935). – Арк. 14.

Магдалена Гібєц. Безпека на кордоні. Активність ОУН у 1930–1935 роках у світлі звітів Малопольського окружного інспекторату Прикордонної охорони

Захист державних кордонів був одним із найважливіших завдань уряду Другої Речі Посполитої в контексті внутрішньої безпеки. Організація контролю держави над пограниччям проходила декілька етапів розвитку, що, зрештою, завершилося поділом кордонів на дві частини, підпорядкування Корпусу оборони пограниччя по східній лінії, а з півночі, заходу та півдня – Прикордонній службі. У цьому дослідженні йдеться тільки про частину останньої, інспекторати якої перебували на території Східної Галичини. Одним із аспектів діяльності Малопольського окружного інспекторату Прикордонної служби було запобігання антидержавній політичній активності. Загрозою тут поставала Організація Українських Націоналістів, яка прагнула спровокувати українське повстання та відділити території Східної Галичини від Польської держави. Інструментом досягнення цього була агітація місцевого українського населення. Метою статті є представлення пограниччя як території, що вирізнялася власною специфікою, особливо в національному питанні, на тлі формування новочасної національної свідомості та досвіду контактів із зовнішніми сусідами. У статті подано авторську спробу інтерпретації документів Прикордонної служби в період 1930–1935 рр., які досі не були введені в науковий обіг.

Ключові слова: Прикордонна служба, внутрішня безпека, український націоналізм, ідентичність, кордон.

Magdalena Gibiec. Security at the border. Activity of OUN in the light of situation reports prepared by the Regional Inspectorate of the Lesser Poland of the Border Guard in 1930-1935

The protection of state borders was one of the most important tasks which Second Polish Republic had to face with. In order to improve its organization, it went through several stages of development leading to the final division of borders into two and subordinate them, on the east side to the Border Protection Corps and from the north, west and south – to the Border Guard. One of the aspects of Border Guard's operations was to prevent anti-state political activity. Such a threat was, among others, Organization of Ukrainian Nationalists whose goal was to bring the Ukrainian uprising by using of illegal methods. OUN tried to achieve it also by agitation among the local Ukrainians.

Influence of intelligence, on the one hand Ukrainian nationalist organizations, i.e. the OUN and the UWO, on the other hand the work of its lower layers, produced a unique kind of Ukrainian consciousness and contributed to the crystallization of social and political attitudes among the people of the borderland. The purpose of the paper is to show the border areas as a place that has a distinctive character, especially in terms of national relations, the formation of national identity, and contacts with the activists of neighboring states. The article focuses on the border area as a place characterized by distinct specificity, particularly in the context of national relations, the formation of national identity as well as contacts with activists from neighboring country, Czechoslovakia. Activity of OUN was significant for the internal security of the Second Polish Republic and Border Guard tried to stand up against it with better or worse results. This article is an attempt of an original interpretation of documents produced by the Border Guard between 1930 and 1935 which have not entered the circulation of scientific knowledge.

Key words: Border Guard, internal security, Ukrainian nationalism, identity, borderline.

УДК [94(477.83/.86:8126(=161.2)]“1919/1939”

Оксана РУДА

МОВНИЙ УТРАКВІЗМ ЯК СПРОБА АСИМІЛЯЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ МІЖВОЄННОЇ ГАЛИЧИНИ

На початках існування Другої Речіпосполитої польські владні кола взяли курс на забезпечення польській мові як одній з визначальних ознак національної ідентичності та державності провідних позицій в освітній, культурній, інформаційній, міжнаціональній сферах і державному управлінні. Однак спроби побудувати мононаціональну державу шляхом примусової асиміляції національних меншин призвели до дискримінації непольського населення, оскільки така державна мовна політика обмежувала суспільні функції регіональних і місцевих мов. Щодо Галичини, де кількісно переважали українці, влада провадила особливу національну та мовну політику, спрямовану на поглиблення регіональних відмінностей та асиміляцію українського населення.

Мета статті – висвітлити спроби польської влади асимілювати українське населення міжвоєнної Галичини шляхом ухвалення та реалізації утраквістичного шкільного закону 1924 р.

Від початку існування Друга Річпосполита в освітній сфері зіткнулася зі складним завданням: погодити вимоги національних меншин у сфері шкільництва зі завданням сформуванню в усьому суспільстві почуття державної належності. Вирішення цієї проблеми передбачало декілька етапів. Як зазначає польський дослідник К. Санойця, перший із них впливав із загального переконання, що основною умовою формування громадянської свідомості є володіння польською мовою. Її поширення, з одного боку, могло слугувати інструментом колонізації, а з іншого – відкрило б меншинам нові можливості для розвитку. Польська влада була переконана, що нівелювання суспільних відмінностей приведе до кращого сприйняття нового державного порядку і, як наслідок, до залагодження етнічних конфліктів. Водночас урядовці вважали володіння державною мовою одним з основних громадянських обов'язків. Підняття польської мови до рангу державної мало змінити її статус, який зберігся ще з австрійських часів. Певні зміни у цьому напрямі було внесено 24 травня 1921 р. розпорядженням міністра віросповідань та освіти, відповідно до якого польська мова як державна стала обов'язковою в усіх школах, нею також мали навчати історії. Від представників національних меншин польська влада очікувала схвалення подібних нововведень, оскільки вони мало чим відрізнялися від політики Австро-Угорської імперії, яка вимагала знання німецької мови та поширювала її в шкільництві. Логічним видається й те, що Польська держава намагалася забезпечити всім школярам польської національності навчання

рідною мовою, оскільки непоодинокими були факти відвідування учнями-поляками в Галичині україномовних навчальних закладів. За даними польських джерел у 1920/21 н. р. 57648 учнів-поляків відвідували школи з українською мовою навчання. Остерігаючись денационалізації місцевих поляків, влада спробувала вирішити цю проблему на законодавчому рівні шляхом запровадження утравкізації шкільництва¹.

Ще напередодні ухвалення шкільного закону 1924 р. куратор С. Собінський зазначав, що наслідки закону важко передбачити, але він передбачає “тверде правове підґрунтя, на якому буде базуватися організація шкіл”, а також дасть можливість вийти з хаосу, спричиненого колізіями давніх австрійських законів. Він наголошував, що відмінність між давніми законами та новим полягає в тому, що відтепер рішення щодо мови навчання в конкретній школі будуть приймати не гміна чи шкільна влада, а батьки учнів, які в ній навчаються. На його думку, закон давав меншинам ширші права, ніж держава зобов’язалася відповідно до так званого Малого Версальського договору. С. Собінський зазначав, що “з погляду виховання проект двомовності є некорисним, однак ця проблема має поступитися державному інтересу, з яким пов’язане гарантування національним меншинам прав і свобод”². Зауважмо, що ще на початку 20-х років С. Собінський запровадив вивчення української мови у польських державних початкових школах (що нерідко викликало спротив поляків). Як наслідок, майже у всіх школах цього типу Станиславівського та Тернопільського воєводств українську мову вивчали як обов’язковий предмет, а у Львівському воєводстві така ситуація склалася у двох третинах шкіл³.

Спробою врегулювання мовного питання в освітній сфері на південно-східних теренах стало ухвалення сеймом 31 липня 1924 р. шкільного закону, який набув чинності 1 жовтня 1924 р., а 7 січня 1925 р. доповнений розпорядженням міністра віросповідань та освіти⁴. Згідно зі ст. 1, у всій державі запроваджувався єдиний шкільний устрій. Відповідно до ст. 2 закону, у Львівському, Тернопільському, Станиславівському, Волинському, Поліському, Віленському, Новгородському воєводствах, Гроденському та Волковиському повітах Бялостоцького воєводства основним типом державної школи ставала утравкістична школа, покликана виховувати з учнів відданих громадян у взаємній пошані до національних особливостей. Якщо ж в одному шкільному окрузі існувало дві школи з різними мовами навчання, то вони, по можливості, мали бути об’єднані в одну утравкістичну. Приватні школи

¹ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym południowo-wschodnich województw Drugiej Rzeczypospolitej / Karol Sanojca. – Kraków: Historia Jagellonica, 2013. – S. 29–30.

² O zgodne współzycie narodowości na kresach. Ankieta “Kurjera Lwowskiego” w sprawie ustaw kresowych // Kurjer Lwowski. – 1924. – Nr 158. – 12 lipca. – S. 2.

³ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 122, 156.

⁴ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 7 stycznia 1925 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924 r. zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – Dz. U.). – 1925. – Nr 3. – Poz. 33. – S. 26–30.

національних меншин мали створюватися на тих самих засадах, що й польські⁵. Натомість, вирішуючи мовне питання на окреслених теренах, укладачі закону 1924 р. не врахували німецької мови, ідишу та івриту.

В утравквістичних школах лише деякі предмети пропонували навчати рідною мовою, решту – польською. Зауважмо, що в першому класі на вивчення українською мовою таких предметів, як релігія (для греко-католиків), українська мова, латинська мова, рисунки та гімнастика відводилося 15 годин на тиждень, а на решту предметів, які мали навчати польською мовою, зокрема релігію (для римо-католиків), польську мову, історію, географію, математику, природу – 17 годин. Польською мовою мали навчати письма (каліграфії) та співу. Що ж до характеру предметів, то на українську мову (окрім предмета українська мова), як зазначали тогочасні українські діячі, припали “мертві предмети, які мають підрядне значіння в формуванні світогляду учня, а на польську мову самі живі, образуючі”. Державною мовою впродовж усіх років мали навчати історію та географію Польщі, оскільки через ці предмети влада намагалася впливати на учнів. Загалом державна школа була покликана виховати представників національних меншин на добрих польських громадян, тобто прищепити молоді польську культуру, виховати в неї любов до польської літератури, гордість за належність до Польської держави. У Галичині подібні ідеї реалізовували урядовці Кураторії Львівського шкільного округу⁶.

Навчання мовою національної меншини регулювала ст. 3 закону, відповідно до якої викладання предметів мовою меншини ставало можливим за умови, що громада меншини становить не менше як 25% населення (на цій підставі права навчатися рідною мовою в Краківському та Люблінському воєводствах були позбавлені учні-українці як державних, так і більшості приватних шкіл) і що батьки не менше 40 учнів із одного шкільного округу подали про це відповідні прохання-декларації (затверджені судами, нотаріатами, староствами, гмінною владою). Ці декларації мали бути подані не пізніше 31 грудня, оскільки після їхньої перевірки шкільний інспектор 1 лютого мав повідомити мешканців шкільного округу про ухвалені рішення. Після цього до 30 квітня інші батьки мали змогу подати декларації за польську мову навчання. Якщо ж батьки 20 учнів подавали відповідні декларації, школа ставала двомовною: вже з першого класу запроваджували читання та письмо польською мовою⁷. Висновок щодо встановлення мови навчання в школі інспектор подавав до 31 травня куратору, який мав місяць на прийняття

⁵ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dz. U. – 1924. – Nr 79. – Poz. 766. – S. 1212–1213.

⁶ “Нова ера” в шкільництві // Діло. – 1925. – Ч. 192. – 30 серпня; *Чепіль М.* Формування національної свідомості учнівської молоді Галичини (1848–1939 рр.) / М. Чепіль. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 246.

⁷ Archiwum Polskiej Akademii Nauk (далі – Archiwum PAN). – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkolnictwo ukraińskiew Małopolsceina Wołyniudo 1939 roku). – К. 65; *Гетьманчук М. П.* Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.): монографія / М. П. Гетьманчук. – Львів: Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2008. – С. 241.

остаточного рішення. Саме куратор відіграв найважливішу роль у визначенні мови навчання, оскільки він підтверджував дійсність декларацій, встановлював мову викладання, ухвалював рішення про об'єднання українських і польських загальноосвітніх шкіл. Після цього зацікавлені особи мали два тижні на оскарження цього рішення міністру віросповідань та освіти⁸. Так, за перший період функціонування утравкістичного шкільного закону (1925–1928) до міністерства надійшло 1346 звернень, які стосувалися справ, пов'язаних зі зміною мови навчання. З них від українців надійшло 1176, а від польського населення – 167. Міністерство врахувало українські звернення у 217 випадках (18%), а польські в 21 випадку (12%)⁹.

Відповідно до ст. 4 закону, учні всіх державних і приватних одно-, дво- і трикласних шкіл з непольською мовою навчання були зобов'язані вивчати державну мову на такому рівні, щоби згодом змогли навчатися в польських або утравкістичних середніх навчальних закладах. У чотири-, п'яти-, шести- та семикласних державних і приватних школах з непольською мовою навчання було передбачено вивчення польської мови, польської історії та відомостей про тогочасну Польщу державною мовою¹⁰. Згідно зі ст. 5, учительські семінарії, які діяли на теренах спільного проживання представників різних національностей, зокрема українців і поляків, ставали двомовними, польсько-українськими. Відповідно до ст. 6 закону, кураторія Львівського шкільного округу зобов'язана була поступово об'єднувати українські гімназії у Львові, Перемишлі та Тернополі з польськими, перетворюючи їх на утравкістичні¹¹. І лише організовані виступи, з одного боку, українців, з іншого – поляків, змусили міністра освіти С. Грабського скасувати це розпорядження відповідною ухвалою від 17 вересня 1925 р.¹².

Відкрити середню школу з українською чи білоруською мовою навчання можна було лише за умови, якщо з заявою про це зверталися батьки 150 учнів, які відвідують польськомовні школи відповідного типу в одному повіті або місті. 22 червня

⁸ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 124.

⁹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далі – AAN). – Zesp. 322 (Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Warszawie [1915–1917] 1918–1939). – Mikrof. B. 18455, Sygn. 2252 (Sytuacja polityczna we Wschodniej Małopolsce, sabotaże i działalność Ukraińskiej Wojskowej Organizacji i Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. Sprawa petycji ukraińskich do LN. Raporty, notatki, artykuły, korespondencja, wycinki prasowe, druki. T. 1). – W sprawie uwzględnienia potrzeb ludności ruskiej (ukraińskiej) w dziedzinie szkolnictwa powszechnego. – K. 8.

¹⁰ Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. zawierająca niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa. – S. 1213.

¹¹ Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkolnictwo ukraińskie w Małopolsceina Wołyniu do 1939 roku). – K. 66; *O.* Польонізація українських середніх шкіл / *O.* // Діло. – 1925. – Ч. 189. – 26 серпня.

¹² AAN. – Zesp. 322 (Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Warszawie [1915–1917] 1918–1939). – Sygn. 2250 (Mniejszość Ukraińska w Polsce. Organizacja szkolnictwa ukraińskiego w Galicji Wschodniej, ukrainizacja szkół. Notatki, korespondencja, referat, wycinki prasowe, czasopismo). – Minister S. Grabski do Ministerstwa Spraw Zagranicznych Departament Polityczny w Warszawie dnia 30 września 1925 r. w sprawie utrawkizacji gimnaziów. – K. 10; Проти польонізації українського шкільництва // Діло. – 1925. – Ч. 194. – 2 вересня.

1925 р. кураторія Львівського шкільного округу видала циркуляр “До дирекції державних і приватних середніх загальноосвітніх шкіл з непольською мовою викладання в справі викладання науки польської мови і літератури, історії і географії та науки про сучасну Польщу”, відповідно до якого з 1925/26 н. р. зазначені предмети мали викладати польською мовою. Чинність цього розпорядження поширювалася й на українські приватні гімназії¹³. На навчанні у державних професійних школах двома мовами – державною та мовою національної меншини – мали наполягати батьки дітей непольської національності, які становили 40% усіх учнів школи.

Відповідно до закону, мову навчання мали визначати шкільні плебісцити, тобто порядок встановлення мови викладання відбувався на підставі декларацій, поданих батьками чи опікунами учнів. Спочатку плебісцити проводили щорічно, однак розпорядженням Президента Польщі від 29 листопада 1930 р. було внесено зміни до ст. 3 шкільного закону 1924 р., за яким вони мали відбуватися раз на сім років. Так, мову навчання у школі, яка була запроваджена на підставі поданих декларацій, можна було змінити лише через 7 років від дати її запровадження¹⁴. Офіційною причиною внесених змін було те, що щорічні плебісцити призвели до загострення польсько-українських відносин, спровокованого щорічною агітацією польських та українських громадсько-політичних діячів. Це розпорядження не лише значно ускладнило українській громадськості боротьбу за зміну мови навчання (у 1937 р. подані декларації стосувалися 376 шкіл, у 325 із них не було правових підстав для зміни мови навчання, і лише в 26 школах мова була замінена на українську¹⁵), адже її на сім років позбавляли законних підстав щодо цих змін, а й, усупереч очікуванню польської влади, ще більше загострило міжетнічні відносини на південно-східних теренах¹⁶. Наприкінці 30-х років дедалі більше польських діячів висловлювалися за відмову від проведення плебісцитів і заміну їх відповідними адміністративними рішеннями. Однак розпорядження міністра віросповідань та освіти від 25 листопада 1938 р., яке замінило виконавчі приписи 1925 р., зберегло шкільні плебісцити, лише частково внісши зміни в процедуру їхнього проведення¹⁷. Так, відповідно до ст. 11 та 12, якщо після семи років після запровадження в школі мови навчання на підставі поданих декларацій нові декларації не надходили, то попередня мова навчання зберігалася ще на сім років.

¹³ Мосійчук Т. Боротьба УНДО з утраквізацією освіти в Галичині (1925–1939) / Т. Мосійчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / [гол. редкол. М. Р. Литвин]. – Львів, 2013. – Вип. 23: До 22-гої річниці здобуття незалежності України. – С. 467.

¹⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. w sprawie zmiany ustawy z dnia 31 lipca 1924 r., zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dz. U. – 1930. – Nr 82. – Poz. 644. – S. 1075.

¹⁵ Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 142–143.

¹⁶ Боронить прав української мови навчання в школах! // Діло. – 1933. – Ч. 234. – 7 вересня.

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 listopada 1938 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie wykonania ustawy z dnia 31 lipca 1924 r., zawierającej niektóre postanowienia o organizacji szkolnictwa // Dz. U. – 1938. – Nr 94. – Poz. 637. – S. 1417–1419.

Упродовж цих семи років лише шкільна влада могла організувати збір декларацій у разі зміни організації школи, міжетнічних чи культурних відносин у відповідному шкільному окрузі. Ці нововведення, як і попередні, ще більше загострили польсько-українські відносини у краї¹⁸.

Шкільний закон 1924 р. лише частково виправдав сподівання польської влади: з одного боку, він мав унормувати правову ситуацію в шкільництві національних меншин (що частково було зроблено), а з іншого – погодити інтереси та об'єднати для співіснування представників різних національностей, натомість на практиці він призвів до протилежних наслідків. Однією з причин загострення відносин стало те, що польська влада й надалі провадила започатковану ще 1919 р. практику штучного зменшення кількості шкіл з українською, білоруською та литовською мовами навчання, а також обмежувала сфери вживання цих мов, маючи на меті у подальшому цілковито усунути їх з громадського життя. Влада також усіляко намагалася звузити характер українського шкільництва, позбутися тих елементів, які підкреслювали національні традиції, передусім зменшити кількість навчальних закладів з українською мовою викладання¹⁹. Подібні дії польських урядовців нашкодили на рішучий спротив української громадськості, політичних діячів і представників українських послів у сеймі та сенаті. Вимагаючи від польської влади надання хоча б культурної автономії та збереження національних шкіл, українці сприйняли цей закон як спробу скасування шкільництва національних меншин і прагнення до денационалізації слов'янського населення окреслених теренів²⁰. Зокрема, І. Кедрин критикував як сам закон, так і його співавтора С. Грабського, якого звинуватив у намаганні знищити українське шкільництво, та в спробі асимілювати українське населення держави²¹. Українські політики подавали скарги про дискримінацію українського шкільництва до міністерства віросповідань та освіти, до уряду Польської держави, вносили інтерпеляції до сейму (зокрема, з критикою шкільного закону поряд з українцями виступили також німецькі та єврейські послы), надсилали обширні меморіали до Ліги Націй з приводу порушення задекларованих у міжнародних договорах прав національних меншин на здобуття освіти рідною мовою²².

¹⁸ Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkołnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 80; *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 124–125; Важний розпорядок, який торкається шкільного плебісциту // Діло. – 1938. – Ч. 272. – 7 грудня.

¹⁹ *Doroszewski J.* Podstawy ideologiczne szkolnictwa i ich konsekwencje dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939 / Jerzy Doroszewski // *Katolicka a liberalna myśl wychowawcza w Polsce w latach 1918–1939* / [pod red. ks. E. Walewandra]. – Lublin: Redakcja wydawnictwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000. – S. 461.

²⁰ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 35.

²¹ *Kedryn I.* Dla czego nie ze Stanisławem Grabskim / Iwan Kedryn // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. – 1938. – R. 7. – Nr 2. – S. 13.

²² Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkołnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 74; Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 82 (Memoriały, uwagi, przemówienia w sprawach

Із обуренням непольське населення сприйняло запровадження двомовності в шкільництві. Зокрема, для тогочасних українців це означало втрату попередніх здобутків в освітній сфері, що фактично було одним із завдань, яке переслідували укладачі закону. На цьому наголошував міністр С. Грабський, виступаючи на нараді воєвод 25 жовтня 1925 р.: «Наскільки на Волині та Поліссі нам йдеться про загальмування розвитку українського руху, настільки в Східній Малопольщі йдеться про зменшення тих здобутків, які русини здобули за австрійських часів»²³.

Загалом після запровадження закону українські та польські школярі Галичини мали змогу навчатися в школах із польською мовою викладання, польською мовою навчання й українською мовою як обов'язковим предметом, польсько-українських (польською мовою вивчали більш ніж один предмет), з українською мовою навчання (вивчали польську мову як окремий предмет). Так, у 1930/31 н. р. у Львівському шкільному окрузі було 17,5% початкових державних шкіл з польською мовою навчання, 30,2% – польською мовою навчання та українською мовою як обов'язковим предметом, 49% – польсько-українських, 2,5% – українською мовою навчання (вивчали польську мову як окремий предмет), решту 0,3% становили школи з іншими мовами навчання. Отже, найбільшу частку становили утравістичні школи та польські школи з українською мовою як обов'язковим предметом, відкриття яких найактивніше підтримувала польська влада. Ці школи, з одного боку, поширювали польську культуру та загалом вплив на українських учнів у польському дусі, а з іншого – надавали їм можливість вивчати рідну мову. Подібну тенденцію простежуємо в польському приватному початковому шкільництві, де зі 44 шкіл у 15 українську мову викладали як окремий предмет. Малий відсоток українських шкіл влада пояснювала тим, що у місцевостях, де поряд з українцями проживали поляки, внаслідок подання ними декларацій школи ставали утравістичними²⁴. Спроби української спільноти бойкотувати утравістичні та польські навчальні заклади, які українці сприймали як засіб колонізації, не увінчалися успіхом. Польська адміністрація карала штрафом за бойкотування школи чи непосилання дітей шкільного віку до школи²⁵.

Несправедливими українці також вважали ті положення закону, відповідно до яких українське населення мало право засновувати навчальні заклади з рідною мовою викладання лише в тих гмінах, де вони становили понад 25% загальної кількості населення, оскільки, зокрема у Львові, українці були позбавлені можливості відкривати навчальні заклади з рідною мовою викладання²⁶. Цю проблему частково було вирішено 1925 р. після того, як міністр віросповідань та освіти

szkolnictwa ukraińskiego w Polsce, 1925–1938). – К. 19–48; *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 33.

²³ Цит. за кн.: *Światło A.* Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939 / Adam Światło. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1981. – S. 297.

²⁴ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 152–153.

²⁵ AAN. – Zesp. 322 (Ministerstwo Spraw Zagranicznych w Warszawie [1915–1917] 1918–1939). – Sygn. 2250 (Mniejszość Ukraińska w Polsce. Organizacja szkolnictwa ukraińskiego w Galicji Wschodniej, ukrainizacja szkół. Notatki, korespondencja, referat, wycinki prasowe, czasopismo). – K. 160.

²⁶ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 34–35, 52.

в сенаті пообіцяв, що в тих місцевостях, зокрема у Львові, де проживає значна кількість українців, будуть збережені навчальні заклади з їхньою рідною мовою викладання²⁷. Подібна ситуація склалася в Перемишлі (українці становили менше 25% населення), де товариству “Рідна школа” вдалося зберегти в школі імені Маркіяна Шашкевича українську мову викладання. У 1923/24 н. р. цю школу було реорганізовано у “4-класну з планом 7-класної”, і вона перейшла в державне підпорядкування. Заробітну плату вчителям виплачувала держава, а приміщення для навчального закладу надало Церковне братство ім. св. о. Миколая. Утримання будинку та опалення фінансувала філія Українського педагогічного товариства (УПТ). У 1924/25 н. р. тут навчалось 502 учні – 238 юнаків і 264 дівчини. Оскільки в структурі школи було 10 відділів (III, IV і VII класи мали по два відділи), то філія УПТ звернулася до львівської кураторії з проханням дозволити відкрити паралельні V і VI класи, беручи на себе зобов’язання оплачувати працю управителя й усіх 10 учителів. Однак це прохання не задовольнили. Міністерство віросповідань та освіти, посилаючись на шкільний закон 1924 р., вимагало перетворення школи з української в українсько-польську, мотивуючи це тим, що вона існує незаконно, оскільки, відповідно до перепису 1921 р., українці в Перемишлі становили менше 25% усього населення. Проти перетворення школи в утравкістичну протестували не лише члени товариства, на можливих негативних наслідках такого кроку наголошували також перемишльський інспекторат і львівська кураторія. Вони вказували на те, що “Рідна школа” може на базі цього закладу заснувати власний приватний і в такий спосіб позбавити державу впливу на добір учительського складу й виховання молодого покоління. По кількох роках це питання вирішили на користь школи, яка зберегла свій первісний статус²⁸.

Українці не погоджувалися із тим, що чинність шкільного закону 1924 р. не поширювалася на інші терени компактного проживання українців, зокрема на Краківське та Люблінське воєводства, Холмщину та Лемківщину. У найгіршій ситуації опинилися українці Люблінського воєводства, частка яких у місцях компактного проживання тут становила 25% загальної кількості населення або близько 200–250 тисяч осіб²⁹. Вони були позбавлені права відкривати як публічні школи з рідною мовою навчання, так і утравкістичні.

Польський дослідник Є. Дорошевські зауважив, що українці слушно побоювалися зловживань в ході подання декларацій щодо мови навчання в школах, оскільки

²⁷ Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkolnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 87–88.

²⁸ Левандовська Л. М. Українські культурно-освітні товариства Перемишля як чинник громадсько-політичного життя Галичини (1867–1939 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Людмила Миколаївна Левандовська. – Кам’янець-Подільський, 2015. – С. 93–94.

²⁹ Детальніше про це див.: Jachymek J. Oblicze społeczno-polityczne wsi lubelskiej 1930–1939 / Jan Jachymek. – Lublin: Wyd-wo Lubelskie, 1975. – S. 18; Torzecki R. Zdziejów stosunków polsko-ukraińskich na Lubelszczyźnie // Stan i perspektywy badań historycznych lat wojny i okupacji 1939–1945: Sesja 14–15 listopada 1985 r. / Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce-Institut Pamięci Narodowej. – Warszawa: GKBZHWP-IPN, 1988. – S. 240.

нерідко наштовхувалися на бюрократичні перешкоди, штучно створені польською владою. Декларації мали затверджувати державні органи, зокрема суди, нотаріати, староства, гмінна влада. На шкільних інспекторів покладалася обов'язок детального дослідження всіх декларацій із формального боку. Вони викликали та протокольно підтверджували (після спілкування з зацікавленими особами) автентичність поданих декларацій (що вимагало особистої присутності в інспектораті, який нерідко розташовувався за десятки кілометрів)³⁰. У тогочасній пресі містяться відомості про те, що плебісцити проводили в умовах терору, зловживань місцевої влади, відмовляли у прийнятті декларацій, часто осіб, які їх складали, переслідували³¹.

Попри бюрократичні перешкоди, зібрати декларації від українців було не просто через високий рівень неписьменності, який у Львівському воєводстві в 1936/37 н. р. сягав 31,55%, у Тернопільському – 32,29%, а в Станіславівському – 39,98%³². Найчастіше їм у нагоді ставали інструктори та агітатори від українських культурно-освітніх товариств, які заповнювали декларації, збирали їх по всьому селу та відвозили шкільному інспекторові. Однак із цим виникали певні труднощі, оскільки інспектори вимагали особистої присутності підписантів декларацій, а агітаторів часто заарештовували за їхню діяльність. Лише згодом міністерство віросповідань та освіти пішло на поступки населенню й дозволило інспекторам приймати складені в такий спосіб декларації³³.

Натомість жодних бюрократичних перешкод шкільні інспектори не чинили, якщо надходили декларації за запровадження польської мови навчання. На відміну від прохань відкрити школу з українською мовою навчання (мали скласти не менше 40 батьків виключно української національності), за польську школу достатньо було подати декларації лише 20 батькам будь-якої національності. Це положення особливе значення мало у тих місцевостях, де переважало українське населення, оскільки за державну мову навчання могли висловлюватися як поляки, так і українці, які, своєю чергою, через припис про таємницю декларацій могли не боятися суспільного осуду. Це давало польській владі можливість для зловживань, зокрема, польські вчителі роздавали українцям надруковані українською мовою декларації з вимогою за польську мову навчання, наказували учням-українцям підписувати подібні декларації замість своїх батьків тощо³⁴. У разі подання декларацій

³⁰ Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkołnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 69; *Doroszewski J.* Podstawy ideologiczne szkolnictwa... – S. 463–464.

³¹ Українська школа в ярмі. Промова голови Української Парламентської Репрезентації п. сенатора Черкавського, виголошена дня 22 червня у польському сенаті при обговорюванні бюджету міністерства освіти // Діло. – 1925. – Ч 143. – 1 липня; *Światło A.* Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939... – S. 299.

³² Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkołnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 76.

³³ Українська школа в ярмі... // Діло. – 1925. – Ч. 143. – 1 липня; Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkołnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 76–77.

³⁴ Як фабрикують декларації за польськими школами? // Діло. – 1933. – Ч. 17. – 26 січня.

за польську мову навчання місцева влада не вимагала підтвердження достовірності особистого підпису, це робив інспектор, навіть не викликаючи зацікавлених осіб до інспекторату³⁵. Як зазначає К. Санойця, цю різницю у кількості декларацій за польську та українську мови навчання (20:40) автори закону внесли задля полегшення запровадження державної мови на окреслених теренах, тобто від початку польська влада мала на меті перетворити українські навчальні заклади на двомовні. До прикладу, зауважмо, що в 67 українських школах, у яких було змінено мову навчання на польську за результатами проведення там плебісциту, майже в половині з них, а саме в 35, ці зміни відбулися на підставі подання не більше 20–23 декларацій за державну мову. У 31 школі за польську мову навчання висловилося від 24 до 33 батьків, і лише в одній школі 73 батьків подали декларації за зміну мови навчання на польську. Як зазначає К. Санойця, треба враховувати, що оскільки ці школи були різного ступеня організації, то в них навчалася різна кількість учнів-поляків. Однак для визначення мови навчання співвідношення кількості школярів різних національностей до уваги не брали. Через це в школах вищого ступеня організації зазвичай зміна мови навчання на державну відбувалася на підставі подання лише незначного відсотка декларацій. Так, зокрема, трапилося у 7-ти класній школі у Вікторівці Станіславівського повіту, де школа стала утравкістичною на підставі 26 поданих батьками декларацій, хоча в 1930/31 н. р. тут навчалася загалом 362 учні. Подібна ситуація була в чотирикласній школі села Горуцко Дрогобицького повіту, де на 328 учнів було подано 23 декларації. Тобто мова навчання у цих школах була змінена на підставі вимоги батьків усього 7% учнів. У школах нижчого ступеня, де диспропорція українських і польських учнів була меншою, декларації за польську мову навчання зазвичай подавали кільканадцять відсотків батьків³⁶. У селі Хлібичин Снятинського повіту, де проживало 847 мешканців, з яких 719 українців, за українську мову викладання було внесено 62 декларації, а за польську мову навчання – 26, на підставі яких наявна тут українська школа була перетворена на утравкістичну. Українські політики наголошували, що підписи в деклараціях за польську мову навчання сфабрикував місцевий учитель Томашевські³⁷.

Про зорієнтованість польської влади на перетворення українських навчальних закладів у двомовні або польськомовні свідчать й інші приклади. Так, у Снятинському повіті Станіславівського воєводства, де проживало 64298 осіб української національності, 8805 поляків, 365 німців та 5716 євреїв, із 49 початкових шкіл 24 були утравкістичні, 14 – із українською мовою навчання і 11 – із польською. У місті Снятині, де проживало 4539 українців, 2943 поляки, 2769 євреїв та представників інших національностей, було 3 початкові школи, з яких 2 з польською мовою навчання та 1 утравкістична, створена на підставі 163 декларацій за українську мову навчання та 89 за польську. Українське населення Снятина подавало також декларації

³⁵ Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkolnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 69; *Doroszewski J.* Podstawy ideologiczne szkolnictwa... – S. 463–464.

³⁶ *Sanojca K.* Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 135–137.

³⁷ Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 82 (Memoriały, uwagi, przemówienia w sprawach szkolnictwa ukraińskiego w Polsce, 1925–1938). – K. 31.

щодо української мови навчання у двох інших школах, однак дійсними в одній зі шкіл визнали лише 30 декларацій, а в другій – 38, що виявилось недостатнім для зміни мови навчання³⁸. У селі Пчани Жидачівського повіту 12 квітня 1929 р. на підставі поданих 76 декларацій за українську мову навчання (за загальної кількості 88 учнів) школу з утраквістичної було перетворено на українську. Однак уже 28 червня того ж року кураторія, стверджуючи, що за державну мову викладання надійшла 21 декларація, ухвалила рішення про перетворення школи з 1929/30 н. р. з української на утраквістичну³⁹. На подібних випадках також наголошував посол від Польської соціалістичної партії Адам Прухнік, він зазначав, що всупереч положенням шкільного закону 1924 р., відповідно до яких утраквістичні школи мали засновуватися лише в тих регіонах, де проживало етнічно змішане населення, на практиці їх відкривали навіть там, де взагалі не було польських дітей. Під час засідання сеймової комісії 1929 р. А. Прухнік, покликаючись на офіційну інформацію, зауважив, що в 1925/26 н. р. у польсько-українських школах навчалось 142 тисячі учнів-українців і лише 15 тисяч учнів-поляків, натомість у польсько-білоруських школах – майже виключно учні-білоруси⁴⁰. Подібні дії влади викликали критику та обурення серед непольського населення і породжували недовіру до місцевих органів влади.

Водночас шкільні плебісцити відіграли важливу роль у консолідації української спільноти. Після внесених у 1930 р. змін до порядку проведення плебісцитів вони стали для українців так званим мобілізаційним чинником. Як зазначив посол Д. Великанович, якщо в 1925 р. за українську мову навчання було подано 100000 декларацій, то в 1932 р. – понад 200000. Збільшення кількості поданих декларацій стало наслідком, з одного боку, зростання серед українців усвідомлення необхідності навчати дітей рідною мовою, з іншого – успішно проведеної агітаційної діяльності, участь у якій брали, зокрема, вчителі, священники, громадсько-політичні діячі. До проведення плебісцитних акцій залучали широке коло громадськості, організатори намагалися охопити максимальну кількість населених пунктів, де створювали локальні плебісцитні комітети, поширювали формуляри декларацій за зміну мови навчання, розповсюджували спеціальні друковані інструкції. Агітаціями за організацію плебісцитних акцій рясніла й українська преса⁴¹.

Із погляду тогочасної української громадськості шкільний закон 1924 р. лише зашкодив національному шкільництву. Так, якщо в 1910/11 н. р. на теренах майбутнього Львівського шкільного округу діяло 4030 шкіл, з яких польськомовних було 1590, україномовних – 2420, а інших національностей – 20, а в 1922/23 н. р. на цих же теренах зі 4811 шкіл 2343 були з польською мовою навчання, 2453 – із українською, а з мовами навчання інших меншин – 15⁴², то в 1937/1938 н. р.

³⁸ Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 82 (Memoriały, uwagi, przemówienia w sprawach szkolnictwa ukraińskiego w Polsce, 1925–1938). – K. 30.

³⁹ Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 135–137.

⁴⁰ Światło A. Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939... – S. 297–298.

⁴¹ Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 133–134.

⁴² Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkołnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 55.

шкіл з українською мовою навчання залишилося 455, двомовних стало – 3064, а з польською мовою навчання – 2123. Отже, у Львівському шкільному окрузі частка шкіл з українською мовою викладання зменшилася з близько 51,7% у 1921/22 н. р. до 6,9% у 1937/38 н. р., які відвідувало близько 5% усіх учнів. Це притім, що в 1921/22 н. р. 49,6% українських дітей мали змогу навчатися у школах з рідною мовою викладання, у польських учнів цей відсоток становив 40,5⁴³.

Заради справедливості треба зазначити, що українські навчальні заклади були не ліквідовані, а перетворені на утравкістичні, тобто діти продовжували відвідувати ту саму школу з тими самими вчителями і лише додатково вивчали державну мову, а також, залежно від класу та типу школи, визначену кількість предметів польською мовою. Лише в польськомовних школах, які було перетворено на утравкістичні, навчання української мови залишалося на низькому рівні. Саме тому тогочасна влада, перелічуючи позитивні наслідки шкільного закону 1924 р. для українців, робила наголос на факті збільшення загальної кількості в українських і утравкістичних навчальних закладів (із 2176 у 1924/25 н. р. до 2488 у 1927/28 н. р.), що, на їхню думку, значно розширило українцям можливості для навчання рідною мовою⁴⁴.

Водночас можна погодитися з Л. Ецкертом, що не всі українці неприхильно сприймало шкільний закон 1924 р., який давав кращі знання польської мови. Він зазначав, що, зокрема, на Волині, де двомовне шкільництво мало тривалішу традицію, випадки висловлення невдоволення українським селянством були поодинокими. Як на Волині, так і в Галичині, деякі українці насамперед прагнули відкриття у своїх місцевостях шкіл вищого організаційного рівня, оскільки станом на 1928 р. у Львівському шкільному окрузі з 649 шкіл з українською мовою навчання одно-, дво- та трикласними були 598 навчальних закладів, чотири-, п'яти-, шести- та семикласними – 47, із них по два шести- та семикласні. Деяко краща ситуація склалася з польсько-українськими школами, яких було 1765, із них одно-, дво- та трикласних – 1502, чотирикласних – 137, п'ятикласних – 64, шестикласних – 22 і семикласних – 40. Натомість із 1292 польськомовних шкіл із українською мовою навчання як окремим предметом одно-, дво- та трикласних було 986, чотири-, п'яти-, шестикласних – 107 та 199 семикласних. Шкіл із польською мовою навчання було 954, з них одно-, дво- та трикласних – 690, чотири-, п'яти-, шестикласних – 152, а семикласних – 112. На Волині було лише 6 україномовних шкіл, із них по одній одно- та трикласних, та 4 двокласні. Натомість польсько-українських було 532, польських із українською мовою навчання як окремим предметом – 382, а польських – 352. Кількість батьків, які висловлювалися за українську чи польську мову навчання або взагалі не складали декларацій, різнилася залежно від гмін і взаємин між місцевими етнічними групами⁴⁵.

Поряд із українцями шкільний закон 1924 р. критикували представники польських лівих політичних сил у сеймі. Певне занепокоєння запровадженням

⁴³ Światło A. Oświata a polski ruch robotniczy 1876–1939... – S. 298; Syrnok M. Ukraińcy w Polsce 1918–1939: oświata i szkolnictwo / M. Syrnok. – Wrocław: Krynica Design Studio, 1996. – S. 54–55.

⁴⁴ Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 144–145, 150.

⁴⁵ Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkolnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 77–79.

утраквізму висловлювала також частина польського суспільства, побоюючись, що спільна полько-українська школа зашкодить поширенню польськості на окреслених теренах⁴⁶. Так, на негативні наслідки двомовної системи в шкільництві звертав увагу Євгеніуш Ромер. Він зазначав, що найбільшої шкоди мирному співіснуванню представників різних національностей завдало запровадження шкільних плебісцитів. “Плебісцитні агітації сіють у суспільстві постійні непорозуміння та подразнення”. Він також наголошував на негативних наслідках цього закону для розвитку польського шкільництва. За його підрахунками, у Львівському шкільному окрузі з 1924/25 до 1927/28 н. р. кількість польських шкіл зменшилася з 2598 до 2261, натомість загальна кількість українських та утراكвістичних шкіл зросла з 2176 до 2488. Кількість учнів у польських школах за ці роки у Львівському воєводстві зменшилася з 66 до 64%, у Тернопільському – з 59 до 53%, а в Станиславівському – з 33 до 26%. На його думку, шкільний закон 1924 р. зонайменше потребував новелізації⁴⁷. Публікація праці Є. Ромера, в основу якої було покладено реферат, виголошений 21 лютого 1937 р. на зборах у Львові, збіглася із закінченням семирічного терміну, після якого школи отримали право змінювати мову навчання, і частково посприяла консолідації польського суспільства, яке активно долучилося до акцій шкільних плебісцитів за польську мову навчання⁴⁸. На негативних наслідках цього закону для польського населення також наголошував у своїй праці “Державна школа й національні меншини в Польщі та за кордоном” С. Хрусцель. Він писав, що жодним чином не порушуючи мовних прав національних меншин, натомість виявляючи великий лібералізм щодо меншин, “польська держава добровільно відмовляється в тисячі місцевостях від навчання польських дітей польською мовою”⁴⁹.

Критично висловлювалися про сам шкільний закон і його реалізацію один із його співавторів С. Туггут, польський публіцист Адольф Бохенський, які були переконані, що запровадження двомовності в школах не лише зберегло суперечності між поляками та українцями, а й поглибило їх. Неодноразово запровадження утراكвізму, та, зокрема, проведення шкільних плебісцитів, критикували на сторінках часописів польські автори. Зокрема, йшлося про те, що шкільні плебісцити йдуть на користь лише українським агітаторам, які, маючи мало спільного зі школою, поширюють серед українців невдоволення владою та державою, а також загалом підважують авторитет Польщі. Результати цих плебісцитів відображають не волевиявлення українців, а вправність агітаторів. Наголошувалося, що запровадження плебісцитів

⁴⁶ Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkolnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 69.

⁴⁷ Romer E. Polski stan posiadania na południowym wschodzie Rzeczypospolitej / Eugeniusz Romer. – Lwów: Księgarnia “Książka”, 1937. – S. 7–8; Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkolnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 72.

⁴⁸ Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 196.

⁴⁹ Chrusciel S. Szkoła państwowa a mniejszości narodowe w Polsce i za granicą. – Lwów: Nakładem Zarządu Głównego T.S.L. we Lwowie, 1938. – S. 13.

було великою помилкою та лише зашкодило як розвитку польського шкільництва, так і польсько-українським відносинам у краї⁵⁰.

Прихильники шкільного закону 1924 р. всі ці закиди відкидали. Вони стверджували, що закон допоміг вирішити національну проблему і водночас позбутися шкідливого поділу учнів, полегшив батькам (особливо зі змішаних сімей) вибір школи для дитини. Також, порівняно з попередніми роками, коли діти непольської національності мали змогу вивчати рідну мову лише як окремий предмет, закон розширив можливості для використання в школах мови національних меншин. Тогочасна влада була переконана, що запровадження утравкізму було практичним вирішенням проблеми, воно “впливало з життєвих поглядів, і батьки приймали його без спротиву, а навіть із задоволенням”⁵¹. Ініціатор і співавтор шкільного закону С. Грабський наголошував, що однаково негативні наслідки для Польської держави мало б як скасування україномовного шкільництва на теренах компактного проживання українців і заміна їх польськими, так і збереження окремих шкіл з українською мовою навчання. В обох випадках це призвело б до зростання сепаратистських настроїв серед українців і поширення ненависті до Польщі. Саме тому, на його думку, єдиним виходом зі ситуації, що склалася в шкільництві на південно-східних теренах, було усунення взаємних антагонізмів і суперечностей, виховання нового покоління, змалечку при звичаєного до мирного співіснування. С. Грабський заперечував можливість українізації поляків у двомовних навчальних закладах, оскільки, на його переконання, за спільного співіснування перевагу завжди здобуває вища культура. Водночас утравкістична школа також не могла призвести до денационалізації українців, оскільки основним її завданням було “не перетворення українців на поляків, а лише формування та зміцнення в українського народу усвідомлення спільної з поляками цивілізації та культури”⁵². На поширенні сепаратистських настроїв у школах з мовою навчання меншин наголошував С. Хрущель. Він писав, що боротьба за мову навчання в школі рівнозначна боротьбі за напрямок виховання в школі. Відмова від державної мови навчання на користь рідної мови конкретної меншини завжди є відмовою від здобуття освітніх переваг, окреслених державою. Така ситуація допровадила б до пропагування сепаратистських тенденцій у такій школі⁵³. Ідею утравкістичного шкільництва підтримував також З. Урбанський, який наголошував на значних перевагах знання державної мови для представників національних меншин. Водночас, заперечуючи висунуті українцями польській владі звинувачення у нищенні національного шкільництва, він зазначав, що “утравкізація відбулася за рахунок не лише українських шкіл, а й польських”. Натомість українцям вона принесла чимало користі, оскільки на теренах їхнього компактного проживання шкіл стало в декілька разів більше порівняно

⁵⁰ Z prasy polskiej. “Uwolnić wieś od plebiscytu szkolnego, źródła fermentu, waśni i zatargów // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1937. – Nr. 46. – S. 522.

⁵¹ Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkolnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 63–64.

⁵² Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 76 (Szkolnictwo ukraińskie w Małopolsce i na Wołyniu do 1939 roku). – K. 70–71.

⁵³ *Chruściel S.* Szkoła państwowa a mniejszości narodowe w Polsce i za granicą... – S. 8.

з попередніми періодами. На його думку, негативні наслідки закону найчастіше відчували на собі саме поляки⁵⁴.

Прихильники шкільного закону 1924 р. як аргументи також наводили приклади аналогічних вирішень проблеми – з історії Галичини (двомовне шкільне навчання – польсько-німецьке та польсько-українське) і практики тогочасних європейських держав (двомовні школи в Швейцарії), асиміляційну політику поліетнічної Румунської держави. Ще однією перевагою двомовних шкіл, окрім підвищення рівня їхньої організації, називали те, що знання польської мови забезпечить непольському населенню умови для належного розвитку та професійної кар'єри⁵⁵.

Прихильники закону визнавали й хиби в його реалізації, насамперед в діяльності шкільної адміністрації, однак звинувачували у зловживаннях лише невелику групу провідників, організацій, які, “маючи на меті не педагогічні цілі, а насамперед політичні, використовували цілу акцію щодо мови навчання в школах для досягнення власної мети, і саме ці чинники обмежували свободу батьків у висловленні бажань щодо мови навчання”⁵⁶. Водночас, виступаючи на захист способу імплементації цих правових норм, наголошували на добрій волі шкільної влади, яка “в порозумінні з владою загальної адміністрації, де на те була потреба, зробила все для того, аби постанови цього закону фактично виконувалися з цілою лояльністю”⁵⁷. Освітня влада, як бачимо з дописів Л. Ецкерта, була переконана в тому, що “ідея двомовної школи знайшла в широких масах населення повну підтримку, а ... цей тип школи населення на змішаних теренах вважає таким, що найбільше відповідає його прагненням та інтересам”⁵⁸.

Отже, спроба польської влади вирішити дві нагальні освітні проблеми за допомогою ухвалення утраквістичного шкільного закону 1924 р.: внормувати правову ситуацію в шкільництві національних меншин та об'єднати для мирного співіснування представників різних національностей, не увінчалася успіхом. Замість того, щоб сприяти вихованню дітей непольської національності відданими громадянами та патріотами Польщі, на практиці утраквістичне шкільництво лише загострило польсько-український конфлікт у краї. Українці, прагнучи зберегти власну національну ідентичність, надавали перевагу навчальним закладам з рідною мовою викладання та всіляко чинили опір утраквізації шкільництва як спробі асиміляції. Найактивніше за україномовне шкільництво боролися саме українські культурно-освітні організації та політичні партії, спільними зусиллями вони відстоювали функціонування української мови як основи самоідентифікації народу, культури та освіти.

⁵⁴ *Urbański Z. Mniejszości narodowe w Polsce / Zygmunt Urbański. – Warszawa: Wyd-wo “Mniejszości Narodowe”, 1932. – S. 57–58.*

⁵⁵ *Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 35–36, 45.*

⁵⁶ *Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 1 (Fragmenty opracowań L. E. dotyczące spraw mniejszości narodowych w Polsce). – Stan szkolnictwa mniejszościowego w Polsce, 1929 r. – K. 7.*

⁵⁷ *Ibidem. – K. 8; Sanojca K. Relacje polsko-ukraińskie w szkolnictwie państwowym... – S. 143.*

⁵⁸ *Archiwum PAN. – Zesp. III–180 (Materiały Ludwika Eckerta). – Sygn. 1 (Fragmenty opracowań dotyczące spraw narodowościowych). – K. 8.*

Оксана Руда. Мовний утравкізм як спроба асиміляції українського населення міжвоєнної Галичини

Простежено запровадження двомовного навчання в початкових та середніх навчальних закладах Галичини на підставі шкільного закону від 31 липня 1924 р. Стверджено, що польська влада за допомогою утравкізації шкільництва намагалася досягти декількох основних цілей. З одного боку, була спроба внаормувати правову ситуацію в шкільництві національних меншин, з іншого, об'єднати для співіснування представників різних національностей. Водночас польські урядовці намагалися штучно зменшити кількість шкіл із українською мовою навчання та обмежити сфери її вживання, щоб у подальшому цілковито усунути українську мову з громадського життя. Відзначено, що на практиці утравкістичне шкільництво не сприяло вихованню українських дітей патріотами Польщі, натомість загострило польсько-український конфлікт у Галичині.

Ключові слова: мовний утравкізм, Галичина, початкові та середні навчальні заклади, шкільний закон 1924 р.

Oksana Ruda. Language utraquism as an attempt to assimilate the Ukrainian population of interwar Galicia

The introduction of bilingual education in elementary and secondary schools in Galicia on the basis of the school law of July 31, 1924 is traced. It is stated that the Polish authorities tried to achieve several goals with the help of school utraquisation. On the one hand, the attempt was made to regulate the legal situation in the schooling of national minorities, on the other hand, to unite representatives of different nationalities for joint existence. At the same time, Polish officials made every effort to reduce artificially the number of schools with the Ukrainian language of instruction and to limit the scope of its use in order to completely eliminate Ukrainian from public life in the future. It is noted that in practice, utraquist schooling did not promote the upbringing of Ukrainian children to be loyal citizens and patriots of Poland; on the contrary, it intensified the Polish-Ukrainian conflict in Galicia.

Keywords: language utraquism, Galicia, elementary and secondary schools, school law of 1924.

УДК [001–051(477):061.3(100)]“1919/1939”

*Марина ЧЕБАН***УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ НА МІЖНАРОДНИХ
НАУКОВИХ ФОРУМАХ (1919–1939): ОРГАНІЗАЦІЯ,
УЧАСТЬ, ТЕМАТИКА**

У міжвоєнне двадцятиліття вчені продовжували репрезентувати свої відкриття та досягнення на міжнародних конференціях, симпозіумах, наукових з'їздах, шукаючи нові форми і методи науково-дослідної роботи й популяризуючи в Європі свої здобутки. Зауважимо, що зібрання відбувалися на державному рівні, що ускладнювало позиції та участь у них недержавних слов'янських націй. Активний учасник таких наукових форумів філолог Ярослав Рудницький зазначав: “Ці міжнародні імпрези не завжди дотримуються принципу міжнародності, часто з'їзд бере за основу державну приналежність, тобто на ділі він міждержавний, а не міжнародний. Це дошкульно б'є по т. зв. меншинах, недержавних націях, в тому числі і українцях, оскільки вони не мають змоги формально виступити як окрема група”¹. Як відомо, українські делегації офіційно належали до тих держав, громадянами яких були, – Другої Речі Посполитої, Чехословаччини, Німеччини, УРСР – та представляли такі наукові установи: Наукове товариство імені Шевченка у Львові (НТШ), Національний музей, Український університет у Празі, Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова в Празі, Українську господарську академію в Подєбрадах, Український науковий інститут у Берліні, Український науковий інститут у Варшаві та ін. Мета цієї статті – висвітлення участі в наукових конгресах українських учених, які працювали в Галичині.

Зазначимо, що на розвиток науки й наукові контакти між польськими та українськими вченими у міжвоєнний період впливала політична ситуація та національно-державницькі прагнення представників обох народів. Українські та польські вчені перебували в нерівних умовах, адже польська влада прагнула всіляко обмежити українське культурно-освітнє й наукове життя. Тому українська наука значною мірою розвивалася автономно від польської, науковці все більше замикалися у своїх національних середовищах. Для більшості вчених із європейських країн нагодою представити свої професійні здобутки та налагодити контакти з закордонними колегами були наукові конференції. Зауважимо, що з усіх українських наукових товариств та установ на міжнародних форумах найбільше визнавали НТШ і ставили його в ряд із Академіями наук.

Зважаючи на політичну ситуацію, незадовільне фінансове становище НТШ і матеріальну скруту його членів, проблеми з виготовленням закордонних паспортів та отриманням віз, лише незначна кількість українських учених у 20–30-ті роки

¹ Я. Р. Міжнародний мовознавчий конгрес і українці / Я. Р. // Новий час. – 1936. – 24 жовтня.

XX ст. могла дозволити собі поїхати за кордон. “При теперішній скруті виїздиться в нас за границю мало”, – зазначав В. Кубійович². У листуванні К. Студинського з колегами зі Сербської королівської академії в Белграді висвітлено труднощі, з якими стикалися українські вчені під час отримання закордонного паспорта і відкриття візи. Восени 1925 р. голова НТШ отримав запрошення від сербських колег на святкування століття уродин видатного філолога Юрія Даничича. К. Студинський звертався до приймальної сторони з проханням посприяти в отриманні паспорта за пільговою вартістю 4 долари (звичайний коштував 80). Також просив забронювати для нього одномісний номер у готелі орієнтовною вартістю 60–70 доларів. Однак через затягування справи у відповідному міністерстві паспорт науковець отримав лише за два дні перед святом, тому поїздку довелося скасувати³.

Найчастіше Виділ НТШ делегував до участі в конференціях істориків – Мирона Кордубу, Івана Крип’якевича, Миколу Чубатого, Романа Зубика, Ярослава Пастернака, філологів – Філатера Колессу, Ярослава Гординського, географа Володимира Кубійовича, представником від Національного музею був філолог і етнограф Іларіон Свенціцький. Ці та інші дослідники представляли здобутки вітчизняної науки на Міжнародних конгресах істориків, Конгресах слов’янських географів і етнографів, Міжнародних конгресах візантологів, 3’їздах бібліотекарів і архівістів, Міжнародних конгресах історії мистецтва, 3’їздах слов’янських філологів та інших заходах.

Важливою для налагодження співпраці між українськими, польськими та європейськими науковими інституціями й діячами була участь у Міжнародних конгресах істориків – всесвітніх наукових форумах дослідників історії та суміжних наук. Незважаючи на те, що проводити їх почали ще у 1900 р., з періодичністю щоп’ять років, українські вчені вперше приїхали на VI конгрес, що відбувся 14–18 серпня 1928 р. в Осло. Із радянської делегації на ньому виступили Матвій Яворський (“Вплив західних ідей на суспільний рух в Україні в другій–третьій чверті XIX ст.”) і Володимир Юринець “Відображення в українській літературі соціальних процесів в Україні”. Українців у складі польської делегації на ньому не було.

Натомість на черговому VII конгресі, що відбувся 21–27 серпня 1933 р. у Варшаві, було 12 представників українських наукових установ, що діяли поза межами СРСР: зі Львова – Микола Чубатий, Йосафат Скрутень, Ярослав Пастернак, Роман Зубик, Іларіон Свенціцький, із Праги – Дмитро Дорошенко, Вадим Щербаківський, із Варшави – Мирон Кордуба, Олександр Лотоцький та ін. За підсумками конференції з ініціативи й за редакцією М. Кордуби НТШ видало збірник доповідей українських учених. Їхня участь відображена також і в публікаціях Організаційного комітету: тексти доповідей – у матеріалах конгресу, інформація про обговорення – у звітах про засідання, а короткий виклад – у збірниках резюме. На наступному VIII конгресі, що відбувся через п’ять років у Цюриху, серед 99 вчених із Польщі українську історичну науку представляв лише один Мирон Кордуба

² *Кубійович В.* По Софії і Болгарії / В. Кубійович // *Новий час.* – 1936. – 13 листопада.

³ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 164 (Листування з польськими та закордонними академіями наук про співпрацю. 1926–1930). – Арк. 20–23.

(“Домінуюче становище Галицько-Волинської держави на сході Європи в другій половині XIII ст.”), ще один українець Євген Перфецький (“Ставлення польської анналістики до німецького і руського літописання в середніх віках”) входив до складу делегації з Чехословаччини⁴. Зазначимо, що українські вчені з СРСР участі в конгресі не брали. Хоча присутність наших науковців на цих конгресах кількісно була незначною, однак науково вагомою.

Ще однією знаковою подією в науковому житті було створення з ініціативи відомих польських істориків Оскара Галецького та Марцелія Хандельсманна у 1927 р. Федерації історичних товариств Східної Європи з метою пропагування ідеї Східної Європи як великого історично-культурного регіону. До складу Федерації входили, крім польських, чеських та угорських, три українські наукові інституції: НТШ і Національний музей у Львові та Український науковий інститут (УНІ) у Варшаві. Участь у її заходах брали також представники з Німеччини, Болгарії, Румунії, Прибалтики, Югославії та інших країн. Друкованим органом Федерації був “Bulletin d’information des sciences historiques en Europe Orientale”, де публікували огляди історіографії різних країн регіону. У ньому, зокрема, опубліковано огляд розвитку історичної літератури радянської України за 1917–1931 рр. М. Кордуби⁵.

Федерація щороку проводила конференції з метою налагодження співпраці східноєвропейських та слов’янських наукових інституцій, на яких учені з університетських кафедр, товариств, архівів, музеїв виступали з результатами своїх досліджень, дискутували та обговорювали актуальні проблеми. Зазначимо, що тричі репрезентував українську науку на конференції М. Кордуба у Варшаві (1927), Празі (1932) та Цюріху (1938). Також представляли наукові досягнення М. Чубатий, І. Свенціцький (Варшава, 1933), І. Крип’якевич, І. Огієнко та Р. Смаль-Стоцький (Варшава, 1927). Зауважимо, що серед 150 учасників конференції, яка відбувалася 28–30 червня 1927 р. у Варшаві, окрім названих українських істориків, брали участь представники російської еміграції, поляки, чехи, німці, англійці, угорці, латвійці й турки. Не прибули на з’їзд вчені з Румунії та Франції, хоча при паризькій Сорбонні діяв Інститут слов’янознавства. Прагнучи представити громадськості здобутки української історичної науки, М. Кордуба виголосив реферат про важливе значення для наукових дослідів географічних назв – частин села, хуторів, сіножатей, доріг, лісів, пагорбів, долин, боліт тощо. Реферат І. Крип’якевича був, радше, інформативним і мав на меті ознайомити іноземних учених з найважливішими досягненнями тодішньої української історіографії⁶. Зазначимо, що І. Крип’якевича від

⁴ Ісаєвич Я. Міжнародні конгреси істориків і обговорення на них проблем українознавства та участь учених з України / Я. Ісаєвич // Енциклопедія історії України. – Київ, 2009. – Т. 6. – С. 714–726.

⁵ Піх О. Науково-освітня діяльність Мирона Кордуби у Варшаві (1928–1940) / О. Піх // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2012. – Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колянчука. – С. 184–191; *Korduba M. La littérature historique soviétique-ukrainienne. Compte-rendu 1917–1931 / M. Korduba // Bulletin d’Information des sciences historiques en Europe Orientale. – Vol. 7–8.*

⁶ *Кордуба М. Конференція істориків у Варшаві / М. Кордуба // Україна. – 1927. – Кн. 5. – С. 196–199.*

української делегації обрано до редакційної комісії слов'янських старожитностей, а М. Кордубу – до президії словникової комісії й управи, створених на конференції Федерації історичних товариств Східної Європи у 1927 р.

Проведення наукових з'їздів у міжвоєнний період мало чим відрізнялося від сучасного. На організаційному засіданні члени оргкомітету обговорювали та затверджували порядок роботи, обумовлювали періодичність проведення наукових зустрічей. Учені, які приїжджали на них, ще до початку мали можливість ознайомитися з тематикою рефератів заявлених учасників, адже програми конференції друкували наперед. На пленарному засіданні з'їзд відкривали голови найбільших наукових установ краю, очільники держави та представники уряду, з привітальними промовами виступали представники від прибулих делегацій. Далі учасники розходилися працювати по секціях, на яких відбувалася “справжня” наукова праця. На підсумковому засіданні зачитували резолюції, прийняті в ході роботи. Робочими мовами конференцій були найбільші європейські – французька, німецька, англійська. Промовляти можна було також усіма слов'янськими мовами, серед них і українською⁷. Організатори конференцій дбали також про культурно-просвітницьке дозвілля учасників, знайомили з найвизначнішими пам'ятками, організували відвідини музеїв, театрів, церков і костелів. Часто офіційних представників державних делегацій та науковців запрошували перші особи країни-господаря. Завершувалися засідання спільною вечерею у ресторані⁸.

Запрошення до участі в наукових заходах надсилали як науковим установам і товариствам, так і окремим діячам. Серед матеріалів, що висвітлюють діяльність НТШ, їх збереглося чимало. Є також і програми конференцій та листування, яке висвітлює різні організаційні моменти їхнього проведення⁹.

У міжвоєнний період значно поживалося проведення наукових форумів, що були започатковані в другій половині XIX ст., та засновано нові. Наприклад, як відомо, всесвітні з'їзди географів проводили ще з 1871 р., зокрема XIV з'їзд відбувся 1934 р. у Варшаві. Натомість всеслов'янські географічно-етнографічні конгреси з ініціативи сербського географа Йована Цвіїча почали проводити з 1924 р. Його ідею підтримали та реалізували чеські вчені, які 4–8 червня 1924 р. в залі Національного музею в Празі відкрили I Всеслов'янський географічно-етнографічний конгрес. У ньому взяло участь понад 400 представників слов'янських народів, найбільше прибуло з Польщі – 93, українців – 6. Конгрес відкрив відомий філолог-славіст Іржі Полівка, від чеського уряду слово мав Іван Маркович, із привітальними

⁷ II міжнародний з'їзд славістів // Новий час. – 1934. – 10 вересня.

⁸ Лукань Р. З Болгарії / Р. Лукань // Нова Зоря. – 1934. – 27 вересня.

⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 309 (Наукове товариство імені Шевченка). – Оп. 1. – Спр. 100 (Вітальні листи і телеграми громадських організацій і приватних осіб делегатам III з'їзду біологів, лікарів і інженерів у Львові. 1930–1931). – 65 арк.; Спр. 110 (Листи і повідомлення студентських, культурно-освітніх і громадських організацій із запрошеннями взяти участь у роботі з'їздів, зборів, засідань. 1937). – 77 арк.; Спр. 102 (Протоколи, повідомлення, вітальні листи та інші документи V з'їзду українських природників і лікарів у Львові. 1934–1935). – 122 арк.; Спр. 123 (Листування з організаційними комітетами про проведення міжнародних наукових конгресів, з'їздів, конференцій. 1922–1929). – 95 арк.

промовами виступили представники від прибулих делегацій – югославської (Йован Цвіїч), польської (Євгеніуш Ромер), болгарської (Іван Шишманов), чеської (Йозеф Зубатий, Станіслав Ніколяу, Їржі Горак), російської (Юхим Карський) та ін. Представником від українських наукових установ у Празі був Олександр Колесса, а від НТШ слово мав голова товариства Кирило Студинський.

Після офіційного відкриття науковці продовжили роботу в шести секціях: 1) картографії, геофізики, геодезії, гідрографії, метеорології і кліматології; 2) геоморфології та геології; 3) геоботаніки; 4) антропогеографії та економічної географії; 5) антропології, етнографії, демографії і соціології; 6) географії в освіті¹⁰. Метою з'їзду організатори бачили порозуміння між вченими зі сусідніх країн, представлення досягнень у галузі географії та суміжних наук, а також сподівання на поживлення наукових досліджень. Важливу роль для вчених відігравали знайомства і налагодження контактів. Зокрема, на цьому з'їзді Володимир Кубійович познайомився з представником української географічної школи Степаном Рудницьким, а також із чехословацьким ученим, доцентом Карлового університету Їржі Кралем, з яким його в подальшому пов'язали довголітня дружба і співпраця¹¹.

Пі з'їзд всеслов'янських географів і етнографів відбувся на території Польщі 2–12 червня 1927 р. Його особливістю було те, що пленарні та секційні засідання відбулися в найбільших наукових центрах країни – Кракові, Варшаві, Познані та Львові, окремі секції працювали у Вільнюсі. Не обійшлося на ньому без конфліктів. Господарі конгресу, польські вчені, до оргкомітету на чолі з Євгеніушем Ромером запросили також і членів НТШ Філарета Колессу, Івана Зілинського, Івана Раковського. Однак участь українців була лише формальною, “видно було, що польські вчені хочуть бути виключними господарями конгресу, надаючи йому специфічну польську закраску”, – задував дописувач “Діла”¹².

Напередодні з'їзду оргкомітет підготував та видав програму – “Przewodnik kongresowy”, де було надруковано реферати доповідей для ознайомлення наукової громадськості. Погляди на листопадові події у Львові польського історика та архівіста Олександра Чоловського, представлені у його рефераті, викликали обурення українських учених, “бо вони незгідні з дійсністю і не відповідні у виданні, призначеному для людей науки, є важкою обидою нашого українського народу у його визвольних змаганнях”¹³. Тому Виділ НТШ вирішив відкликати своїх делегатів із оргкомітету, навіть ставив під питання участь українських учених у з'їзді та висунув низку умов для ліквідації конфлікту. По-перше, привселюдне вибачення на

¹⁰ Ю. А. Всеславянський географічно-етнографічний конгрес / Ю. А. // Діло (Львів). – 1924. – 10 червня; *Азовський Ю.* Всеславянський географічно-етнографічний конгрес / Ю. Азовський // Діло. – 1924. – 13 червня; *Пацай Т.* Польське етнографічне товариство у Львові: Міжнародна співпраця за умов міжвоєнного часу / Т. Пацай // Гуржіївські історичні читання. – Київ, 2014. – Вип. 7. – С. 129–130.

¹¹ *Новіцька Ю.* Науково-педагогічна і громадсько-політична діяльність Володимира Кубійовича в Другій Речі Посполитій / Ю. Новіцька // Вісник КНЛУ. Серія: Історія, економіка, філософія. – Київ, 2014. – Вип. 19. – С. 118–125.

¹² Славянське наукове єднання // Діло. – 1927. – 17 червня.

¹³ Там само.

інавгураційному засіданні, по-друге, вимога, щоб текст заяви-вибачення був видрукуваний, розданий усім учасникам і внесений у протокол, по-третє, щоб у програмі конгресу вилучили сторінку з некоректним висловлюванням польського вченого. Лише за таких умов члени НТШ погоджувалися брати участь у конференції. Оргкомітет прийняв усі вимоги 5 червня на інавгураційному засіданні у Варшаві Є. Ромер “серед найбільшої тишини і напруження зложив вимагану українцями заяву”. Він зазначив, що в ході підготовки з’їзду виникло непорозуміння – “через недогляд у конференційній книзі найшовся уступ, яким українці почулися слушно ображені”¹⁴. Як наслідок, делегація на чолі з Іваном Раковським все ж таки взяла участь у конгресі, де свої наукові відкриття представили Олександр Колесса, Філарет Колесса, Дмитро Дорошенко, Вадим Щербаківський, Юрій Полянський, Лев Биковський, Володимир Кубійович, Володимир Геринович, Григорій Дрогомирецький та ін.¹⁵.

Учасниками цього з’їзду були також відомі представники слов’янської науки – геодезист та картограф генерал Стефан Бошкович із Белграду, професори Атанас Ішірков та Іван Шишманов із Софії, Вацлав Швамбера з Праги, президент Географічного товариства СРСР Юлій Шокальський із Ленінграда та ін. Українські науковці виступили перед колегами з доповідями: “Міфологічний сюжет місяця і зірок у давніх українських різдвяних піснях” та “Фольклористична творчість Івана Франка” (О. Колесса), “Характерні риси західноукраїнських музичних діалектів в мелодіях народних пісень з Лемківщини” (Ф. Колесса), “Народний елемент в давній українській іконографії” (І. Свенціцький), “Основні види пастухування в польських флішевих Карпатах” (В. Кубійович) та ін. Окрім цього, НТШ спільно з “Львівським Бояном” і “Бандуристом” організували у межах конгресу вечір української народної пісні¹⁶.

Черговий III з’їзд відбувся 4–17 травня 1930 р. у Белграді. На відміну від попередніх, участь у ньому брали представники лише трьох слов’янських держав – Польщі (64), Чехословаччини (80) та Югославії (58). Крім цього, присутніми були вчені з Франції (5), Бельгії (2), Німеччини (1). Українську делегацію представляли лише двоє осіб – В. Щербаківський, В. Кубійович. Бойкотували з’їзд вчені з Болгарії та СРСР: перші через образливі заяви від організаторів, що болгарини не є слов’янами, а другі у зв’язку з політичним курсом СРСР – на запрошення представники Академії наук відповіли, що “наука є інтернаціональна, і не можна ділити її на слов’янську й іншу”¹⁷.

З’їзд був присвячений пам’яті президента Сербської королівської академії наук, ректора Белградського університету, географа Й. Цвіїча, ініціатора проведення конгресів слов’янських географів і етнографів. Наукову роботу вели у восьми секціях: 1) геодезія, картографія, геофізика, метеорологія, кліматологія і гідрографія;

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Пацай Т. Представництво Етнографічної комісії НТШ на міжнародних наукових заходах у 20–30-х рр. XX століття: хронологія подій / Т. Пацай // Народознавчі зошити. – Львів, 2016. – № 4. – С. 769–776.

¹⁷ Кубійович В. З географічно-етнографічного з’їзду / В. Кубійович // Діло. – 1930. – 9 липня.

2) геоморфологія і геологія; 3) фітогеологія; 4) зоогеографія; 5) антропогеографія, економічна географія; 6) етнографія, соціологія, демографія, антропологія; 7) регіональна географія, методика географії; 8) історична географія та історія географії¹⁸.

Місцем проведення наступного зібрання учасники бачили Болгарію, одним із важливих завдань організаційного комітету було примирення болгарських та югославських учених, яке вдалося реалізувати. Не через планованих чотири, а через цілих шість років, 16 серпня 1936 р., у столиці Болгарії Софії розпочався черговий IV з'їзд всеслов'янських географів і етнографів, що тривав до 29 серпня. В ньому взяло участь близько 300 учасників зі слов'янських країн. Найчисленнішою була польська делегація (130 осіб), чеська група становила 70, а югославська – 60 осіб, по декілька осіб представляли українську, російську (емігранти) науку, були присутні також учені з неслов'янських держав, які досліджували географію й етнографію Болгарії. Від української делегації на ньому, як і попереднього разу, були лише В. Кубійович (НТШ) та В. Щербаківський (Український університету у Празі)¹⁹. Знову не приїхала делегація від СРСР, не було білорусів, словаків і лужичан. З'їзд урочисто відкрив та виголосив вітальне слово заступник царя Бориса III князь Кирило. Виступили також інші представники болгарської влади й відомі науковці. Почесним головою конгресу був професор географії Атанас Ірішков, а фактичним – відомий славіст і етнолог Михайло Арнаудов, головним секретарем – географ Іван Батаклієв²⁰.

Найбільшим досягненням українських науковців на цьому з'їзді було проведення організованої Українсько-болгарським товариством виставки карт і діаграм України, які опрацював В. Кубійович. На виставку члени конгресу отримали персональні запрошення. Вона викликала значний інтерес серед суспільства, під час з'їзду виставку відвідало близько тисячі осіб. Її організатори прагнули ознайомити болгарську громадськість і науковий світ з українською науковою працею. Особливе зацікавлення присутніх викликала презентація “Атласу України та суміжних країв”²¹. Як відомо, книга за редакцією В. Кубійовича побачила світ у 1937 р. у Львові. До її авторського колективу ввійшли також В. Дорошенко, Е. Жарський, І. Зелінський, І. Іваницький, І. Крип'якевич, Ю. Полянський, І. Тесля, Є. Храпливий та ін.

Особливе місце в програмі наукових конференцій відведено культурно-просвітницьким заходам – екскурсіям, виставкам, урочистим прийняттям. Специфіка з'їздів географів і етнографів передбачала відвідини різних районів країни-господаря, що давало змогу учасникам ознайомитися зі своєрідними особливостями природи, населення та господарства. Зазначимо, що I з'їзд проходив стаціонарно, вчені перебували весь час у Празі. Натомість другий, що відбувся у Польщі, організовано в досить оригінальний спосіб “наукової подорожі” – члени конгресу 2 тижні жили в спеціально замовленому поїзді, який возив їх майже цілою Польщею, а засідання секцій відбулися по черзі в усіх університетах краю. По дорозі відбувалося чимало дрібних

¹⁸ *Кубійович В.* З географічно-етнографічного з'їзду / В. Кубійович // Діло. – 1930. – 9 липня.; *Пацай Т.* Представництво Етнографічної комісії НТШ... – С. 769–776.

¹⁹ 4 з'їзд слов'янських географів і етнографів у Софії // Діло. – 1936. – 26 серпня.

²⁰ *Кубійович В.* По Софії і Болгарії / В. Кубійович // Новий час. – 1936. – 13 листопада.

²¹ Там само.

екскурсій, науковці мали змогу краще ознайомитися з географічним розташуванням, природними особливостями, народними традиціями та звичаями країни-господаря. Однак, за свідченнями учасників, такий спосіб проведення швидко втомлював. За схожим принципом було організовано і черговий з'їзд у Югославії, однак, порівняно з попереднім, він мав ширшу екскурсійну програму. Десятиденна подорож відбулася за таким маршрутом: Белград–Прахов–Заечар–Ніш–Скоп'є–Мітровіця–Рашка–Кралево–Чачак–Сараєво–Ілідж–Дубровник–Спліт–Сушак–Огулін–Любляна–Загреб, тобто вчені мали змогу оглянути майже всю країну²². Свої враження від цієї подорожі на шпальтах “Діла” яскраво описав Володимир Кубійович²³. Наукові засідання IV з'їзду, що відбувся в Болгарії, провели стаціонарно, оскільки через фінансову кризу ця країна не могла дозволити собі винаймати поїзд²⁴. Натомість другого тижня учасники мали можливість подорожувати та оглядати чудові куточки країни – одна прогулянка відбулася до північної частини, друга до середньої, дві – в гори Роуме, та ще одна – в південно-західну частину краю, в область найвищих гір цілого Балканського півострова, що дало змогу ознайомитися з різноманітністю і багатством місцевих краєвидів²⁵.

Зазначимо, що надалі географи та етнографи планували збиратися раз на чотири роки. Місцем проведення чергового з'їзду в 1940 р. бачили СРСР. Однак цю ідею одразу поставили під сумнів, оскільки радянські вчені не брали участі ні у III, ні у IV конгресі. Розглядали й інший варіант – чехословацьке місто Братислава. Урешті-решт, у зв'язку з політичними обставинами йому так і не судилося відбутися.

Делегати від Історично-філософської секції НТШ – Й. Скрутень (“Апологія Йова Асітеса”) та Національного музею – І. Свенціцький (“Культурні і мистецькі взаємини західноукраїнських територій з Візантією”) уперше представляли українську науку на IV з'їзді візантологів, що відбувся 9–15 вересня 1934 р. у столиці Болгарії. І. Свенціцький згадував, що “на конгресі про Україну переважно знають, але є й такі, що дефініцію України бачать ось в чому: “Україна, це країна, що її поетом є Шевченко та героєм Тарас Бульба; українець читає Шевченка, або згадує Тараса Бульбу тай плаче”. Є й такі, що знають “на Україні живуть тільки мужики та говорять по свому”²⁶. Учений також зазначив, що з'їзд відбувався “в атмосфері чистої науки, без усякого особистого упередження і скритої зависти”²⁷. До Софії з'їхалося близько 120 учасників-чужинців; місцевих науковців, що брали активну й пасивну участь у нарадах, було 80 осіб²⁸.

²² Пацай Т. Польське етнографічне товариство у Львові... – С. 129–130.

²³ Кубійович В. З географічно-етнографічного з'їзду / В. Кубійович // Діло. – 1930. – 3, 4, 5, 6 липня.

²⁴ Кубійович В. По Софії і Болгарії / В. Кубійович // Новий час. – 1936. – 13 листопада.

²⁵ Кубійович В. По Софії і Болгарії / В. Кубійович // Новий час. – 1936. – 17 листопада.

²⁶ Свенціцький І. Четвертий міжнародний конгрес візантології в Софії / І. Свенціцький // Діло. – 1934. – 22 жовтня.

²⁷ Там само.

²⁸ Лукань Р. З Болгарії / Р. Лукань // Нова зоря. – 1934. – 7 жовтня.

Роботу конгресу вели в чотирьох секціях – Візантія і слов'янський світ, Історична, Філологічна, Археологічна. Засідання відбувалися в окремих залах новобудованого приміщення Софійського університету імені Святого Климента Охридського та будівлі Болгарської академії наук. Відомі філологи на трьох засіданнях представили 16 рефератів, у яких відтворювали проблемні питання взаємин візантійських джерел, їхніх мовних форм, змісту, назв, побуту, поезії, прози, мистецтва церковного співу тощо, доболгарських і праболгарських зразків у галузі філології і навпаки. Члени Історичної секції виголосили 15 рефератів на чотирьох засіданнях; доповіді науковців стосувалися загальної візантійської тематики – історії богослов'я, права, полемічної літератури, географії, хронографії, топографії, торгівлі, та регіональної – болгарської, румунської, мадярської історії. Чисельно найменша секція, хоч і з найбільшою кількістю слухачів, «Візантія і слов'янський світ», провела три засідання під проводом професора Войслава Моле з Кракова, де було виголошено 13 рефератів. Її члени вирішили видати підбірку Кирило-Мефодіївських джерел та доручили цю працю комісії у складі Мілоша Вайнгарта і Френсіса Дворніка з Праги, Валерія Погорелова з Братислави, Михайла Попруженка й Олександра Теодорова-Балана зі Софії, Іларіона Свенціцького зі Львова. Завданням останнього було зібрати з рукописів та стародруків Галичини статті, що стосувалися цієї тематики. Саме тоді І. Свенціцький зацікавив присутніх виступом про культурні й мистецькі взаємини України з Візантією. Археологічна секція провела шість засідань, на яких було виголошено найбільше рефератів – 38. Її члени мали проєкційний апарат, що давав змогу демонструвати слайди та наочно представити матеріали розкопок та інший ілюстративний матеріал.

Основною тематикою рефератів, виголошених на цьому конгресі, були взаємини Західної Європи і слов'янського світу з Візантією – світська та церковна політика, культурно-мистецькі зв'язки. Найчисленнішу групу візантиністів на конгресі становили німці на чолі з професором Францом Дельгером, редактором “*Byzantinische Zeitschrift*”, бельгійську делегацію очолював візантиніст і славіст професор Генрі Грегуар, редактор місячників “*Flambeau*” та “*Byzantion*”. І. Свенціцький зазначив відсутність “першорядних візантологів, що сьогодні вважаються в світі за провідників своєї науки. Нема А. Бееса, Й. Штинговського, Й. Цайлера, М. Йорги, І. Сайдака, нема нікого з російських вчених-емігрантів, нема багатьох інших, що сумлінно досліджують ту широку і складну науку й пишуть праці всесвітнього значення. Брак цих чільних митців давався відчутти загально. Особливо підчеркували се учасники, коли свобідні від наукових занять, зустрічалися взаємно на прогулянках чи офіційних прийняттях”²⁹. Українські вчені згадували, що болгарський уряд не шкодував коштів на проведення наукових з'їздів та покривав всі витрати учасників, вони “не лише не платили звичайного конгресового збору 5 доларів, але ще й дістали безкоштовний проїзд в вагонах першого класу по всій Болгарії протягом вересня”³⁰.

²⁹ Свенціцький І. Четвертий міжнародний конгрес візантології в Софії / І. Свенціцький // Діло. – 1934. – 22 жовтня.

³⁰ Лукань Р. З Болгарії / Р. Лукань // Нова Зоря. – 1934. – 27 вересня.

Знаковою подією в науковому світі стало відкриття задля наукової координації та співпраці учених Всеслов'янського з'їзду філологів. Ідея заснування виникла ще у 1899 р. на археологічному з'їзді в Києві, де схвалено пропозицію чеських учених провести його в 1901 р. у Празі. Однак австрійська влада на це дозволу не дала. Тоді Російська академія наук із 1903 р. почала скликати тимчасовий з'їзд російських філологів, у якому брали участь й інші слов'янські та закордонні вчені. Початок уже наступного 1904 р. російсько-японської війни унеможливив подальше проведення наукових зібрань. Знову до цієї ідеї повернулися лише через 20 років, під час проведення I з'їзду слов'янських географів та етнографів. Відкриття конференції вирішено приурочити до сотих роковин смерті визначного чеського славіста Йосифа Добровського³¹. Організатори ставили перед собою конкретну мету: представити досягнення слов'янських філологів та їхній внесок у загальносвітову науку й об'єднати дослідників усіх слов'янських народів. I з'їзд слов'янських філологів під проводом професорів Матія Мурка, Їржі Полівки та Їржі Горака відбувся 6–13 жовтня 1929 р. у Празі. На урочистому відкритті міністр освіти А. Стефанек та президент Академії наук Й. Зубатий вітали гостей. Слово мали також представники наукових інституцій Америки, Англії, Франції, Естонії, Литви, Норвегії, Фінляндії, СРСР, Болгарії, Сербії, Хорватії, Польщі. Від української делегації промовляв голова НТШ К. Студинський. Його виступ обурих представників російської еміграції, яких до слова не запросили. На знак невдоволення російська делегація на чолі з істориком літератури Володимиром Францевим покинула зал. Із цього приводу в російському еміграційному часописі “За Свободу” зазначено: “Мабуть проф. Мурко забув, що Львів знаходиться в Польщі і, що від Польщі виголошував привіт польський делегат. Незрозуміло чому між “українцями” спинилися саме на Т-ві Шевченка у Львові. Якби там не було, а виступ українського представника переповнив чашу терпіння”³². Цей випадок ще раз засвідчив те нелегке становище, в якому перебували українські науковці. Як члени польських делегацій, вони були змушені постійно доводити своє право не лише окремих виступів, а й взагалі участі у міжнародних заходах, оскільки їх фінансував уряд і вони зверталися за дозволом на виїзд за кордон до профільного міністерства³³.

Загальна кількість учасників з'їзду становила близько 600 осіб, серед них 27 українців з Праги, Берліна, Варшави, Львова, Києва, Мінська: Василь Біднов, Леонід Білецький, Дмитро Греголинський, Наум Калюжний, Олександр Колесса, Григорій Омельченко, Іван Панькевич, Володимир Січинський, Василь Сімович, Максим Славінський, Степан Смаль-Стоцький, Степан Сірополко, Леонтія Студинська, Павло Зайцев, Іван Зілінський, Іван Брик, Володимир Дорошенко, Філарет Колесса, Кирило Студинський, Петро Бузук, Костянтин Чехович, Дмитро Дорошенко, Мирон Любинецький, Іван Огієнко, Роман Смаль-Стоцький, Кость Німчинов, Сергій Пилипенко. Через хворобу не зміг приїхати Іларіон Свенціцький. Наступного дня після відкриття почалася робота секцій, де виголошували доповіді

³¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 96 (Стаття І. Брика “Перший з'їзд слов'янських славістів у Празі”). – Арк. 1.

³² З'їзд славянських філологів у Празі // Діло. – 1929. – 15 жовтня.

³³ Пацай Т. Представництво Етнографічної комісії НТШ... – С. 769–776.

та дискутували. Згідно з регламентом роботи, на доповідь відводилося 20 хв, на дискусію – 10. Усі доповідачі-українці виступали рідною мовою³⁴.

Учасники зазначали, що з'їзд чехи підготували і провели “прекрасно”. Запам'яталася також і запропонована культурна програма: у день відкриття автомобільна екскурсія Прагою та урочисте прийняття. 7 жовтня учасників з'їзду на обіді приймав міністр А. Стефанек, 8-го – рада міста Праги. Того ж дня ввечері вони мали змогу відвідати оперу Б. Сметани “Далібор” за старовинною чеською легендою про видатного лицаря. 9-го ввечері відбувся раут у міністра закордонних справ Е. Бенеша. 11-го всі учасники поїхали до Берна, де спочивають мощі Й. Добровського, а 12-го до Братислави. Наступного дня відбулося офіційне закриття конференції. Вирішено проводити зібрання з періодичністю раз на п'ять років. Приємною несподіванкою для закордонних учасників були отримані в подарунок книги³⁵.

На черговому конгресі славистів-філологів, що відбувався в залах Варшавської політехніки 21–30 вересня 1934 р., брали участь від НТШ Я. Гординський, В. Сімович, М. Тершаковець, Ф. Колесса, І. Свенціцький, К. Студинський, В. Лев, К. Чехович, М. Гнатишак, Й. Шемлей, Т. Пачовський, Я. Рудницький, Я. Ковалик³⁶. За чисельністю українці посідали на ньому третє місце після поляків і чехів. Варто зазначити відсутність на ньому російських представників як з Москви, так і з еміграції³⁷. Робота конгресу відбувалася в чотирьох секціях: мовознавчій, літературознавчій, суспільно-культурній та дидактичній. До почесного комітету входив С. Смаль-Стоцький, який представив громадськості доповідь “Проблема прамови східних слов'ян”. 25 вересня в межах конгресу відбулося спеціальне засідання під проводом В. Сімовича, присвячене українській мові. На ньому виступили з рефератами Є. Грицак, І. Ковалик, І. Рудницький, Р. Смаль-Стоцький, І. Свенціцький, К. Чехович та І. Зілінський³⁸. Закриття з'їзду відбулося у Кракові, де було виголошено наукові доповіді та прийнято резолюцію. Під час конференції учасники мали змогу прогулятися кораблем по Віслі, відвідати виставку наукових видань та оглянути найвизначніші місця Кракова³⁹.

Результати обговорення доповідей на з'їзді узагальнено в резолюціях, у яких, зокрема, зазначено: кожна слов'янська країна повинна систематично видавати наукову літературно-історичну та етнографічну бібліографію, різні церковнослов'янські та старослов'янські тексти, підручники з історії слов'янських літератур; під час транскрипції географічних і власних назв, цитування текстів зі слов'янських мов треба використовувати одну систему транслітерації, а також скласти фонетичну

³⁴ З'їзд славянських філологів у Празі // Діло. – 1929. – 15 жовтня.

³⁵ Там само. – 11 жовтня.

³⁶ II міжнародний з'їзд славистів і українців // Новий час. – 1934. – 17 вересня; Діло. – 1934. – 10 вересня.

³⁷ II славистичний з'їзд // Мета. – 1934. – 21 жовтня.

³⁸ II міжнародний конгрес славистів у Варшаві // Діло. – 1934. – 26 вересня; З'їзд словянських філологів // Нова зоря. – 1934. – 23 вересня.

³⁹ II міжнародний з'їзд славистів // Новий час. – 1934. – 27 вересня, 1 жовтня.

абетку, в якій зміни артикуляції зубних, палаталізованих та шиплячих звуків потрібно позначати системою діакритичних знаків⁴⁰.

У вересні 1936 р. відбувся IV міжнародний лінгвістичний з'їзд у Копенгагені, де зі слов'янських народів участь брали болгари, серби, чехи, словаки, поляки, росіяни. Українські наукові інституції теж отримали запрошення його відвідати, однак через відсутність фінансування потрапити туди не змогли. Ярослав Рудницький із розпачем констатував: “наша найвища наукова установа не має настільки моральної і матеріальної підтримки серед громадянства, щоб могли вислати делегацію на науковий з'їзд”⁴¹. Зауважимо, що це був не єдиний міжнародний з'їзд, на якому не були представлені здобутки української науки.

Питання спільних та відмінних рис архівів, бібліотек, музеїв, розмежування сфер їхньої діяльності у 20–30-х роках були предметом наукових дискусій. Зокрема, їх обговорювали на IV з'їзді бібліотекарів і архівістів у Варшаві в 1936 р., де з українського боку виступали Й. Скрутень та Я. Чума. На ньому обговорювали “нові вказівки щодо реорганізації бібліотеки на зразок Заходу, особливо Північної Америки” та розглядали “новий спосіб каталогування (децимальний)”. Під впливом резолюцій з'їзду було створено систематичний каталог на весь фонд книгозбірні Богословської Академії⁴².

Участь у міжнародних наукових форумах брали не лише українські гуманітарії, а й дослідники точних наук. У роботі I польського математичного з'їзду, що відбувся у Львові 7–10 вересня 1927 р., взяв участь Мирон Зарицький, який виступив із доповіддю “Когеренції та адгеренції Кантора”. Зазначимо, що на ньому виголошено близько 100 доповідей, працювало вісім секцій: математичної логіки та основ математики; алгебри і теорії чисел; теорії множин і теорії функцій дійсної змінної; аналізу; геометрії; прикладної математики; механіки, математичної фізики та астрономії; дидактики, історії та філософії математики. Виступали відомі польські вчені Максиміліан Губер, Гуго Штайнгауз, Стефан Банах та ін., а також видатні математики – А. Андерсен з Копенгагена, Н. Барі, М. Лузін і Д. Меньшов з Москви, В. Главати з Праги, Д. ф-Нейман з Будапешта, П. Саргеску з Румунії та ін. Систематично брав участь у міжнародних наукових форумах відомий український металург І. Фещенко-Чопівський, зокрема очолював польські наукові делегації на міжнародних металургійних конгресах у Бельгії, Франції, Німеччині. Учений здобув авторитет і мав тісні особисті контакти з провідними металознавцями З. Чохральським, Е. Бейном, Г. Шателъє, Г. Карпентъром, Л. Жілеттом, У. Евансом, відвідував

⁴⁰ Горєва В. Українські вчені та українознавча проблематика на першому Міжнародному з'їзді слов'янських філологів (Прага, 1929 р.) / В. Горєва // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ: Інститут рукопису НБУВ, 2016. – Вип. 20. – С. 519–528.

⁴¹ Я. Р. Міжнародний мовознавчий конгрес і українці / Я. Р. // Новий час. – 1936. – 24 жовтня.

⁴² Кунанець Н. Опрацювання фондів наукових бібліотек Львова (кінець XIX – 30-ті роки XX ст.) та створення довідкового апарату для них: особливості методології та методики / Н. Кунанець // Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство, інформаційні технології. – Львів, 2009. – Вип. 4. – С. 68–85.

найкращі металознавчі лабораторії в Стокгольмі, Берліні, Дюссельдорфі, Лондоні, Парижі та інші осередки металургійної і металознавчої справи Західної Європи⁴³.

26–29 травня 1927 р. у Варшаві відбувся I з'їзд слов'янських лікарів, в якому взяли участь болгарські, польські, російські та чеські учасники. Українську науку представили від Львівського лікарського товариства М. Музика, М. Вахнянин, Е. Лукасевич, від Спілки українських лікарів у Чехословаччині Б. Матюшенко, О. Гнатюківна, О. Леонтовичівна, Г. Ортинська, І. Ортинський та Ю. Панчишин. На наукові засідання було відведено три дні, з українських учених виступав Б. Матюшенко, розповідаючи про медично-санітарну справу в УРСР⁴⁴. Кожні два роки у Львові відбувалися також З'їзди українських природників і лікарів, які наукову частину зібрань проводили у трьох секціях: лікарів (Ю. Кордюк, Я. Гинилевич, М. Дзерович, М. Панчишин, І. Ортинський та ін.), біологів та географів (Ю. Полянський, В. Кубійович, М. Кулицький, З. Залуцький), математиків і фізиків (В. Кучер, В. Міліянчук, А. Ластовецький, З. Храпливий, М. Зарицький)⁴⁵.

Попри спільну участь у міжнародних наукових форумах, учені майже не брали участі в заходах, які організувала інша сторона. Зокрема, українці ігнорували Загальні з'їзди польських істориків, що відбувалися раз на п'ять років у найбільших містах Другої Речі Посполитої – Познані (1925), Варшаві (1930), Вільно (1935). 30 травня 1925 р. польський медієвіст Станіслав Закшевський у листі до голови НТШ Кирила Студинського висловив прохання надати йому список українських учених, яким би він міг надіслати запрошення на IV з'їзд польських істориків в Познані. Він також наголошував, що “за те, щоб реферати були друковані мовою авторів”⁴⁶. Однак українські вчені запрошення не прийняли, про що свідчать протоколи цього і наступних з'їздів⁴⁷. Польські дослідники, своєю чергою, не брали участі в наукових заходах, організованих НТШ.

Неоднозначно ставилися до співпраці та “загравання” з польськими вченими й самі українські науковці. Одним із прикладів цього можуть бути закиди у львівській пресі щодо участі Іларіона Свенціцького у VII Міжнародному конгресі історичних наук у Варшаві у 1933 р. та його виступі на ньому польською мовою. Як відомо, офіційною мовою міжнародних наукових форумів була французька, нею виголошували більшість доповідей, друкували реферати, видавали конференційні збірники. Поряд

⁴³ Романів О. Польські вчені в Науковому товаристві ім. Шевченка / О. Романів // Варшавські українознавчі записки. – Варшава, 1998. – Т. 6–7. – С. 209.

⁴⁴ Перший всеславянський лікарський з'їзд. Участь української делегації // Діло. – 1927. – 8 червня.

⁴⁵ Перший всеславянський лікарський з'їзд. Участь української делегації // Діло. – 1927. – 8 червня; 9 червня; V з'їзд українських природників і лікарів // Діло. – 1935. – 5 травня; П'ятий з'їзд українських природників і лікарів // Новий час. – 1935. – 24 квітня; З'їзд українських природників і лікарів // Новий час. – 1937. – 18 травня.

⁴⁶ У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / [упоряд. О. Гайова, У. Єдлінська, Г. Сварник]. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 458.

⁴⁷ Pamiętnik IV powszechnego zjazdu historyków polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925 r. Protokoły. – Lwów, 1927. – 254 s.; Pamiętnik V powszechnego zjazdu historyków polskich w Warszawie 28 listopada – 4 grudnia 1930 r. Protokoły. – Lwów, 1931. – 412 s.

з тим допускали використовувати на нарадах і національні мови членів конгресу. На сторінках “Мети”, “Нової Зорі”, “Вісника” Р. Зубик та М. Кордуба закидали І. Свенціцькому, що той “місто в своїй рідній мові, відчитав свій доклад по польськи”⁴⁸ та назвав себе “gente ruthenus, natione polonus”. У гумористичному журналі “Комар” було опубліковано образливу карикатуру на нього⁴⁹. На засіданні Філологічної секції НТШ колеги засудили такі висловлювання вченого. Натомість сам директор Національного музею у Львові так пояснював ситуацію: для конгресового збірника потрібно було вказати національну належність, “подав я Ukrainion de la Pologne, одержав письмений запит із Секретаріату конгресу, чи я походжу з Радянщини чи з Польщі на що я відповів по німецьки, що з роду і по мові я з української народности, а державній приналежності – громадянин Польщі (Polnischer staatsbürger)”⁵⁰. Щодо виступу польською мовою зазначив: “що після моєї завваги в українській мові, що не бажаю вносити в комісію складену в дану хвилину з 5 поляків і по одному – чеха, мадярина, румуна, руського – ніякого політично мовного замішання говорив я рівно ж по-польськи”⁵¹.

На відміну від науковців у Польщі, українські емігранти в Чехословаччині, заручившись підтримкою на державному рівні, мали значно більше можливостей для самореалізації. У час між двома світовими війнами тут були створені та успішно діяли десятки українських науково-освітніх установ, серед них Український вільний університет, Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, Українська господарська академія, Музей визвольної боротьби України та ін. За підтримки уряду українським науковцям вдалося організувати та провести у Празі два наукові з’їди – у 1926 та 1932 рр.

У залах Геологічного інституту Карлового університету 3 жовтня 1926 р. І з’їзд відкрив президент Академії наук Чехословаччини Йозеф Зубатий та ректор Українського вільного університету Олександр Колесса. Голова організаційного комітету Іван Горбачевський зачитав привітання з нагоди відкриття від різних науково-освітніх установ, товариств та окремих осіб. Робота відбувалася у чотирьох секціях: історично-філологічній, права і суспільних наук, природничій та технічно-математичній. До участі в з’їзді зголосилося 134 учасники, серед яких історики Д. Дорошенко, В. Біднов, І. Крип’якевич, К. Лоський, О. Лотоцький, С. Шелухін, філологи С. Смаль-Стоцький, Л. Білецький, І. Свенціцький, І. Панькевич, В. Сімович та ін.⁵². Зазначимо, що М. Грушевський, який повернувся з еміграції до УРСР, відмовився від участі в ньому, не було на з’їзді і представників Академії наук УРСР⁵³.

⁴⁸ Р. З. Міжнародний конгрес історичних наук і Конференція Федерації словянських істориків / Р. З. // Мета (Львів). – 1933. – 10 вересня.

⁴⁹ Комар (Львів). – 1933. – 1 жовтня.

⁵⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 94 (Звіт директора Національного музею у Львові І. Свенціцького про роботу VII Міжнародного конгресу істориків у Варшаві і XIII Міжнародного конгресу мистецтвознавців в Стокгольмі). – Арк. 4.

⁵¹ Там само. – Арк. 1 зв.

⁵² С. С. Український науковий з’їзд у Празі // С. С. // Діло. – 1926. – 10 жовтня; 20 жовтня.

⁵³ Лотоцький О. Перший день українського наукового з’їзду / О. Лотоцький // Тризуб. – 1926. – Ч. 51; Його ж. Члени українського наукового з’їзду в Подєбрадах / О. Лотоцький // Там само. – Ч. 53; Його ж. Останній день українського наукового з’їзду /

Підготовчу роботу до II українського наукового з'їзду, що відбувся 20–24 березня 1932 р. у Празі, проводила Організаційна комісія на чолі з професором Українського вільного університету в Празі С. Смаль-Стоцьким та професором Української Господарської Академії у Подєбрадах І. Горбачевським. Відкриття відбулося за участі представники чеського уряду і наукових установ у великому залі філософського факультету Карлового університету. Д. Дорошенко виголосив доповідь на тему: “Організація української наукової праці на еміграції та її висліди за останнє десятиліття”, де представив здобутки українських вищих навчальних закладів і видавничу діяльність на еміграції. Потім по відповідних секціях “як і тутешні, так і приїзжі українські наукові сили виголосили свої доклади з різних галузей науки”⁵⁴. Представників з УРСР не було і на цьому зібранні. С. Смаль-Стоцький констатував, що “Радянська Україна китайським муром відгороджена від Європи і від української еміграції”⁵⁵.

Перша чверть XX ст. ознаменувалася відкриттям нових музеїв, що спонукало засновників до зібрань та обговорення концепції їхньої діяльності. Окрім наявних у Львові українських музеїв – Національного, НТШ, Богословського, було засновано обласні – “Бойківщина” (Самбір), “Верховина” (Стрий), “Лемківщина” (Сянок), “Гуцульщина” (Коломия), “Яворіщина” (Яворів), “Стривігор” (Перемишль). На зібраннях українських музейників, що почали проводити з 1931 р. паралельно зі з'їздами музейників Польщі, учасники звітували про виконану роботу, ділилися досвідом, визначали напрями подальшої праці. Загалом у міжвоєнний період було організовано та проведено шість таких конференцій.

Перший з'їзд відбувся 25 квітня 1931 р. з ініціативи Союзу українських наукових робітників книгозбірень і музеїв у Львові. Участь у ньому брали делегати від провінційних установ – Коломиї (А. Кобринський), Самбора (Володимир Гуркевич, Володимир Кобільник, Іван Филипчак), Станиславова (Лев Чачковський), Яворова (Михайло Фільц) та Гуртка прихильників українського народного мистецтва в Перемишлі (Олена Кульчицька). З науковими доповідями виступили Я. Пастернак про організацію та завдання обласних музеїв та М. Драган про консервацію національних пам'яток старовини. На з'їзді вирішено заснувати “Союз українських музеїв, книгозбірень і архівів”⁵⁶.

Наступне зібрання, 10 червня 1933 р. в Самборі, відкрив голова місцевого музею “Бойківщина” археолог та етнограф В. Кобільник. На нього прибули зі Львова І. Свенціцький та Я. Рудницький, зі Стрия Р. Лисович, Старого Самбора І. Максимчук⁵⁷. Зазначимо, що під музей В. Кобільник виділив чотири кімнати власного будинку. Також він був співзасновником і редактором краєзнавчого журналу “Літопис Бойківщини” (1933–1936), на сторінках якого публікували розвідки

О. Лотоцький // Там само. – Ч. 54; *Його ж.* По науковому з'їзді / О. Лотоцький // Там само. – Ч. 56.

⁵⁴ Вістник Союзу українських емігранських організацій в ЧСР (Прага). – 1932. – Ч. 9. – С. 10.

⁵⁵ *К-ч.* II Український науковий з'їзд в Празі / К-ч // Діло. – 1932. – 26 березня.

⁵⁶ Перший з'їзд українських музейників у Львові // Діло. – 1931. – 7 травня.

⁵⁷ З'їзд музейників і дослідників Бойківщини в Самборі // Новий час. – 1934. – 14 червня.

І. Крип'якевича, І. Свенціцького, Я. Пастернака, І. Фальковського, В. Гренджі-Донського, В. Охримовича, Я. Рудницького та ін., присвячені археології, історії, географії, діалектології й етнографії регіону. В. Кобільник також активно проводив археологічні розкопки городищ, стоянок, могильників на території Бойківщини, а знайденими експонатами поповнював фонди музею. На з'їзді було озвучено основні здобутки та проблеми в діяльності установи, зачитано наукові доповіді й повідомлення, які підготували господарі й гості.

Чергове зібрання музейних працівників відбулося через два роки, 9 червня 1935 р. у Львові. Участь у ньому брали І. Свенціцький, Я. Пастернак, М. Драган, Є.-Ю. Пеленський, Я. Рудницький, В. Кобільник, М. Скорик, В. Кордуба, В. Котович, Ф. Коковський, А. Кобринський, М. Кобринська, М. Фільц, В. Турянська, Б. Загайкевич та ін.⁵⁸. Головою з'їзду обрали Іларіона Свенціцького, секретарем Михайла Скорика і Франца Коковського. Представники музеїв зачитали звіти про роботу, доповіли про кількість експонатів, стародруків та рукописів. Учасники вирішили проводити наступні зібрання щороку під час латинських Зелених Свят і запровадити членські внески по 10 злотих⁵⁹.

Як і планували, наступний з'їзд провели 31 травня – 1 червня 1936 р. в Сяноці. На офіційному відкритті господарі представили реферат про місцевий музей “Лемківщина” – історію заснування, кількість експонатів, потреби та концепцію розвитку. Серед доповідачів відзначимо виступи археолога Я. Пастернака “Праісторія Лемківщини” та етнографа Ф. Коковського “Над джерелами Ослави”. Учасники мали змогу відвідати руїни старовинного замку Мимоня біля Боська⁶⁰.

У з'їзд 16–17 травня 1937 р. приймав музей “Стривігор” у Перемишлі. Зі Львова на нього завітали Іларіон Свенціцький, Лілія Паращак (Національний музей), Ярослав Пастернак, Ірина Гургула (Музей НТШ), Денис Лукіянович (Музей воєнних пам'яток), Михайло Драган (Музей Богословської академії), а також відомі історики та філологи Василь Щурат, Іван Крип'якевич, Володимир Залозецький, Роман Лукань, Ярослав Рудницький. Були присутні представники від музеїв Самбора, Сянока, Коломиї, Яворова, Сокаля, Тернополя. З'їзд почався в неділю 16 травня архієрейською службою Божою в Катедральній церкві, яку відправляє Кир Григорій. Традиційно науковці представили річні звіти, І. Свенціцький виголосив доповідь “Розвій українського мистецтва”⁶¹. Після обіду учасники відвідали перемиські музеї Греко-Католицької капітули, де оглянули старовинні документи та серед інших експонатів мали змогу побачити єпископську мітру, перероблену з корони короля Данила, епістрахиль, який подарував гетьман Б. Хмельницький

⁵⁸ III з'їзд українських музеологів у Львові // Новий час. – 1935. – 11 червня.

⁵⁹ Коковський Ф. З'їзд представників українських музеїв у Східній Галичині / Ф. Коковський // Новий час. – 1935. – 12 червня.

⁶⁰ IV з'їзд українських музейників у Сяноці // Новий час. – 1936. – 25 травня; 10 червня; 11 червня.

⁶¹ На сторожі культурно-національних цінностей (5 з'їзд українських музейників у Перемишлі) // Новий час. – 1937. – 19 травня; 5 з'їзд українських музейників у Перемишлі // Діло. – 1937. – 19 травня; 20 травня; Дучимінська О. П'ятий з'їзд українських музеологів / О. Дучимінська // Мета. – 1937. – 30 травня.

перемиському єпископу, і дорогоцінний хрест 1557 р. із перцевого дерева, а ввечері зібралися на спільну вечерю в залі “Української бесіди”. Наступного дня присутні мали змогу прослухати реферати Я. Пастернака “Археологія Перемиської землі”, І. Крип’якевича “Перемиське князівство”, В. Щурата “Малярі Перемиської землі”, Р. Луканя “Василіянські монастирі в Перемиському повіті”, С. Грицака “Перемиські друки 1800–1837” та Б. Загайкевича “Перемиські архіви”⁶².

5–6 червня 1938 р. у Народному Домі в Коломиї відбувся черговий VI з’їзд українських музейників. На відкритті І. Свенціцький зазначив, що музеї потребують власних більших і просторих приміщень, налагодженої організації відвідин, джерел постійного прибутку, фахової консервації експонатів та видання наукового часопису. Представники обласних музеїв традиційно зачитали звіти про діяльність, Б. Загайкевич виступив з доповіддю про західноєвропейське музейництво початку ХХ ст., М. Гавдяка – про межі обласних музеїв і проблеми, пов’язані з відмежуванням їхнього обсягу діяльності, В. Кобринський – про організацію обласних музеїв і приватні збірки поодиноких осіб. Увечері першого дня усі учасники збиралися на спільну вечерю, участь у якій коштувала 4 зл. Наступного дня реферати зачитали – І. Крип’якевич “Загальний нарис бувальщини Покуття”, Р. Гарасимчук “Картографічна метода в етнографічному відділі обласного музею”, Р. Лукань “Василіянські монастирі на Покутті”⁶³. Виступати на з’їзді мали також Я. Пастернак (“Археологічні проблеми Покуття”) і В. Залозецький (“Візантійські та окцидентальні джерела східно-галицької архітектури з увагою на Покуття”), однак перший в той самий час читав лекцію в Берлінському університеті, а другий не зміг прибути через хворобу⁶⁴. На підсумковому засіданні присутні вирішили “запротестувати проти нищення релігійних і культурних пам’яток і музеїв” у Радянській Україні, доручити обласним музеям влаштовувати виставки картин, що перебували у приватній власності. Було ухвалено також реорганізувати Комітети українських обласних музеїв у статутіві Союзу українських обласних музеїв, а місцем проведення наступного з’їзду обрати Стрий⁶⁵. Проте у зв’язку з політичною ситуацією він так і не відбувся.

Отже, після закінчення Першої світової війни та повоєнної економічної кризи розпочалося пожвавлення міжнародної наукової співпраці. У цей період започатковано або поновлено діяльність численних міжнародних та національних конгресів, наукових комісій, конференцій, з’їздів. Українські вчені, як члени делегацій різних країн, змушені були постійно відстоювати своє право не лише на окремі виступи, а й загалом на участь у цих міжнародних заходах. Науковцям доводилося “виборювати” урядове фінансування і просити дозволу на виїзд за кордон та оформлення необхідних документів. Важливим здобутком участі українських учених у міжнародних наукових форумах було нав’язування дружніх контактів з дослідниками з

⁶² Лукань Р. П’ятий з’їзд українських музейників / Р. Лукань // Нова зоря. – 1938. – 24 квітня; На сторожі культурно-національних цінностей (5 з’їзд українських музейників у Перемишлі) // Новий час. – 1937. – 20 травня.

⁶³ Нова зоря. – 1938. – 28 травня; Шостий з’їзд українських музейників // Нова зоря. – 1938. – 19 червня.

⁶⁴ Шостий з’їзд українських музейників. Другий день з’їзду // Нова зоря. – 1938. – 17 липня.

⁶⁵ Там само.

усієї Європи, зацікавлення їх національною історією та українськими справами, що, безперечно, мало значний вплив на подальший розвиток української науки. Внаслідок щораз більшого міжнародного напруження напередодні Другої світової війни конгреси, з'їзди, наради припинили свою діяльність, а нетривале піднесення міжнародної науково-культурної співпраці стало неможливим.

Марина Чебан. Українські вчені на міжнародних наукових форумах (1919–1939): організація, участь, тематика

Охарактеризовано участь українських учених на міжнародних наукових конференціях, з'їздах, конгресах у міжвоєнний період. Головну роль відведено висвітленню виступів членів делегацій із Другої Речі Посполитої, одночасно представлено діяльність науковців із Чехословаччини, Німеччини, УРСР. Розкрито тематику доповідей учених гуманітаріїв, дослідників природничих та точних наук.

Ключові слова: наукова конференція, українські вчені, міжвоєнний період.

Maryna Cheban. Ukrainian Scholars Taking Part in International Scientific Workshops (1919–1939): Organizing, Participation, Themes

The participation of Ukrainian scholars in international scientific conferences, congresses, forums in interwar period has been characterized in the article. The main attention has been paid to the reports of delegation members from Rzeczpospolita II, as well as to the activity of scientists from Czechoslovakia, Germany, the URSR. The themes of scholars of humanities, natural science have been viewed.

Key words: scientific conference, Ukrainian scholars, interwar period.

УДК [327/51(474.5+438+477):355.486]“20”

Ярослав КОНДРАЧ

ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА БРИГАДА: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ

Мета статті – дослідити процес створення і функціонування спільної литовсько-польсько-української бригади (ЛитПолУкрбриг) на основі досвіду українсько-польського батальйону (Укрполбат).

Джерельною базою стали друковані видання Збройних сил України – “Народна армія” та “Армія України”, – у яких детально зображено період функціонування батальйону та його миротворчу місію в хронологічному порядку, що дає змогу дослідникові вповні ознайомитися з матеріалами і зробити логічні висновки. Також використано Директиви міністра оборони України як законодавче джерело інформації функціонування ЛитПолУкрбригу в правовому полі, а також публіцистичні статті в друкованих ЗМІ.

Інтеграція до євроатлантичних структур та участь у системі загальноєвропейської безпеки – це основний інструмент України для гарантування національної безпеки. Тому вона докладає всіх зусиль для розвитку співпраці на європейському континенті з такими структурами, як Організація Північноатлантичного альянсу (НАТО), Організація з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ), Європейський Союз (ЄС) та Рада Європи (РЄ).

І Україна, і Польща високо цінують міжнародні зусилля в миротворчій сфері, доказом чого є активна участь у миротворчих операціях по всьому світі. Конкретним наслідком такої співпраці було створення українсько-польського миротворчого батальйону (Укрполбату) у 1995 р. за домовленістю між міністрами оборони України та Республіки Польща на базі Прикарпатського і Краківського військових округів. 26 листопада 1997 р. під час зустрічі міністрів оборони підписано Угоду між Україною та Республікою Польща у справі створення спільної військової частини для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях під егідою міжнародних організацій¹.

Відповідно до директив міністра оборони України та командувача військами Прикарпатського військового округу, 1 вересня 1997 р. сформовано 208-й окремий спеціальний батальйон Прикарпатського військового округу. За наказом командира 208-го батальйону № 1 від 1 вересня 1997 р. оголошено список особового складу батальйону. З того часу 1 вересня вважається Днем частини. Батальйон носить ім'я

¹ Директива Міністра оборони України № Д-1115/1/0247 від 23.07.1997 року “Про формування 208 осбПрикВо” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.univ.kiev.ua>

гетьманів Петра Сагайдачного та Яна Кароля Ходкевича, які відіграли визначну роль у поглибленні взаємовідносин між польським і українським народами².

208-й українсько-польський окремий спеціальний батальйон Прикарпатського військового округу був створений як перша спільна постійна миротворча частина в Україні, призначена для виконання миротворчих завдань. Відповідно, його організаційно-штатна структура суттєво відрізнялася від типових лінійних частин. Українська частина батальйону складалася з 51 офіцера, 26 прапорщиків, 51 сержанта і 235 солдатів строкової служби. Всього за штатом у ньому – 363 військовослужбовці особового складу. Організаційно батальйон складається з командування, управління, 1-шої та 2-гої механізованих рот, які мають на озброєнні БТР, БРДМ і стрілецьку зброю, підрозділів забезпечення (штабна рота, рота тилового забезпечення, медичний взвод, військова поліція, клуб). З 1999 р. батальйон комплектується винятково військовослужбовцями за контрактом. Загальна кількість становила 754 солдати: 250 контрактників та 504 солдати, що проходили строкову військову службу. Польська частина налічувала 391 солдата. Служба в цій частині була дуже популярною і серед польських, і серед українських військових³.

Згідно з Директивою міністра оборони України 23 липня 1998 р., у присутності міністра оборони Польщі та всіх учасників навчань “Щит миру-98” міністр оборони України генерал армії України О. Кузьмук вручив цьому батальйону Бойовий прапор частини. 14 вересня 1998 р. за Директивою міністра оборони України 208-й окремий спеціальний батальйон Прикарпатського військового округу перейменовано в 1-й окремий спеціальний батальйон Західного оперативного командування (ОК)⁴.

6 квітня 2000 р. Верховна Рада ратифікувала Угоду між Україною та Республікою Польща у справі створення спільної військової частини для участі в міжнародних миротворчих операціях. Після цього батальйон одержав назву українсько-польського миротворчого батальйону. Його українська частина – 1-й окремий спеціальний батальйон 24-тої механізованої дивізії 13-го армійського корпусу Західного ОК – дислокувалася в м. Яворів⁵.

Комплектування батальйону відбувалося на дуже серйозному рівні. Особовий склад постійно був задіяний в різних тренінгах і бойових навчаннях. Так, на початку 1999 р. у військову частину прибули шість сержантів служби за контрактом: М. Олійник, Ю. Танцюра, С. Набит, Л. Бойчук, А. Шарій, І. Халанчук, які пройшли курс навчання в сержантській академії США. Їхній рівень підготовки виявився настільки високим, що їм доручили проводити всі заняття, які стосувалися бойової підготовки⁶.

² Гевко І. Шлях до співробітництва країн / І. Гевко // Яворівський голос. – 1998. – 20 червня.

³ Корчинські Г. Двостороння кооперація України та Польщі в сфері миротворчості [Електронний ресурс] / Г. Корчинські // Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/perepel/012.htm>

⁴ Директива Міністра оборони України № Д-1115/1/3890 від 14.09.1998 року “Про перейменування 208 осіб Західного ОК в 1 особу Західного ОК” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.univ.kiev.ua>

⁵ Стукаліна Н. Правові основи миротворчої діяльності / Н. Стукаліна // Сухопутні війська Збройних сил України: 20 років миротворчої діяльності: матеріали доповідей науково-практичної конференції (м. Львів, 25 жовтня 2012 р.). – Львів: АСВ, 2012. – С. 11–12.

⁶ Гевко І. Набули досвіду і знань українські сержанти під час навчання в американській академії / І. Гевко, С. Голубятніков // Армія України. – 1999. – 4 лютого.

Заняття проводили переважно з командирської підготовки, де навчали методиці керування підрозділом. Дуже багато уваги приділялося вивченню психології та етики. Американці були приємно вражені рівнем військового вишколу українських двадцятирічних хлопців, які не поступалися американським сержантам із багаторічною вислугою. Здивували українці американців й умінням виконувати силові гімнастичні вправи. Закінчивши шестимісячне навчання, випускники отримали дипломи міжнародного зразка.

У лютому 2000 р., перебуваючи на Яворівському полігоні, військова делегація НАТО, очолена генералом Г. Данте, зустрілася з воїнами українсько-польського батальйону і мала змогу спостерігати за вогневим вишколом миротворчого підрозділу. Споглядаючи за діями українських військовослужбовців, американський генерал відзначив їхній високий професіоналізм⁷. Під час підготовки сержантський склад Укрполбату також одержав допомогу від американських рейнджерів, які поділилися своїм досвідом. Вони теж були приємно вражені рівнем професійної підготовки українських сержантів. Так, сержант-майор В. Майєрс зазначив, що, маючи вже майже 30 років вислуги сержантом та досвід у багатьох воєнних конфліктах, він може порівняти українців із найкращими військовослужбовцями світу⁸.

Ця бойова підготовка американськими сержантами не пройшла даремно. Хоча українці готувалися до здійснення миротворчих операцій з думкою про закордонні конфлікти, військовий досвід знадобився українським воїнам на рідній землі під час бойових дій в антитерористичній операції (АТО) в боротьбі з кадровими російськими військовими. Ці знання були успішно застосовані для знищення ворожої техніки та живої сили противника. Так виникла парадоксальна ситуація, коли США ще задовго до військового конфлікту на Донбасі підготували прекрасно вишколених військових інструкторів, які передали свої знання іншим військовослужбовцям, і виступили союзником України проти Росії. У 2000 р. ця думка була на межі фантастики, а зараз стала гіркою реальністю. Але, можливо, американська розвідка та генштаб уже тоді щось знали і не просто так на безкоштовній основі навчали простих українських сержантів та рядових, не допомагаючи вищому офіцерському складу, який, очевидно, ще перебував під впливом радянської ідеології та прислужував інтересам спецслужб ворожої тепер країни – Росії. Особливо виявилася неспроможність або можлива свідомо шкода вищого офіцерського складу під час бойових дій на Донбасі, коли внаслідок непродуманих або заздалегідь шкідливих наказів були втрачені стратегічні місця, знищена бойова техніка, а найжахливіше – зазнав великих втрат особовий склад військових частин. Усього цього можна було уникнути, і перебіг бойових дій міг бути іншим. Натомість увесь тягар бойових дій переніс простий рядовий та сержантський склад, який своїм героїзмом врятував ситуацію на фронті, поки вищі офіцери замість того, щоб зайняти своє місце на полі бою, відсиджувалися у штабах.

Повертаючись до розгляду зазначеної теми, зауважимо, що першим серйозним іспитом для батальйону стала спільна миротворча місія в Косово. Протягом 2000 р.

⁷ Голубятніков С. Україна і НАТО: партнерство триває / С. Голубятніков // Армія України. – 2000. – 10 лютого.

⁸ Гевко І. Американські рейнджери ділилися досвідом і знаннями із сержантським складом Укрполбату / І. Гевко, С. Голубятніков // Армія України. – 2000. – 11 березня.

велосся активне обговорення практичного застосування військових підрозділів у спільному виконанні миротворчої місії на цій території. Було досягнуто порозуміння щодо організаційної структури миротворчого контингенту, його озброєння, оснащення, місця дислокації і принципів формування штабу. Робочі групи обговорили різні варіанти й вирішили, що Україна та Польща мають скерувати спільну бойову групу до району виконання миротворчої місії в Косово, де перейдуть у підпорядкування командування НАТО під егідою сил КФОР.

Спершу між українцями і поляками була домовленість про кількість військового контингенту 800 осіб (по 400 від країни). Але в українській сторони виникли фінансові труднощі, тому вона запропонувала лише 174 особи. Польська сторона з цим категорично не погоджувалася і поставила під сумнів доцільність усієї військової операції. Після кількомісячних обговорень та гострих дискусій було досягнуто угоди, за якою українська сторона виділяє 267 осіб, а польська – 533. Окрім цього, до складу польської групи входив литовський взвод чисельністю 30 осіб. Ця новостворена військова структура була прототипом Литовсько-польсько-української бригади.

Під час виконання миротворчої місії зона відповідальності була поділена між українською та польською сторонами порівну, український контингент був розташований на заході, де переважало сербське населення, а польський займав сектор, де проживала албанська більшість. Узгодили й посади сторін: командир – поляк постійно, заступник – українець постійно, інші посади обіймалися під час ротації. Документація спільного батальйону велася тільки польською мовою. Англійську використовували для роботи зі штабом бригади і вважали офіційною.

Перед відправленням батальйону в Косово особовий склад проінспектувала група датських офіцерів вищого рангу з метою визначення ступеня готовності до виконання миротворчих завдань. До складу військової делегації увійшли: підполковник Пасе Крістіансен (голова), старший лейтенант Генріх Стормі, військовий аташе Королівства Данії в Україні та Польщі підполковник Клаус Матієс. Датчани оглянули казарми й парк бойових машин українсько-польського батальйону і взяли участь у спільних навчаннях. Також висловили особливе захоплення бойовою розвідувальною машиною (БРДМ), відзначивши, що Данія не випускає подібних і їх доводиться купувати у Швейцарії. На думку підполковника П. Крістіансена, частина, якою керував майор В. Шкурат, спроможна виконувати завдання в районі конфлікту⁹.

Першими 10 липня 2000 р. відправилися в Косово польські військовослужбовці. Проводи української частини батальйону відбулися 14 липня 2000 р. у присутності міністрів оборони України, Польщі, Азербайджану, Казахстану, Білорусі, військовослужбовців 21 армії партнерів, 9 представників військових аташе та спостерігачів. Це свідчить про серйозне зацікавлення у спільному батальйоні десятків держав і про їхню повагу.

На церемонії проводу батальйону були зачитані слова привітання міністра оборони України О. Кузьмука та голови Бюро національної безпеки Республіки Польща М. Сівец. У вітальному слові Верховний головнокомандувач об'єднаними збройними силами НАТО в Європі генерал Д. Ролстон зазначив, що пишається тим, що представляє США і країни Альянсу на цій церемонії. Щодо українсько-польського

⁹ Сияк Д. Датчан в Яворові ще не було / Д. Сияк // Високий Замок. – 2000. – 17 квітня.

батальйону, то висловив задоволення надзвичайною підготовкою формування, яке пройшло добру школу миротворчих навчань на території Польщі та України¹⁰.

На проведеній прес-конференції міністр національної оборони Республіки Польща Б. Коморовський наголосив, що у співпраці воїнів Польщі й України здобуто певний досвід, унаслідок якого до Косово відбув українсько-польський миротворчий батальйон. Наші воїни разом там стоятимуть на сторожі миру. Це – ще одне свідчення миролюбності наших держав, а також розширення міждержавних контактів, що дасть змогу забезпечити стабільність у Європі. Визнаючи заслуги українських миротворців перед польським народом, Б. Коморовський на закінчення урочистостей нагородив командувача Сухопутних військ Збройних сил України генерал-полковника П. Шуляка і командувача військами Західного ОК генерал-полковника С. Чернілевського золотими медалями Війська Польського, заступника командувача військами Західного ОК із виховної роботи Л. Коберського і військового аташе України в Польщі генерал-лейтенанта М. Мельника – срібними, а командира українсько-польського батальйону підполковника В. Шкурата – бронзовою медаллю¹¹.

9 серпня 2000 р. відбулася офіційна презентація спільного миротворчого підрозділу, що приступив до виконання обов'язків у складі військового контингенту КФОР у Косово. У презентації взяли участь послы України і Польщі в Югославії, які відвідали польовий табір частини. Посол України В. Фуркало зазначив, що “перед вами постало дуже складне завдання з виконання резолюції Ради Безпеки ООН № 1244, яке передбачає поновлення порядку, встановлення миру і спокою у цьому краї. І виконати його ви зможете лише пліч-о-пліч з братами по зброї – польськими солдатами й офіцерами. Сьогодні ви починаєте писати нову важливу сторінку в двосторонніх стосунках між Польщею та Україною. Ваше перебування тут у складі спільного контингенту є реальним свідченням того, що ми вже маємо практичні результати стратегічного партнерства з дружньою, братньою, сусідською Польщею. Хочу побажати, щоб ви, починаючи цю спільну службу з друзями по зброї, закінчили її братами”¹². Посол Республіки Польща, звертаючись до особового складу батальйону, наголосив, що спільна служба польських й українських солдатів та офіцерів – це відображення динамічних стосунків між Польщею й Україною.

Учасники зустрічі відзначили те, що спільний батальйон перебуває під командою єдиного штабу і виконує спільні оперативні завдання, є безперечним та поки унікальним досягненням у практиці міжнародної військової співпраці. Головними завданнями батальйону стали: нагляд за порядком і безпекою, охорона установ й організацій влади, підтримка діяльності та співпраця з Верховним комісаром ООН у справах біженців, а також охорона дороги зі Скоп'є до Приштини. Серед завдань, що виконували миротворці: служба на постах, супроводження конвоїв, патрулювання місцевості, охорона місцевого населення в конфліктних районах.

¹⁰ *Махно І.* Щит миру – 2000. Пліч-о-пліч проти збройних конфліктів / І. Махно // Народна Армія. – 2000. – 18 липня.

¹¹ *Гевко І.* Наша держава стала центром підготовки миротворців / І. Гевко, С. Голубятніков // Армія України. – 2000. – 18 липня.

¹² *Шкурко Д.* Укрполбат отримує добро послів / Д. Шкурко // Народна Армія. – 2000. – 12 серпня.

На тлі політичного протистояння і взаємного несприйняття албанців та сербів проходила миротворча місія першого військового українсько-польського батальйону. З урахуванням чисельності особового складу обох частин батальйону зони відповідальності становили: для українських підрозділів – 214 км², а для польських – 247 км². У зонах відповідальності українців проживало 14,2 тис. осіб, поляків – 42 тис. місцевого населення. Різниця між двома зонами полягала в тому, що під опікою українських миротворців була лінія розподілу між албанцями і сербами, де найчастіше відбувалися сутички. Але українські солдати за короткий термін спромоглися знайти спільну мову з обома спільнотами і використовували стосунки для подальшої стабілізації ситуації. У зоні відповідальності польських підрозділів проживали тільки албанці, там відчувалася велика активність кримінальних елементів та контрабандистів. Якщо до українців албанці ставилися добре, то з росіянами поводитись інакше. Був випадок, коли розлючений натовп албанців накинувся на російський патруль. Виручили французи, хоча автомобіль росіян був спалений¹³.

У складі батальйону з'явився новий для Збройних сил України підрозділ – військова поліція. На нього було покладено завдання координації роботи з адміністрацією ООН, місцевими органами влади, попередження місцевого населення про виявлені міни, а також супроводження конвоїв, здійснення заходів безпеки під час мітингів і масових заходів.

У листопаді–грудні 2000 р. в зоні відповідальності українсько-польського батальйону проводили операцію “Аштон” із виявлення, вилучення і знешкодження прихованої зброї та інших нелегальних предметів. Під час її здійснення поблизу населеного пункту Горанцев у чотирьох печерах виявили найбільший за весь період миротворчої місії в Косово склад зі зброєю та боєприпасами – українські військові разом із польськими колегами вилучили 116 кг вибухонебезпечних предметів і понад 20 одиниць зброї¹⁴.

Упродовж усього періоду перебування батальйону в Косово його особовий склад взяв участь у багатьох спецопераціях із підтримання правопорядку та збереження спокою серед мирного населення. Зазнав і снайперського ворожого вогню, і нападів стихійно організованих місцевих мешканців. На жаль, не обійшлося і без втрат. Але за виявлену доблесть у кризових ситуаціях та зразкову службу неодноразово воїнів батальйону нагороджували медалями й всіляко заохочували.

Спільний українсько-польський батальйон перебував у Косово в складі сил КФОР протягом 2000–2010 рр. і зарекомендував себе якнайкраще. 1 травня 2011 р. угода 1997 р. про створення спільного батальйону втратила чинність і частину, відповідно, розформували. Але набутий досвід не зник безслідно. Робота зі створення спільного литовсько-польсько-українського підрозділу розпочалась ще у 2007 р., коли керівники військових відомств України, Республіки Польща та Литовської Республіки підписали Лист намірів щодо створення литовсько-польсько-українського миротворчого батальйону. У 2009 р. внаслідок міждержавних переговорів польська

¹³ Галач А. Наслідки гуманітарної інтервенції НАТО в Косово – незалежність від сербів / А. Галач // Народна Армія. – 2000. – 12 грудня.

¹⁴ Прес-служба Міністерства оборони України. Операція “Аштон” // Народна Армія. – 2000. – 24 листопада.

сторона виступила з ініціативою щодо посилення формату співробітництва та запропонувала сформувати литовсько-польсько-українську бригаду чисельністю від трьох до чотирьох з половиною тисяч особового складу, залежно від характеру поставлених завдань. Спільна бригада мала формуватися з трьох окремих батальйонів за національною ознакою й дислокуватися на території своїх держав. Возз'єднатися бригада мала для виконання спільних завдань або навчань. Військова техніка та зброя не були уніфіковані. Кожна частина використовувала ту, яка була на озброєнні її власних збройних сил. Із часом передбачалось, щоби бригада повністю підпадала під критерії армій НАТО.

16 листопада 2009 р. у Брюсселі керівники оборонних відомств Литовської Республіки, Республіки Польща та України підписали Лист намірів стосовно створення спільної литовсько-польсько-української бригади (ЛИТПОЛУКРБРИГ)¹⁵.

Міжвідомче узгодження проекту Угоди між урядами трьох країн про створення спільної військової частини закінчилося в березні 2014 р. 9 вересня 2014 р. Кабінет Міністрів України доручив Міністру оборони України генерал-полковнику Валерію Гелетею завершити переговори і підписати документ. 19 вересня 2014 р. у Варшаві відбулася церемонія підписання Угоди між Кабінетом Міністрів України та урядами Литви і Польщі про створення спільної литовсько-польсько-української бригади. Міністр оборони України генерал-полковник Валерій Гелетей, Міністр національної оборони Республіки Польща Томаш Семоняк та Міністр охорони краю Литовської Республіки Юозас Олекас підписали історичний документ у присутності президента Польщі Броніслава Коморовського. Створення спільної литовсько-польсько-української бригади є наслідком домовленостей країн НАТО з модернізації української армії, а підписання цієї угоди – частиною плану, який обговорювали на саміті НАТО в Ньюпорті, де були прийняті рішення про підтримку України, – зазначив президент Республіки Польща Броніслав Коморовський перед церемонією підписання Угоди про створення спільної бригади¹⁶.

Б. Коморовський додав також, що Польща взяла на себе зобов'язання сприяти процесу модернізації української армії. Бригада буде частиною системи миротворчих контингентів і способом передачі досвіду, знань та умінь допомагатиме взаємодії української армії зі збройними силами світу. “Я переконаний, що сукупність всіх цих дій приведе до здатності української армії ефективно співпрацювати з арміями світу, а також процесу модернізації Збройних сил України, яка вкрай необхідна в зв'язку з наявною загрозою з боку агресивно налаштованого сусіда”, – підкреслив президент Польщі Броніслав Коморовський¹⁷.

Міністр оборони України Валерій Гелетей зазначив, що створення бригади є елементом ефективної співпраці, дружби та єднання польської, литовської та української армій перед викликами сьогодення. “Це приклад реальної та ефективної взаємодії в умовах нових викликів і новий елемент загальноєвропейської

¹⁵ Підписано Угоду щодо створення спільної польсько-литовсько-української бригади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>. – офіційний веб-сайт Міністерства оборони України.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

безпеки”, – наголосив він¹⁸. У межах візиту до Польщі Валерій Гелетей також провів переговори з главою польського оборонного відомства Томашем Семоняком у складі делегацій, під час яких обговорювали питання, пов’язані з поточною ситуацією в Україні, формуванням спільного військового підрозділу ЛитПолУкрбриг, а також наданням допомоги нашій державі.

Відповідно до річної програми підготовки, литовсько-польсько-українська бригада взяла участь у сертифікаційному навчанні, за підсумками якого підтвердила набуття повних операційних спроможностей. Як зазначив командир ЛІТПОЛУКРБРИГ полковник Зенон Бжушко, згідно з вимогами Технічної угоди між міністерствами оборони країн-учасниць бригада мала пройти сертифікацію та набуття повних операційних спроможностей не пізніше, ніж за дванадцять місяців після набуття початкових операційних спроможностей. 24 січня 2017 р. було визнано остаточною датою¹⁹.

Під час багатонаціонального командно-штабного навчання Common Challenge-16 у грудні 2016 р. було перевірено стан бойової готовності бригади за системою оцінки НАТО. Управління частини прийняло командування польським, українським і литовським батальйонами та, відповідно до навчального сценарію, виконало операцію зі стабілізації, — повідомив начальник штабу підполковник ЗС Литовської Республіки Елігіус Сенуліс. Під час навчання багатонаціональна сертифікаційна група запропонувала певні зміни в операційних процедурах і організаційно-штатній структурі командування бригади. До закінчення встановленого Технічною угодою терміну ці вимоги були задоволені. А набуття повних операційних спроможностей підтвердили Сертифікаційним листом, підписаним очільниками трьох оборонних відомств.

“Ми набули навичок та вмій у системі планування, організації та виконання завдань. За нашими діями в грудні 2016 р. спостерігали Міністр національної оборони Республіки Польща Антоній Мацеревич, Міністр національної оборони Литовської Республіки Раймундас Каробліс і заступник Міністра оборони України з питань європейської інтеграції Ігор Долгов. Як наслідок, вони підписали Сертифікаційний лист, який підтверджує готовність бригади виконувати місії з підтримки миру відповідно до стандартів НАТО. Після опрацювання вимог сертифікаторів ми заявляємо, що командування ЛІТПОЛУКРБРИГ є цілком боеготовим підрозділом”, – наголосив заступник командира бригади полковник Володимир Юданов²⁰.

У підсумку зазначимо, що спільна Литовсько-польсько-українська бригада була створена для:

1. Підвищення рівня взаємної довіри та зміцнення військової співпраці між країнами, а також покращення безпекової ситуації в регіоні.

2. Залучення сил та засобів Збройних сил України до спільних заходів з підготовки штабів, тренувань, навчань для підвищення рівня оперативних можливостей

¹⁸ Підписано Угоду щодо створення спільної польсько-литовсько-української бригади [Електронний ресурс]. – Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Тристороння бригада ЛитПолУкрбриг набула бойових спроможностей відповідно до стандартів НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://defence-ua.com>

та впровадження сучасних стандартів із планування, забезпечення та застосування військових сил у загальну систему підготовки Збройних сил України.

3. Забезпечення національного внеску до багатонаціональних військових формувань високого рівня готовності: бойові тактичні групи ЄС, сили реагування НАТО, а також міжнародних операцій з підтримання миру й безпеки під егідою ООН, ЄС, НАТО та інших міжнародних організацій у сфері безпеки.

Ярослав Кондрач. Литовсько-польсько-українська бригада: історія створення.

На прикладі спільного українсько-польського батальйону досліджено історію створення литовсько-польсько-української бригади (скор. укр. ЛитПолУкрбриг; англ. LITPOLUKRBRIG; лит. Lietuvos-Lenkijos-Ukrainos brigada; пол. Brygada litewsko-polsko-ukraińska). Розкрито структуру і штат та бойову підготовку особового складу частини батальйону. Також значну увагу приділено успішній миротворчій місії спільного українсько-польського батальйону в Косово у складі міжнародних сил КФОР, створених під егідою НАТО.

Ключові слова: Україна, Польща, Литва, НАТО, армія, батальйон, бригада, миротворча місія.

Yaroslav Kondrach. Lithuanian-Polish-Ukrainian Brigade: history of creation.

On the example of the joint Ukrainian-Polish battalion, the history of the creation of the Lithuanian-Polish-Ukrainian Brigade was explored (inshort, LitPolUkrbrig, English, LITPOLUKRBRIG, Lithuanian-Polish-Ukrainian Brigade, Polish, Brygada litewsko-polsko-ukraisiska). Its structure and state and combat personnel training are revealed. Also considerable attention was paid to the successful peace keeping mission of the joint Ukrainian-Polish battalion in Kosovo, part of the KFOR international forces setup under the auspices of NATO.

Keywords: Ukraine, Poland, Lithuania, NATO, army, battalion, brigade, peace keeping mission.

УДК [356/358:355.4](73)(091)“1950/2001”

Andrii SLIUSARENKO

**AIR FORCE COMPONENT OF SPECIAL OPERATIONS
FORCES OF THE US ARMED FORCES
AND ITS COOPERATION WITH
THE ARMY SPECIAL FORCES (1950S – 2001)**

The adoption of the Law of Ukraine No.4795, dated 7 July 2016, by Verkhovna Rada (VR) “On amendments to some laws of Ukraine concerning Special Operations Forces of the Ukrainian Armed Forces” and development of Special Operations Forces as a separate component of the Ukrainian Armed Forces actualized research objectives and the creative use of instructive experience of the leading countries of the world in creating “elite troops”¹.

Combining forces and special units of different profiles into united SOF (Special Operations Forces – separate component of the state military power) has become one of the main trends of military construction. The undisputed leader in this respect is the United States of America. SOF, in the form in which they were created in the USA, is a unique phenomenon of military organization. The USA became the first country which since the late 1980s turned the military forces and other special structures into a *separate component of the Armed Forces*. A specific role of Special Operations Forces is confirmed in conceptual military and political documents of the USA of the highest level and is defined as permanent means for defending the geopolitical and military interests of this superpower.

In particular, the creation of the United States Special Operations Command (USSOCOM) in April 1987, was a conceptual innovation in modern military construction and turned different special forces (Special Operations Forces (SOF) with their own command) into a separate component of the armed forces of this superpower, very important geostrategic lever to ensure military and political “global presence” of the USA in the world².

Since May 1990 Air Force Special Operations Command of the USA (AFSOC) has gained the status of a constituent of the SOCOM. AFSOC consists of special units of the Regular Air Force, National Guard and Reserve. AFSOC performs such basic functional tasks as aerial reconnaissance in the interests of special operations; transportation of the army special units by air and their logistic provision; aviation support of SOF operating in

¹ Про внесення змін до деяких законів України щодо Сил спеціальних операцій Збройних Сил України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1437-19>.

² Богдан Б. Силы специальных операций Сухопутных войск США / Е. Богдан // Зарубежное военное обозрение. – 1999. – № 10. – С. 14–21.

the area of special operations; search and rescue operations; support in conducting psychological operations from the air; training foreign specialists for working in special aviation³.

A special role of aviation in the strategy and tactics of warfare in the US Army is of great military significance in the development and use of air component. In fact, a close cooperation of the Air Force and the Army and thus, air component and army units of SOF, strengthened during key US military campaigns, in which Vietnamese war played a turning point. In particular, in the US military campaigns in Iraq (in 1991, since 2003), in Afghanistan (since 2001) systematic cooperation of air and army components became a success⁴.

After World War II there was a reorganization and increase in number of American reconnaissance and sabotage formations. During the Korean War in 1950-1953 in the USA there was created the Army unit 8086 which took on full preparation and planning of “guerrilla operations” and carrying out reconnaissance and sabotage tasks behind enemy lines. US military advisers trained South Korean guerrillas for special operations behind front line. Advance team of Central Intelligence Agency (CIA) – Joint Commission of advisers in Korea – carried out “support” for special naval, air and ground operations. The operations included the withdrawal of agents to North Korean back areas and their evacuation, carrying out sabotage tasks, as well as search and rescue of pilots from downed aircraft⁵.

Taking into account the experience of the Korean War the US military command reached the conclusion to form units that would well know methods of warfare behind front lines. In 1952 in the structure of the Department of Defense (DOD USA) there was established an Office for special methods of warfare which began to form special operation units for conducting combat operations in the rear of the USSR and its allies, as well as in other theaters of military operations⁶.

Since then there began a serious reformation of Special Operation Forces of the USA. First of all, at the end of 1950s and in the first half of 1960s there were issued conceptual ideas about their functional purposes and place in the total military and political strategy of the USA. According to the opinions of the government of that time, reconnaissance and sabotage formations had to, if necessary, penetrate deep into the territory of the socialist countries for large-scale sabotage actions in wartime, to conduct “anticommunist operations” and to fight against rebel forces of national liberation movements of peoples of Asia, Africa and Latin America.

In the US Armed Forces on the base of the experience of World War II and postwar local wars there developed a number of relevant regulatory (constitutional) documents,

³ *Слюсаренко А. В.* Розвиток форм і способів збройної боротьби у війнах у зоні Перської затоки у 90-х роках ХХ ст. – початку ХХІ ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 20.02.22 / А. В. Слюсаренко. – Київ: НАОУ, 2005. – 240 с.

⁴ *Сергеев С.* Силы специальных операций США в боевых действиях в зоне Персидского залива / С. Сергеев // Зарубежное военное обозрение. – 1991. – № 10. – С. 16–18; *Владимиров В.* Силы специальных операций США в ходе контртеррористической операции “Несгибаемая свобода” в Афганистане С / В. Владимиров, И. Попов // Зарубежное военное обозрение. – 2003 – № 2. – С. 19–26.

⁵ *Война в Корее 1950–1953.* – Санкт-Петербург: Полигон, 2003. – 923 с.

⁶ *Історія воєнного мистецтва: підруч. / І. І. Фурман, М. І. Рибак, С. В. Сидоров та ін.* – 2-ге вид., випр. та доп. – Київ: НУОУ, 2012. – С. 126–128.

including Field Service Manual “Combat operations of special forces” (1965) and Instructions “Operations against irregular forces” (1965). These documents emphasized that reconnaissance and sabotage operations were the main missions of Special Forces, with sabotage and reconnaissance formations belonging to operational and strategic intelligence used in the interests of higher military political leadership of the armed forces in a particular theater of combat operations⁷.

The implementation of such functions required massive air support. The Vietnamese War of 1964–1975 gave a powerful stimulus to the development and use of various combat elements of SOF. Analysis of the experience of the use of Special Forces in Vietnam led American experts to the conclusion about practicability of their use in other limited wars in order to conduct sabotage, reconnaissance, to find out guerillas of Vietkong and target attitude for air strikes, to evaluate the effectiveness of recent strikes etc.

To ensure air support and cooperation of army special units with aviation, appropriate organizational and staff changes were made. So, headquarters army aviation section, helicopter platoons of army aviation and parachute property, were implemented in the special operations groups (1484 men as defined in staff) that were subordinated to Air Force Special Forces Center, Command and Control of Special Forces. In operative service of the group there were 4 light reconnaissance helicopters “Kayova”, two light aircraft, 2000 parachutes. In addition, SOF troops could use mini-helicopters, inflatable and film light aircraft, gyroplanes and gliders. Special operations groups supported by aviation were able to carry out operational and tactical tasks behind enemy lines at the depth of 350–3000 km.

Simultaneously, the formation of special units of other arms of the US Army took place. In 1961 *aviation sabotage forces AF* were created with three sabotage air wings consisting of 13 combat sabotage squadrons, two separate sabotage squadrons, one troop carrier sabotage aviation group, three squadrons for training crews of sabotage aircraft (a total of 552 aircraft). Air National Guard of the US organized 4 separate sabotage aviation groups (56 aircraft), and opened a center of special air operations to coordinate the work of aviation units at the US airbase in Anglin (Florida).

At the end of 1980 SOF became a separate structural component of the US Armed Forces, and air component of elite troops was represented by special units of the US Air Force and by air component of SOF US Army – 160th regiment of special army aviation “Night Hunters” (Task Force 160) located in Fort Campbell, Kentucky, and Puerto-Rico (motto – “Death is waiting in the dark”). Using the most advanced equipment the regiment was able to carry out different missions: delivery and evacuation of special army units from the areas of conducting special operations; support of special operations from air; destruction or disabling objects on the enemy territory; conducting electronic warfare; conducting psychological operations.

The regiment includes three battalions of army aviation; total number of personnel was 828 people.

The 1st battalion is located at the military airbase Sebr, Fort Campbell (Kentucky). In operative service of the battalion there are light combat helicopters AH-6, versions G and J, and also AH-6, versions G, K and L.

⁷ Нейландс Р. В зоне боевых действий. История войск специального назначения с 1945 года / Р. Нейландс. – Москва: ФАИР-ПРЕСС, 2005. – 378 с.

The 2nd battalion is located at the same place. In operative service the battalion has helicopters MH-47E, developed by “Boeing” company on the base of model CH-47D.

The 3^d battalion is located at the military airbase Gunter, state Georgia. The battalion is equipped with helicopters MH-60L, MH-47E, AH-6 and MH-6.

In the regiment there are 40 versatile helicopters (MH-60), 17 transport amphibious helicopters (MH-47E) and 37 light combat helicopters (AH-6, MH-6). In operative service there are also light helicopters MD-530, equipped with antitank guided missile “Toy”. There is a version of combat helicopter AH-6H, equipped with “Stinger” missiles. Helicopters of 160th regiment are equipped with modern electronic equipment for navigation and communication, and for electronic warfare. Combat training of the regiment is mainly conducted at night.

Of the known operations with the participation of “Night Hunters” it is worth mentioning their involvement in failed hostage rescue mission in Iran in 1980. Further on helicopters of the regiment took part in the invasion of Grenada (1983) and in a number of CIA secret operations in different regions of the world (only in 1983 17 pilots were killed).

As for US Air Force Special Operations Command, its foundation was made up of the following parts⁸:

720th Special Task Force (Special Tactics Group), based in Hurlburt Field, state Florida, is assigned to control air traffic in the areas of special operations or warfare, reconnaissance of assault units landing, close air support of assault and transport aviation, organization of field medical aid. It is composed of coordinators of special operations and para-rescue jumpers that operate in cooperation with special tactical groups;

16th special operations wing;

352nd special operations group, based in Great Britain, is assigned to conduct special operations in Western Europe;

353rd special operations group, based in Japan, provide operations in the Pacific region.

18th flight test squadron is a school of special operations of the US Air Force. It is located in Florida and it trains specialists in the appropriate field from the representatives of all arms that are subordinated to the Department of Defense, and also for governmental agencies of the USA and friendly countries;

193rd special operations wing belongs to the Air National Guard of the USA;

919th special operations wing is the US Air Force Reserve and is based in Florida. It consists of 5th and 711th special operations squadrons.

SOF of the US Air Force are armed with aircraft and helicopters of American production with special navigation equipment that can provide use of air assets in any weather conditions to perform relevant tasks by SOF units of the Army and Navy in different regions of the world. In particular, transport aircraft MC130E, Combat Talon I, MC-130H Combat Talon II for SOF are developed by American Lockheed Company and are the upgraded version of the aircraft C-130 “Hercules” with improved navigation electronic equipment that can provide high accuracy of the aircraft flight to the given area even at night, when flying at low altitudes under adverse weather conditions.

⁸ *Крюков М. П.* Особливості застосування військово-повітряних сил у повітряних операціях локальних війн кінця ХХ століття / М. П. Крюков, О. О. Смірнов // Труды академії. – Київ: НАОУ, 2002. – Вип. 36. – С. 81–85.

They are able to carry up to 52 people with equipment and cargo to the deep rear of the enemy, able to conduct bomb strikes (load can be up to 6.8 tons). Their tactical and technical properties allow conducting search, rescue and information and psychological operations at the distance of up to 4500 km.

Special operations aircraft AC-130 that provide fire support during anti-guerilla and anti-terrorist operations were created on the base of military transport aircraft C-130. The US military called them “gunship”, that is “artillery ship” or “gunboat” (the name of all special operations aircraft of this type in the US Air Force). AC-130H is designed for close aerial fire support of troops, patrolling, fire attacks on previously identified objects or while patrolling, defense support of home bases and important objects. Equipment of AC-130H consists of two 20-mm aerial guns M61A1 Volcano, 40-mm guns L60 Bofors, 105-mm gun M102 Howitzer.

At the end of 1980s the USA developed a special plane EC-130E for conducting psychological war on the base of the plane C-130. In the mid-1990s EC-130E was repeatedly upgraded, modern version “Commando Solo II” has a set of equipment for broadcasting in a wide range of frequencies and broadcasting TV programs in a global WWCTV color format. Six transmitters operating in the range of 450kHz to 350 MHz, emit signals via 9 transmitting antennas installed throughout the aircraft⁹.

Typically, “Commando Solo” came to the zone of impending conflict before the start of combat phase. This permitted to determine operating frequencies of military communication lines and television and radio stations of the enemy of peacetime. After studying local problems the total strategy of psychological operations was formed, and specific programs were prepared in ground studios which were aimed at certain social groups.

EC-130E can be used as an aircraft of electronic surveillance and electronic warfare in order to violate communication systems, enemy TV and radio broadcasting, and also for purely civilian purposes – providing local broadcasting in case of natural disasters and catastrophes, giving instructions to local population, recommendations for evacuation, temporary replacement of regional mass media or spectrum broadening of their broadcasting.

Multipurpose military transport aircraft CV-22 Osprey has three main options: paratroop transport MV-22 for Marine Corps, search and rescue aircraft HV-22 for US Navy and CH-22 for SOF US Air Force. Air Force also have several versions of helicopters adapted for special operations: multipurpose helicopter MH-53J Pave Low III, designed to carry SOF personnel and cargo deep behind enemy lines, and evacuate the wounded; MH-60G Pave Hawk – a multipurpose helicopter for reconnaissance and rescue operations of SOF soldiers; multipurpose helicopter MH-47E Chinook for army aviation special forces. Multipurpose helicopters A-6 and MH-6 are developed especially for SOF aviation units (fire support to rangers, transportation of soldiers etc.).

The first large-scale test of the cooperation of air and SOF army components of the USA in difficult combat conditions was the participation of different SOF elements in the military campaign against Iraq in 1991¹⁰.

⁹ Кобко В. А. Підготовка спеціальних операцій у збройних конфліктах другої половини ХХ ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 20.02.22 / А. В. Кобко. – Київ, 2004. – 209 с.

¹⁰ Крюков М.П. Особливості застосування військово-повітряних сил... – Вип. 36. – С. 81–85.

It was crucial for the development of strategies and tactics of their use, because they were put into effect not only together with other arms, but also as a separate element in accordance with the strategic plan of the Multinational Forces Command (MNF)¹¹.

To coordinate SOF operations in the Persian Gulf at the headquarters of MNF Commander General Schwarzkopf, there was established a separate special operations headquarters (of joint central command) headed by Brigadier General Johnson, which included 160th regiment of SOF Army aviation. Specially equipped helicopters MH53J “Pave Low”, MH60G “Pave Hawk” and AH/MH-6, and also aircraft MC-130 and gliders of special group, were previously penetrated deep into enemy territory (units that were searching launching mobile installations of operational-tactical missiles “Scud” submerged to a depth of 250 km). A few weeks before the first aerial phase of the operation forward groups of SOF units were penetrated behind enemy lines to the territory of Iraq and Kuwait to install operating bases and receive main forces, collect information about groupings of Iraqi troops, check the data of aerial and space reconnaissance, and also prepare conditions for training special operations. As a result, in the Iraqi desert two operational bases were equipped, where a significant amount of weapons, equipment, fighting vehicles was concentrated. This allowed carrying out all tasks¹².

Since the beginning of the air operation phase SOF units began to direct MNS aviation to the strategic objects of Iraq using radio beacons, laser “illumination” of the targets (during the air campaign over 830 sorties of the SOF USA were carried out with penetrating and support of special groups). Helicopters of the SOF US Air Force destroyed the most important Iraqi radar stations creating 10-kilometer corridor for the passage of the advance group of bombers. At the same time, other SOF units installed radio beacons along the northern border of Saudi Arabia to provide navigational assistance to combat aircraft that were bombing Iraq. A part of SOF was involved in search and rescue operations and evacuation of crews of downed aircraft (MNF created a strong aviation group for this purpose – 2-3 aircraft of radar reconnaissance, up to 3 attack squadrons A-10 and up to 40 helicopters)¹³.

During the use of SOF in the operation “Enduring Freedom” (2001) and subsequent actions of the USA in Afghanistan, units of 16th and 193rd aviation wings of SOF Command and support units distinguished themselves in action. The aircraft carrier “Kitty Hawk” of the US Navy was used as operational base of SOF till December 2001, up to 20 aircraft (AC-130H/U, EC-1 30E, MC-130E/H/P), up to 20 helicopters (MH-60K, MH-47D and MH-53J) were at the disposal of special operations units¹⁴. After creation of

¹¹ *Ткаченко В. И.* Тактика ведения боевых действий сил специальных операций армий иностранных государств, их вооружение, оснащение и боевая техника: уч. пособие / В. И. Ткаченко, И. А. Калинин. – Киев: Академия СБ Украины, 1996. – 112 с.

¹² *Сергеев С.* Силы специальных операций США в боевых действиях в зоне Персидского залива / С. Сергеев // Зарубежное военное обозрение. – 1991. – № 10. – С. 16–18.

¹³ *Ротарь К. М.* Досвід застосування повітряно-десантних військ багатонаціональних сил в ході війни в зоні Перської затоки / К. М. Ротарь // Труды академії. – Київ: НАОУ, 2002. – Вип. 36. – С. 53–58.

¹⁴ *Плахов В. В.* Воєнне мистецтво контртерористичної операції “Непохитна свобода” / В. В. Плахов // Труды Академії. – 2002. – № 36. – С. 26–32.

the main operational SOF bases near Afghan cities of Kandahar and Bagram, airmobile groups of quick response started to operate; they were composed of soldiers of the Army and Marines supported by aircraft-“battery” on the base of C-130 “Hercules” and attack aircraft F-18 of Marine aviation. Two aircraft ACC-130E “Commando Solo” arrived at the airbase of Khanabad (Uzbekistan) from 193rd special operations aviation wing of the US National Guard that was involved in information and psychological operations¹⁵.

Thus, the historical development of the air component of the US SOF was going on in two main areas: implementation of special operations aviation, which was directly subordinated to the Command of the SOF Army contingent and closely interacted with it; creation of special operations component as part of the Air Force for solving different tasks, mainly of strategic character, accompanied by the development of certain versions of aviation equipment. Special aviation units had to carry out a wide range of tasks: reconnaissance and target designation for air-assault strikes; landing operations and support of SOF units and other troops; fire support of friendly troops; radio electronic suppression of enemy; search and rescue operations; participation in information and psychological operations etc¹⁶.

Historical experience of rational organizational development of aviation special units is instructive, and for SOF of the Ukrainian Armed Forces, in our opinion, the greatest interest is in the integration of aviation units in the Army component of SOF. Calls attention the fact how serial versions of military aviation equipment were adjusted to the needs of SOF, and also development of specialized versions for the needs of “war without front lines”.

Note that the lack of modern profile logistics of SOF in the Ukrainian Armed Forces in 2014 was openly recognized by the competent military experts. Irreplaceable losses of 11 aircraft and 8 helicopters in combat operations of low intensity in the East of the country for a few months of 2014 showed unreadiness of the army of that time for proper air support of special and combined operations even under the conditions of limited anti-aircraft attacks of regular enemy forces. The year of 2017 is only declared “Year of the Air Force” while the Russian Army had to get 600 new aircraft and 1000 helicopters including models for special operations before 2020¹⁷.

Improvement of aviation component of SOF operation and its close cooperation with special army units are very important in connection with the general tendency of increasing importance of “depth” special units which are used for reconnaissance and sabotage operations far behind enemy lines in any theater of combat operations. It is important to gain such skills by elite forces not only in the USA, where high altitude parachute jumps are practiced at the bases of Fort Bragg and Fort Daven with further planning of guided parachute in the rear of the enemy (Military Free-Fall and methods НАНО – High Altitude High Opening). In particular, in Poland the number of units for deep reconnaissance and

¹⁵ *Владимиров В.* Силы специальных операций США... – С. 19–26.

¹⁶ *Стрижевський В. В.* Розвиток Сил спеціальних операцій Сухопутних військ США / В. В. Стрижевський // Труды Академії. – 2002. – № 41. – С. 28–35.

¹⁷ *Биструхін Г. С.* До проблеми формування Сил спеціальних операцій в Україні / Г. С. Биструхін // 3 нагоди 15-річчя створення Служби безпеки України: матеріали науково-практичної конференції (Київ, 16 березня 2007 р.). – Київ, 2017. – С. 142–146.

sabotage before 2012 had to increase from 5 to 9 battalions (3500 bayonets), for operations behind enemy lines as deep as 300-500 km they could involve from 36 to 72 reconnaissance and sabotage groups. The number of special units in Romania increased to 1500 soldiers. Turkey, except 4 “commando” teams, created a special unit IAC (Interstate Aviation Committee) on the model of the US “Delta Force”¹⁸. By the mid-2017 the Russian airborne troops and SOF RF will increase in number and get over 1200 skillful paratroopers who will take appropriate training in the 309th training center MD RF in Riazan (using parachute system “Arbalest” and oxygen equipment they can land from the height of 4-8 km and covertly go to a set place behind enemy lines at the distance of 20 km)¹⁹.

The latest tendencies of the world military construction and challenges to the national security of Ukraine encourage to thoughtful study of the experience of integration of army and aviation components of SOF, taking into consideration the reformation of the Ukrainian Armed Forces and economic capabilities of the country, show vital importance of preservation and development of design and engineering potential of the country.

Андрій Слюсаренко. Військово-повітряний компонент Сил спеціальних операцій збройних сил США та його взаємодія із сухопутними військами і спецпідрозділами (1950–2001)

В умовах агресії Російської Федерації в Україні основним чинником гарантування незалежності та збереження територіальної цілісності нашої держави стає розбудова Збройних Сил України. У цьому контексті важливого значення набуває вивчення історії функціонування та досвід використання різних військових підрозділів, зокрема Сил спеціальних операцій західними державами. У статті розкрито історію становлення та сучасні організація, функції й спрямованість повітряного компоненту ССО США, особливості його взаємодії із сухопутними військами та суходільним компонентом ССО в ході локальних війн та збройних конфліктів кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: Сили спеціальних операцій, США, сухопутні війська, збройні конфлікти.

Andrii Sliusarenko. Air force component of special operations Forces of the US armed forces and its cooperation with the army special forces (1950s – 2001)

The article reveals the history of formation and modern organization, functions and direction of the air component of the US SOF, the features of its interaction with the army forces and the land-based component of the SOF during local wars and armed conflicts in the late XX – early XXI centuries.

Key words: special operations forces, USA, armed forces, armed conflicts.

¹⁸ Веденеев Д. Теневая сила “новой Османской империи”: специальные службы Турецкой Республики / Д. Веденеев // Камуфляж. – 2012. – № 6. – С. 28–31.

¹⁹ Иванников И. Польські спеціальні служби / І. Іванников // Волонтер. – 2012. – № 6. – С. 52–58.

УДК [32(438):94(477+470+571)]“2014/2017”

Олег ПІХ

ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ЩОДО АГРЕСІЇ РОСІЇ В УКРАЇНІ

Східна політика Польщі завжди була лише комплементарною до західного вектора й вибудовувалась радше як відповідь на геополітичну ситуацію в регіоні, насамперед пов'язану з політикою безпеки. У різні періоди на перший план виходили відносини з тими східними сусідами, співпраця з якими сприяла забезпеченню її національних інтересів. Зокрема, вибудовуючи відносини з Україною, вона хотіла бачити її стабільною та демократичною країною, а двосторонні контакти спрямовувала на підтримку її прозахідного курсу. Ця позиція ґрунтувалася на тому, що потенціал та геополітичне становище України мали запобігати також поверненню Російської Федерації (далі – РФ) до проведення імперіалістичної політики, що вважалося найгіршим сценарієм розвитку подій на Сході.

Мета статті – проаналізувати дії та висловлювання польської влади щодо військової агресії Росії в Україні.

Перемога в Польщі 2007 р. урядової коаліції на чолі з Громадянською платформою вплинула на зміну тактичних підходів у конструюванні східної політики. Нова команда критикувала попередників за невдалі спроби закріплення польського лідерства в центральній-східному регіоні, загострення відносин з ЄС, а також за надмірний оптимізм у питанні швидкого приєднання України до європейських й євроатлантичних інституцій¹. Польський уряд і керівництво зовнішньополітичного відомства насамперед були налаштовані посилити позиції Польщі через відновлення координації діяльності у межах ЄС. Інструментом укріплення становища на Заході мало стати налагодження конструктивного і паритетного діалогу з РФ, оскільки традиційні європейські партнери Польщі (Німеччина і Франція) були налаштовані на тіснішу співпрацю з Москвою. Зближуючись із РФ поза економічними інтересами, Польща мала стати головним експертом з Росії серед європейських країн, що, безсумнівно, посилювало б авторитет країни і її значення для Заходу. Відкидаючи панівну до цього в східній політиці доктрину, що головну загрозу безпеці Польщі становить Росія, польська дипломатія сильно недооцінювала неоімперіалістичні вияви в політиці РФ, наголошуючи на тому, що можливості політичної, господарської і тим більше військової експансії Москви досить обмежені².

¹ Baluk W. Stosunki polsko-ukraińskie w latach 2005–2012. Od romantyzmu do pragmatyzmu / Walenty Baluk // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. – 2012. – R. 10. – Zesz. 1. – S. 29.

² Tezy o polityce RP wobec Rosji i Ukrainy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pap.pl/aktualnosci/news,781082,msz-ujawnilo-notatke-z-2008-r-waszczykowski-to-by-l-poczatek-zwrotu-ku-polityce-prorosyjskiej.html>

Уряд Дональда Туска протягом шести років послідовно діяв у фарватері накресленої стратегії “політики нормалізації” взаємин з Росією (серйозних змін ці відносини не зазнали навіть після Смоленської трагедії 10 квітня 2010 року). У грудні 2013 р. міністри закордонних справ Радослав Сікорський і Сергій Лавров у Варшаві підписали дорожню карту щодо взаємин держав до 2020 р., в якій декларували необхідність підняття польсько-російських відносин на новий “рівень активного партнерства” і встановлювали стратегічні цілі співпраці: у сфері політичних взаємин, політиці безпеки, економічних і соціальних зв’язків³. Так, відносини Польщі і Росії на початок 2014 р. були одними з найкращих за останні 25 років. Водночас “політика нормалізації” дозволила польському керівництву частково досягнути головної стратегічної мети: посилити позиції Варшави в контексті загальноєвропейської східної політики ЄС.

У ставленні до України, у зв’язку з тим, що у коротко- та середньотерміновій перспективі її членство в ЄС і НАТО було малоімовірним, вирішено зосередитись на просуванні “квазіінституційних” взаємин України із Заходом, що згодом вилилось у польсько-шведську ініціативу щодо посиленої політики “Східного партнерства”. Водночас надання підтримки входженню України до інститутів західного світу вважали надзвичайно важливим завданням, адже це мало привести до демонтажу пострадянського простору й остаточної деімперіалізації Росії⁴.

Одразу після початку агресії РФ в Криму польська влада, як і Захід загалом, виявляла розгубленість. Уряд Польщі не одразу виступив із заявою, очікуючи на реакцію насамперед США та ЄС. З іншого боку, події в Україні розглядали як серйозну загрозу безпеці Польщі. Найбільше занепокоєння польської влади та Бюро національної безпеки Польщі викликала можливість дестабілізації Росією ситуації на кордонах з Калінінградською областю РФ. Розглядали навіть варіанти можливого військового удару з цього російського анклаву через Сувальський перешийок на Білорусь. Занепокоєння своєї влади поділяло і польське суспільство – опитування, проведене у березні 2014 р. Центром дослідження суспільної думки, засвідчило, що після агресії Росії в Криму загрозу безпеці Польщі відчувало 72 % респондентів. В очах більшості поляків агресія Росії в Україні стала підтвердженням імперіалістичних прагнень Володимира Путіна. Також 67 % респондентів висловилися за те, щоб польський уряд у межах міжнародної допомоги Україні долучився до розв’язання конфлікту⁵.

Польща, на відміну від деяких країн ЄС, які зайняли неоднозначну позицію щодо Росії і її політики в умовах агресії в Україні (їх умовно називають “ті, які розуміють Росію” (“Russia’s understanders”)), увійшла в коло європейських країн, які найбільш критично відреагували на факт анексії. Польська влада вибрала шлях дотримання генеральної лінії ЄС з одночасним внесенням на розгляд європейських союзників своїх ініціатив у контексті російської інвазії. Зокрема, на зустрічі міністра закордонних справ Радослава Сікорського з британським колегою Вільямом

³ *Неменский О.* Российско-польские отношения: конец “нормализации” / *О. Неменский* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://regnum.ru/news/1829783.html>

⁴ *Tezy o polityce RP wobec Rosji i Ukrainy* [Електронний ресурс].

⁵ *Polacy o sytuacji na Ukrainie w czasie krymskiego kryzysu. Komunikat z badań (NR 35/2014)* [Електронний ресурс] / [oprac. Katarzyna Kowalczyk]. – Режим доступу: www.cbos.pl.

Хейгом у березні 2014 р. йшлося про координацію зусиль в межах ЄС щодо протидії російській агресії. Уряд підтримав введення санкцій проти РФ, накладених ЄС і США, наголошуючи на максимальній підтримці Києва в протистоянні з Москвою. Водночас змушений був констатувати відсутність реальних ініціатив щодо деокупації півострова. 25 березня 2014 р. Голова ради Міністрів РП Д. Туск відзначив: “Останні рішення України про виведення військ (з Криму) показали, що усі чи майже всі погодилися з силою фактів (щодо анексії), але не сприйняли їх з юридичної і міжнародно-правової точок зору. Можна визнати факти, не визнаючи легальності подій, з чим маємо справу сьогодні”⁶.

Україна і політика Росії щодо неї стали одними з ключових елементів у виступі Р. Сікорського в сеймі 8 травня 2014 р., присвяченого пріоритетам зовнішньої політики Польщі у 2014 р. За словами глави МЗС, Польща і Захід ніколи не прагнули ізолювати Росію, але прагнули вибудувати з нею партнерські та добросусідські відносини. Однак дії Москви щодо анексії Криму і дестабілізації східних регіонів України суперечать міжнародному праву і несуть загрозу безпеці Польщі. Було підкреслено, що польський уряд не визнає результатів референдуму, проведеного самопроголошеною владою півострова, як і “односторонні рішення Кремля щодо приєднання Криму”⁷.

Після формування в червні 2014 р. так званого нормандського формату переговорів⁸ та підписання у вересні Мінських угод Польща опинилася усунутою від прямої участі в переговорному процесі щодо врегулювання ситуації. Роль провідного перемовника взяла на себе Німеччина. Німецький канцлер Ангела Меркель найчастіше з-поміж лідерів західних країн вела як особисті, так і телефонні перемовини з президентом РФ Володимиром Путіним. Та все ж, головним форматом стали зустрічі усіх представників нормандської четвірки. Офіційно польська влада підтримує такий формат переговорів, однак вимагає більшої своєї участі. Значення Німеччини для РП важливе з огляду на те, що та єдина намагалася консультуватися з Польщею у політиці щодо України, хоча й не допустила її до нормандського формату. Це певною мірою викликало роздратування польського керівництва. Зокрема, шеф польського МЗС Р. Сікорський зауважував: “Ми вимагаємо, щоб ті, хто взяв на себе тягар відповідальності за ведення переговорів з Росією, насамперед ФРН, запропонували, як вони мають намір вирішити конфлікт”⁹. Своєю чергою поль-

⁶ Туск: міжнародна спільнота не сприймає від’єднання Криму від України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/1637974-tusk_mignarodna_spilnota_ne_spriymae_vid_dnannya_krimu_vid_ukraini_1921823.html

⁷ Sikorski w Sejmie głównie o sytuacji na Ukrainie i roli Rosji [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ms.gov.pl/p/msz_pl/aktualnosci/msz_w_mediach/sikorski_w_sejmie_glownie_o_sytuacji_na_ukrainie_i_rolu_rosji_depesza_pap_8_maja_2014_r_ksessid=08ADB6BED190308C2445DDB6A3D8F3E5.cmsap1p

⁸ “Нормандським форматом” називають зустрічі глав держав чи керівників МЗС України, Росії, Франції і Німеччини щодо вирішення питань, пов’язаних з конфліктом на Донбасі та агресією РФ.

⁹ Sikorski o Ukrainie: Merkel chciała negocjować z Putinem. Niech rozwiąże ten konflikt [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/819065,sikorski-o-ukrainie-merkel-chciala-negocjowac-z-putinem-niech-rozwiaze-ten-konflikt.html>

ська опозиція, насамперед лідери партії Право і Справедливість, закидали уряду і президентові Броніславу Комаровському недостатню міжнародну активність у просуванні польських інтересів, наголошуючи, що у питанні вирішення українсько-російського конфлікту місце Польщі має бути за столом учасників переговорів.

Восени 2014 р. після переформатування польського уряду міністр закордонних справ Гжегож Щетина продовжував наполягати на більшій участі власної країни у вирішенні конфлікту в Україні, зазначаючи, що “нормандський формат” себе вичерпав і до переговорів мали б бути залучені Польща і США. Водночас новообраний прем’єр-міністр Польщі Єва Копач застерегла від односторонньої і неузгодженої з ЄС і США підтримки України, що, на її думку, могло б становити певний ризик для країни через загрозу ескалації відносин із РФ¹⁰. Польський уряд, розглядаючи можливості комплексної допомоги Україні, вбачав своє завдання насамперед у лобюванні позиції нашої держави в європейських медіа, на зустрічах представників ЄС і НАТО. Польські європарламентарі працювали над розробкою і просуванням в Європейському парламенті резолюції із засудженням російської агресії в різних її виявах та підтримкою українських позицій. Також одним із ключових завдань польської дипломатії було просування питання ратифікації структурами ЄС та країнами членами “Угоди про асоціацію” з Україною в незмінному вигляді, незважаючи на шантаж і критику Кремля. Ці та інші міжнародні заходи польської сторони стали важливими елементами утвердження української позиції на європейському континенті, особливо в умовах, коли Росія прагнула розколоти Європейський Союз у питанні її агресії в Україні.

Про підтримку Польщею структурних економічних, політичних та інституційних реформ йшлося під час офіційного візиту президента Петра Порошенка до Варшави у грудні 2014 р. Польський президент Броніслав Комаровський запевнив свого колегу, що РП залишається надійним партнером України, підтримує її незалежність, територіальну цілісність та прагнення реального зближення з євроатлантичними структурами, до того ж готова активізувати свою участь у модернізації української армії¹¹. Загалом, військово-технічне співробітництво та співпраця в галузі безпеки та оборони стали одним із важливих пріоритетів двосторонніх взаємин. Серед головних акцентів у переговорах військових відомств та керівництва держав розглядали питання поставок в Україну польського чи будь-якого іншого озброєння через Польщу, створення і функціонування українсько-польсько-литовської бригади, перепідготовку та навчання польськими інструкторами українських військових за стандартами НАТО. Зокрема, з питання надання Україні озброєння польський президент висловився так: “Польща готова продати Україні зброю. Ніколи не чув про існування ембарго на постачання зброї до України, і якщо Україна буде зацікавлена

¹⁰ *Olszyk S.* Kontekst geopolityczny kryzysu na Ukrainie (2013–2014) i zaangażowanie władz polskich w jego rozwiązanie / Sabina Olszyk // *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne.* – 2016. – Nr. 3. – S. 282.

¹¹ *Kowalczyk A.* Polityka Polski wobec Ukrainy w 2014 r. – próba bilansu [Електронний реценс] / Adam Kowalczyk. – Режим доступу: <http://www.geopolityka.org/analizy/adam-kowalczyk-polityka-polski-wobec-ukrainy-w-2014-r-proba-bilansu>

в цьому, то Польща абсолютно відкрита для переговорів”. Водночас у польському політикумі було чути також голоси і проти передачі озброєння нашій державі¹².

Із приходом Анджея Дуди на посаду Президента Польщі політичний курс стосовно України було продовжено, а в питанні пошуку шляхів мирного врегулювання українсько-російського конфлікту зроблено спробу його активізації. Особлива увага та необхідність польської підтримки України, що впливала з агресивної політики Росії, визначені серед головних пріоритетів польської зовнішньої політики на 2016 р. Це підтвердив і візит президента Польщі, єдиного з західних лідерів, до Києва під час святкування 25-тої річниці Незалежності України. У спільній декларації польського і українського президентів з нагоди свята було ще раз чітко вказано, що незалежність і територіальна цілісність України мають принципове значення для безпеки і незалежності Польщі¹³.

Із початком військових дій на сході України в Польщі серед політичних кіл та суспільства практично не виникало сумнівів у тому, хто є агресором, а хто жертвою агресії. В інформаційному полі серед дефініцій, що їх вживали медійники, аналітики та політики, домінували: “криза в Україні / українська криза, конфлікт українсько-російський, російська агресія в Україні”. За даними соціологічних досліджень, проведених навесні 2015 р. Інститутом публічної політики (IPS) і берлінським Фондом Бертельсманна (Bertelsmann Stiftung), симпатії польського соціуму були переважно на боці України. Це добре видно у порівнянні зі ставленням німецького населення, більш схильного до стриманого сприйняття російської агресії. Так, на запитання: “Хто більшою мірою несе відповідальність за виникнення й ескалацію російсько-українського конфлікту?” у Польщі і Німеччині відповідали дещо по-різному. Росію вважало винною 61 % поляків і 39 % німців, а Україну – 6 % опитаних у Польщі та 10 % – у Німеччині. Про те, що обидві сторони несуть однакову відповідальність, заявили 20 % польських та 43 % німецьких респондентів. Схожими були відповіді мешканців Польщі й Німеччини щодо режиму санкцій, запровадженого проти Росії у відповідь на її військову агресію в Україні. Загалом 76 % опитаних у Польщі та 67 % у Німеччині вважають, що санкції треба залишити в силі або навіть зробити жорсткішими. Поляки щодо цього налаштовані радикальніше, серед них значно більше прихильників запровадження нових санкцій. Подібно висловлювалися респонденти обох країн і щодо варіантів надання допомоги Україні. Понад половину респондентів (56 % поляків і 55 % німців, відповідно) позитивно ставилися до економічної та негативно до військової допомоги. Щоправда, в Німеччині проти постачання зброї або спорядження для української армії виступали 82 %, а в Польщі – таких було 56 %. Зрештою, таке сприйняття українсько-російського конфлікту позначилося

¹² *Gromadzki G.* Percepcja konfliktu rosyjsko-ukraińskiego w Niemczech i w Polsce – próba oceny / Grzegorz Gromadzki. – Warszawa: Raport zlecony i opublikowany przez Fundację im. Heinricha Bölla, 2015. – S. 4.

¹³ Спільна декларація Президента України та Президента Республіки Польща. 24 серпня 2016. Президент України. Офіційне інтернет-представництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/spilnadeklaraciya-prezidenta-ukrayinita-prezidenta-respubl-37975>

на ставленні респондентів до сучасного стану відносин власних країн з Росією. По 78% мешканців Польщі та Німеччини охарактеризували їх як погані або дуже погані. Цікаво, що дуже хорошими такі відносини назвав тільки один відсоток німців, а у Польщі таких не було взагалі¹⁴.

Польща, як і решта країн Заходу, виступає за дипломатичне розв'язання українсько-російського конфлікту, однак підходи до його вирішення у неї дещо відмінні ніж, наприклад, у Німеччини і Франції. Якщо для останніх в цьому конфлікті важлива насамперед “деескалація”, то польська позиція виходить з необхідності повернення до “*status quo*”, тобто не лише тривалого припинення збройного конфлікту, а й повернення всіх загарбаних територій¹⁵. Польща виступає за унеможливлення перетворення конфлікту в заморожену стадію, а також сепаратистських анклавів у невизнані республіки на кшталт Придністров'я чи Абхазії, що означало би появу “чорної діри” безпеки в сусідній країні¹⁶. Про це чітко висловився Президент РП Анджей Дуда під час свого офіційного візиту до України у 2016 р.: “Я переконаний, що не тільки Польща, а й вся міжнародна громадськість ніколи з цим фактом не погодиться. І Польща стоїть поруч з Україною, і підтримує Україну в її боротьбі за повернення територій, а також за те, щоб збройний конфлікт скоріше закінчився, щоб не гинули люди. Сьогодні велике завдання Європи і світу – покласти край такій ситуації, але не шляхом заморожування цього конфлікту... Ми повинні домагатися повернення статусу-кво”¹⁷. Водночас існує небезпека, що деякі країни ЄС можуть накласти вето на нові санкції проти Росії або заблокувати їхнє продовження. Такі наміри неодноразово висловлювали в урядових колах Італії, Кіпру, Чехії, Словаччини, Греції та Угорщини. Такий розвиток подій, на думку польських політиків та експертів, мав би вкрай негативні наслідки як з погляду виконання РФ Мінських угод, так і для всього мирного процесу загалом.

Протягом певного періоду часу через відстороненість РП від Мінського процесу конфлікт на сході України у політичному та безпековому дискурсі Польщі відійшов на другий план порівняно з обговоренням проблеми посилення присутності НАТО на східному фланзі. Польща, Румунія та Балтійські держави виступають за розміщення постійних баз та додаткових контингентів НАТО на їхній території. Водночас РП також чітко усвідомлює, що її безпека і стабільність напрямку залежать від ситуації в Україні, яка входить до поясу безпосереднього сусідства ЄС. Тому останнім часом вона на різних рівнях ініціює своє безпосереднє залучення до переговорного процесу з врегулювання ситуації на сході України. Новопризначений посол Польщі в Україні Ян Пекло у вересні 2016 р. наголосив, що переговорний процес, який би вирішував конфлікт Росії і України, має також враховувати інтереси їхніх найближчих сусідів: “Треба зважати на те, що з'являються концепції створення нового формату, і в цьому

¹⁴ Жолквер М. Що думають німці та поляки про конфлікт в Україні? [Електронний ресурс] / Микита Жолквер, Аніта Грабська. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/96/a-18391221>

¹⁵ Kowalczyk A. Polityka RP wobec konfliktu na Ukrainie – szanse i wyzwania / Adam Kowalczyk // FAE Policy Paper. – Warszawa, 2014. – Nr 20. – S. 3.

¹⁶ Ibidem. – S. 4.

¹⁷ Дуда зробив жорстку заяву по Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodayna.ua/politics/pnews/duda-sdelal-zhestkoe-zayavlenie-po-donbassu-775850.html>

форматі може бути Польща. Я не уявляю, як можна дискутувати про долю України без голосу важливих, великих сусідів, які є стратегічними партнерами України¹⁸.

Проблему розширення переговорного формату обговорювали в березні 2017 р. під час зустрічі міністра МЗС Польщі Вітольда Вашиковського, глави МЗС Великобританії Бориса Джонсона з їхнім українським колегою Павлом Клімкіним. За результатами зустрічі польський міністр відзначив: “Ми обговорили і намагалися дати оцінку нормандському формату й мінському формату. Ми дійшли до висновку, що обидва цих формати принесли трохи позитивних змін: зупинили повномасштабну війну і повномасштабний конфлікт між Україною і Росією, але обидва ці формати не вирішили проблеми, не принесли миру. Ми готові до того, що Європа повинна надати розширений формат, щоб допомогти Україні вибратися з проблем, створених російською агресією¹⁹”.

Зауважимо, що ймовірність залучення Польщі у тому чи іншому форматі до переговорного процесу достатньо низька. Німеччина і Франція, які мають статус головних посередників, не готові втрачати своєї ролі, адже для керівництва цих держав це б означало розписатися у власній неспроможності вирішити конфлікт. Україна, з огляду на незначну геополітичну вагу Польщі, також не бачить її за столом переговорів, очікуючи насамперед польської підтримки у Брюсселі, зокрема у питанні збереження санкцій. І, нарешті, проти цього радше виступила б Росія, яка, зважаючи на послідовну підтримку Варшавою позицій Києва, могла би вдатися до блокування таких переговорів, щоб не допустити послаблення своїх позицій. До того ж, виходячи з ідеї “концепту імперій”, Росія прагне вирішувати ключові міжнародні проблеми у вузькому колі вибраних держав, до яких, звісно, Польща не належить. Із іншого боку, скориставшись паузою через вибори в головних європейських столицях, в переговорний процес серйозно втрутилися Сполучені Штати. Державний департамент США для переговорів з російським керівництвом по Донбасу призначив свого спеціального представника в Україні Курта Волкера, однак такий формат також не передбачає залучення третьої сторони.

Підсумовуючи, зазначимо, що Російська агресія в Україні, яка *de facto* має всі риси неоголошеної війни, становить також суттєву загрозу національній безпеці Польщі. Йдеться не так про загрозу військового втручання (як повноцінний член НАТО Польща може почуватися достатньо впевнено), а про поширення зони нестабільності на її східних кордонах, провокативну діяльність російських спецслужб, застосування інформаційних кампаній та кібератак. Із огляду на це й відповідно до концепцій національної безпеки та засад східної політики Польща надзвичайно зацікавлена у якомога швидшому врегулюванні конфлікту на сході України, припиненні російської агресії та відновленні територіальної цілісності нашої держави. Для цього РП продовжить докладати зусиль на двосторонньому та міжнародному рівнях для підтримки України та надання їй усієї можливої

¹⁸ Посол Пекло: Польща повинна бути за столом переговорів по Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.censor.net.ua/n407034>

¹⁹ МЗС Польщі: Європа повинна знайти альтернативу “мінському” і “нормандському” форматам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukranews.com/ua/news/482529-evropa-povynna-znayty-alternatyvu-minskomu-i-normandskomu-formatam-mzs-polshhi>

допомоги (це стосується як підтримки режиму санкцій щодо Росії, так і процесів внутрішньої трансформації України, її європейської та євроатлантичної інтеграції).

Незважаючи на відстороненість від переговорного процесу, Польща й надалі прагнучиме відігравати більшу роль у врегулюванні українсько-російського конфлікту, що сприятиме утвердженню її лідерства на східноєвропейському просторі й посиленню ваги на міжнародній арені.

Олег Піх. Політика Республіки Польща щодо агресії Росії в Україні

Проаналізовано політику польської влади після анексії Криму та початку агресії на сході України. Встановлено, що дії Російської Федерації Польща розглядає як пряму загрозу своїй національній безпеці, а тому польське керівництво зацікавлене у якомога швидшому врегулюванні конфлікту на сході України, припиненні російської агресії та відновленні територіальної цілісності нашої держави. Польща прагне відігравати якомога більшу роль у вирішенні конфлікту, надаючи підтримку позиції України на двосторонньому та міжнародному рівнях.

Ключові слова: Польща, Україна, Росія, військова агресія, анексія.

Oleh Pikh. Policy of the Republic of Poland regarding Russia's aggression in Ukraine

The policy of the Polish authorities after Russia's annexation of Crimea and the beginning of aggression in eastern Ukraine was analysed. It was established that actions of the Russian Federation were considered a direct threat to the national security of Poland, and therefore the Polish state leadership was interested in the earliest possible settlement of the conflict in eastern Ukraine, cessation of Russian aggression and restoration of the territorial integrity of our country. Poland seeks to play an important role in resolving the conflict, supporting Ukraine's position on the bilateral and international levels.

Keywords: Poland, Ukraine, Russia, military aggression, annexation.

УДК [28(477):821.112.2141 Misaels]“1476”

Nazar ZATORSKYY

DEUTSCHE ÜBERSETZUNG DES SENDSCHREIBENS MISAELS AN DEN PAPST SIXTUS IV

Das Sendschreiben Misaels an den Papst Sixtus IV aus dem Jahr 1476 wurde zum ersten Mal im Jahre 1605 veröffentlicht. Diese Veröffentlichung geschah im Zusammenhang mit der scharfen Polemik um die Union der Kiewer Metropole mit Rom, welche seit der Unionssynode von Brest 1596 tiefe Spaltungen in der ganzen ruthenischen Gesellschaft hervorgerufen hat: “Noch in der Zeit des Brester Konzils warfen beide Seiten, orthodoxe und unierte, einander vor, dass ihre Beschlüsse unrechtmäßig sind. So wandte sich das orthodoxe Konzil an den König Sigismund III. mit der Bitte, jene Bischöfe ihrer Ämter zu entledigen, welche sich der Union angeschlossen hatten. In der Bitte wurde darauf hingewiesen, dass das Konzil beschlossen hatte, die Macht des Metropoliten und der unierten Bischöfe nicht anzuerkennen. Dabei wurde jedoch nicht erwähnt, dass der Metropolit Michail Rahosa im Namen des unierten Konzils die Bischöfe Balaban und Kopystensky samt anderen Teilnehmern der orthodoxen Versammlung ebenfalls exkommuniziert hatte”¹.

Von da an entbrannte ein wahrer Brand polemischer Literatur, die reichlich mit scharfer Kritik und bissigen Bemerkungen gewürzt war, was hier und dort in tätliche Übergriffe mündete. Die Wellen der gegenseitigen Anschuldigungen und Verleumdungen der Befürworter und Gegner der Union bedeckten das ganze Reich Polen-Litauen und wurden zu einer Sintflut mit erheblichen politischen Konsequenzen.

Das vermerkte auch der Nachfolger von Rahosa, der unierte Metropolit Ipatij Potij im Vorwort zu der von ihm unternommenen und vorbereiteten Ausgabe der Urkunde Misaels: “Nicht zu erwähnen sind all die Verleumdungen, mit denen sie (die Nichtunierten – *N. Z.*) uns vor den Leuten anschwärzten und weiterhin anschwärzen. Und all dies nur deswegen, weil wir sie zur Eintracht und zur christlichen Liebe führen, zu den altertümlichen Privilegien und Freiheiten, welche unsere Vorfahren des ruthenische Volkes durch diese Eintracht und Einigung mit der Kirche von Rom erlangt hatten und so aus der sowohl geistlichen als auch leiblichen Knechtschaft befreit worden waren”².

In dieser schwierigen Situation der starken Verfeindung beider Lager unternahm der unierte Metropolit Ipatij Potij die Veröffentlichung der Urkunde Misaels, die ihm bei

¹ *Mironowicz A.* Die orthodoxe Kirche und die Union auf dem Territorium der polnischen Republik in den Jahren 1596–1620 / A. Mironowicz; Marte Johann, Turij Oleh (Hrsg.). Die Union von Brest (1596) in Geschichte und Geschichtsschreibung: Versuch einer Zwischenbilanz. – Lviv, 2008. – S. 50.

² Грамота кїевскаго митрополита Мисаила къ папѣ Сиксту IV, 1476 г. // Архивъ Юго-Западной Россіи; [видав. С. Голубев]. – Київ, 1887. – Ч. 1. – Т. 7. – С. 194.

einer seiner Visitationen in Litauen zugespielt worden war³. Angesichts dieser Situation der Polemik herrschenden Misstrauens nahm der Metropolit an, dass seine Gegner an der Echtheit der Urkunde zweifeln würden. Deswegen begab er sich damit ins Rathaus von Vilnius und verlangte von den Ratsherren der Stadt die schriftliche Bestätigung der Echtheit des die Urkunde Misaels enthaltenden Kodex. Diese von den Ratsherren von Vilnius gewährte Bestätigung stellte er dem Text des Sendschreibens bei seiner Veröffentlichung voran, um das Aufkommen jeglicher Zweifel an der Authentizität des Dokumentes zu verhindern, sie lautet folgendermaßen:

“Die Bürgermeister und Ratsherrn der Stadt seiner königlichen Majestät Vilnius, [Vertreter] beider Seiten, der römischen und ruthenischen, tun dies allen und jedem kund, der wissen muss, dass seine in Gott Exzellenz Vater Ipatij Potij, Metropolit von Kiew, Halytsch und von ganz Rus’, Bischof von Volodymyr und Brest zu der Stadtverwaltung ins Rathaus von Vilnius kam und ein Buch zeigte, das in einer Kirche in Krewo gefunden worden war. Das Buch ist mit alter Schrift in guter [kirchen-]slawischer Sprache geschrieben, in quarto, sehr alt, und enthält das achte [ökumenische – *N. Z.*] Konzil von Florenz und den Brief an den Heiligen Vater Sixtus IV., den Papst von Rom, geschrieben vom Kiewer Metropoliten Misael und von den Archimandriten der Klöster von Kiew und Wilno, wie auch von den großen ruthenischen Fürsten und Herren im Jahre 1476. Diesen Brief ... hat seine Gnadensich vorgenommen im Druck auf [Kirchen-]slawisch und auf Polnisch zu veröffentlichen. Damit aber keiner von den Gegnern unter dem Volk verbreiten könnte und zu sagen wagen würde, dieser Brief sei nicht von dem erwähnten sehr alten Buch abgedruckt, sondern von irgendwelchen neuen Exemplaren, verlangte Seine Gnade, dass in diesem Buch die Herren Bürgermeister und Ratsherren und Kanzler der Stadt ihre Unterschriften eigenhändig setzten und dass die Vorweisung dieses Buches im Rathaus in die Stadtbücher notiert würde”⁴.

Dievon I. Potij vor den Ratsherren angekündigte und im gleichen Jahr 1605 tatsächlich auch ausgeführte Druckausgabe der Urkunde Misaels in beiden erwähnten Sprachen, Kirchenslawisch und Polnisch, geschah nicht aus purem wissenschaftlichem Interesse des Kirchenfürsten, sondern hatte ein klares und eindeutiges Ziel, wie es aus dem Vorwort des Metropoliten zu der Ausgabe in der originellen kirchenslawischen Sprache hervorgeht:

“Schau, welche Titel sie ihm (dem Papst – *N. Z.*) geben, wie sie seine Vorrangstellung preisen, ihm Gehorsam entgegenbringen, um den Segen und Ablass bitten, Einheit und Eintracht in Erinnerung rufen, am Konzil von Florenz festhalten. Und wenn du das gelesen hast, so wirst du merken, dass jene viel weiter gegangen sind, als wir”⁵.

Wie man aus diesem Zitat erkennen kann, wollte Ipatij Potij mit seiner Veröffentlichung beweisen, dass die Metropole von Kiew seit jeher an die Union mit Rom dachte bzw. an der Florentinischen Union von 1438 festhielt, daher schafften die Bischöfe der Kiewer Metropole mit der Union von Brest 1596 nichts Neues, sondern folgten nur treu den Spuren ihrer Vorgänger.

³ Бучинський Б. “Грамота Мисаїла” і “грамота Ніфонта” // Записки Українського Наукового Товариства в Києві. – Київ, 1914. – Кн. XIII. – С. 6–7.

⁴ Грамота кївського митрополита Мисаїла къ папѣ Сиксту IV... – С. 197–198.

⁵ Ibidem. – S. 195.

Die oben kurz dargestellte Situation der Polemik, wie auch das Vorwort des Metropoliten stellten das veröffentlichte Dokument in ein ganz bestimmtes Licht und in einen sehr spezifischen interpretatorischen Rahmen, was sich in seiner Rezeptionsgeschichte und Beurteilung entsprechend widerspiegelte. So nahm die nichtunierte Seite diese Publikation primär als ein polemisches Werk wahr und versuchte das Dokument als eine Fälschung darzustellen, um es somit als irrelevant für die Debatte um die Brester Union zu erklären und seine Aussagekraft zu relativieren. Einen solchen Versuch sehen wir bspw. in der polemischen Schrift „Perestoroha“ („Warnung“): „sie (die Unierten. – N. Z.) erfinden die Bücher, indem sie unter einem alten Datum, in der alten Schrift schreiben, als ob diese Eintracht (d.h. die Union. – N. Z.) je existiert hätte. Aber schau genau in die Sprache und du wirst merken, dass obwohl sie solche Werke erfinden, die ganze Sprache jedoch die von Potij ist, als ob er persönlich mit eigenen Lippen spräche“⁶.

Von da an betrachteten die nichtunierten Schriftsteller das Sendschreiben Misaels als eine Fälschung, die unierten und lateinischen Wissenschaftler dagegen als ein authentisches Dokument. Diese Trennlinie zwischen den Befürwortern und Gegnern der Echtheit des Briefes der konfessionellen Grenze entlang bewahrte sich bis zum Ende des 19. Jh., bis sich die konfessionelle Landschaft infolge des zwangsläufigen Anschlusses der unierten Kirche an das Moskauer Patriarchat⁷ radikal änderte. Da die unierte Kirche im Laufe des 19. Jh. auf den zum Russischen Zarenreich gehörenden ukrainischen und weißrussischen Gebieten endgültig vernichtet wurde und die Urkunde Misaels von einem gewichtigen Argument zugunsten der Union sich lediglich in einen interessanten archäographischen Befund verwandelte, erhoben von da an immer mehr auch orthodoxe Wissenschaftler ihre Stimmen zugunsten der Echtheit des Dokumentes. Soverteidigte der orthodoxe Metropolit Makarij Bulgakov die Echtheit des Briefes⁸, wieder ebenfalls orthodoxe Historiker und Theologe Ivan Malyschewsky⁹.

Schließlich wurden Ende des 20. Jh. zwei Entdeckungen gemacht, welche die letzten Zweifel an der Echtheit der Urkunde Misaels geräumt haben. So fand man Ende der 1970-er Jahre in einem Museum in Smolensk eine vollständige Abschrift des Dokumentes, welche auf die 1520-er Jahre datiert wurde, lange vor der Brester Union. Außerdem wurde in einem Kodex in der Synodalen Sammlung in Moskau ein Fragment des Sendschreibens Misaels identifiziert und auf die 1550-er Jahre datiert, ebenfalls lange vor der Brester Einigung. Die Information darüber wurde 1987 publiziert¹⁰.

⁶ Пересторога // Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1851. – Т. 4. – № 149. – С. 229.

⁷ Vgl.: Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – Київ, 2005. – С. 493.

⁸ Макарий (Булгаков). История Русской церкви / Макарий (Булгаков). – СПб., 1883. – Кн. 5.

⁹ Мальшевский И. И. О грамоте киевского митрополита Мисаила 1477 г. (правильно 1476 г. – Н. З.) Папе Римскому Сиксту IV. Вопросы местного характера на III Археологическом съезде в Киеве // Киевские епархиальные ведомости. – Киев, 1875. – № 17. – С. 585–592.

¹⁰ Семенченко Г. В. Неопубликованные грамоты сборника СОКМ 9907 / Г. В. Семенченко // Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI веков. – Москва, 1987. – Ч. 3. – С. 626.

Sodann wurde das Synodaler Fragment 1992¹¹ und 2002¹² veröffentlicht, die Smolensker Abschrift 2013¹³.

Trotz dieser Klärung bezüglich der Echtheit des Briefes, sind immer noch sehr viele damit verbundene Theorien und Berichte im Umlauf, die in den vergangenen Jahrhunderten in die Welt gesetzt wurden und teilweise bis heute wirken. Zu solchen Berichten zählt die mehrfach in Laufe des 19. und 20. Jh. wiederholte Information über eine deutsche Übersetzung der Urkunde Misaels, die im gleichen Jahr 1605 in derselben Stadt Wilno (Vilnius) verlegt worden sein soll, wie auch schon die kirchenslawische und die polnische Ausgaben. Der Klärung dieser Frage ist dieser Artikel primär gewidmet.

Zum ersten Mal scheint eine deutsche Übersetzung des Sendschreibens Misaels in einer Veröffentlichung im 19. Jh. erwähnt zu sein, nämlich in der 1851 in St. Petersburg publizierten Sammlung *“Материалы к проекту полного каталога сочинений о России, на всех иностранных языках изданных”*¹⁴ (*“Unterlagen zum Projekt der vollständigen Sammlung der Werke über Russland, die in allen Fremdsprachen veröffentlicht wurden”*). Diesem Bericht zufolge lautete der deutsche Titel der Übersetzung *“Gesandtschaft an den Papst Sixtus IV. der russischen Geistlichkeit, Fürsten und Herren abgefertigt im Jahr 1476”*. Von diesem Bericht her ausgehend wiederholte 1970 der russische Wissenschaftler A. Anuschkin diese Information in seinem Buch *“На заре книгопечатания в Литве”*¹⁵ (*“Am Anfang des Buchdruckes in Litauen”*).

Was den Bericht über eine deutsche Ausgabe von 1605 betrifft, äußerte seiner Zeit der weißrussische Historiker Georgij Golentschenko (Galentschanka) die Vermutung, dass es diese in der Sammlung von 1851 erwähnte deutsche Übersetzung der Urkunde Misaels nie gegeben habe¹⁶. Zur Begründung seiner These wies er auf den Briefwechsel zwischen den russischen Wissenschaftlern K. Kalajdowitsch und A. Wostokow aus dem Jahr 1823, dem zufolge das Buch *“Gesandtschaft an den Papst Sixtus IV. der russischen Geistlichkeit, Fürsten und Herren abgefertigt im Jahr 1476”* auf Deutsch weder in der Kaiserlichen öffentlichen Bibliothek, noch in der Sammlung von Rumjanzew gefunden werden konnte¹⁷.

¹¹ Русский феодальный архив XIV – первой трети XVI веков. – Москва, 1992. – Ч. 5. – С. 1071–1074.

¹² Русина О. Мисаїлове послання Сиксту IV за Синодальним списком // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – Київ; Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – Т. 10. – С. 291–296 (Український археографічний збірник).

¹³ Заторський о. Н. “Послання Мисаїла” за Смоленським списком // Український археографічний щорічник. – Нова серія. – Київ, 2013. – Вип. 18. – Т. 21. – С. 410–427 (Український археографічний збірник).

¹⁴ Материалы к проекту полного каталога сочинений о России, на всех иностранных языках изданных. – СПб., 1851. – С. 239.

¹⁵ Анушкин А. На заре книгопечатания в Литве / А. Анушкин. – Вильнюс, 1970. – С. 71.

¹⁶ Галенчанка Г. Пасланне да папы рымскага Сікста IV 1476 г.: Паходжанне помніка. // Беларусы і палякі: дыялог народаў і культур, X–XX ст.: матэрыялы міжнар. круглага стала (Гродна, 28–30 верасня 1999 г.) / Наш радавод. – Гродна; Беласток, 2000. – Кн. 8. – С. 82.

¹⁷ Auch Exemplare der kirchenslawischen und polnischen Ausgaben waren im 19. Jh. schon sehr rar geworden: von der ersteren gab es damals nur noch zwei mangelhafte Exemplare (in Vilni-

Doch dieses Argument allein genügt nicht, denn man weiß von der Existenz vieler Druckerscheintungen aus dem 17. und 18. Jh., die sehr früh verschollen waren, so dass von ich nenim 19. Jh. schon kein einziges Exemplar mehr auffindbar war. Beispielsweise hat einer der heißesten Unions gegner und Polemiker Stephan Zizanj kurz vor der Unionssynode 1596 einen Katechismus herausgegeben, aufgrund dessen er von der unierten Seite als Häretiker exkommuniziert wurde. Von diesem Katechismus ist kein Exemplar erhalten geblieben und man weiß von seiner Existenz nur aufgrund des Anathema seitens des unierten Metropoliten und der entsprechenden Erwähnungen in der zeitgenössischen polemischen Literatur¹⁸. Auch vieleandere Bücher sind in den Wirren der zahlreichen Kriege, die auf den zum Reich Polen-Litauen und später zum Russischen Zarenreich gehörenden ukrainischen Gebieten gewüet haben, verschollen. So verschwand z. B. gänzliche in Dialog über den Tod, herausgegeben im Jahr 1629 in der Druckerei des Klosters von Tschorna¹⁹, die Beschreibung einer Ortssynode “Синод ведле звичаю дорочного в церкви Луцкой отправаный” oder das vom Bischof (später Metropoliten von Kiew) Silvester Kossiw verfasste Buch “О мистиріях или тайнах” (“Über Mysterien oder Sakramente”) – die beiden letzteren 1638 in Kremenez gedruckt²⁰. Es sind nur einige Beispiele für die auf dem ukrainischen Gebiet gedruckten Bücher, die im Laufe der Zeit verschollen sind. Die Zahl solcher verschollener Altdrucke beläuft sich auf Dutzende, wie man der Studie über ukrainische Druckereien von I. Ohienko entnehmen kann. Man weiß von der Erscheinung solcher Bücher im Druck, weil sie in der damaligen Literatur, der Korrespondenz und anderen Quellen Erwähnung fanden. Daraus ergibt sich ein viel gewichtigeres (als das von Golentschenko angeführte) Argument gegen die Annahme, dass im Jahr 1605 in Vilnius (Wilno) eine deutsche Übersetzung der Urkunde Misaels herausgegeben wurde. Denn wir finden keine Erwähnung einer deutschen Ausgabe, sei es in den Werken von Ipatij Potij²¹, sei es in den Werken seiner Zeitgenossen, unabhängig davon, ob sie für oder gegen die Union waren²².

Es gibt auch einige weitere Überlegungen, welche gegen die Annahme sprechen, dass es 1605 eine deutsche Ausgabe der Urkunde Misaels gegeben habe.

Ein sehr wichtiges Argument dagegen ist der 1873aufgrund der “Unterlagen zum Projekt der vollständigen Sammlung der Werke über Russland” edierte Katalogmit den überprüften Listen der fremdsprachigen Ausgaben “Catalogue de la section des Russica ou écrits

us und in Peremyschl), die heute ebenfalls schon verschollen sind, von der letzteren existierten (und sind bis heute erhalten) nur noch drei (zwei davon sind mangelhaft).

¹⁸ Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Львів, 1905; Т. 6. – Київ, 1995. – С. 543, прим. 2.

¹⁹ Огієнко І. Історія українського друкарства / І. Огієнко. – Львів, 1925. – Т. 1. – С. 240.

²⁰ Ibidem. – С. 245.

²¹ Vgl.: Тимошенко Л. Берестейська унія 1596 р. / Л. Тимошенко. – Дрогобич, 2004; Ткачук Р. Творчість митрополита Іпатія Потія та полемічна література на межі XVI – початку XVII ст. Джерела. Риторика. Діалог / Р. Ткачук. – Київ, 2011.

²² Vgl.: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1878. – Кн. 1 (Русская историческая библиотека. – Т. 4); Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1882. – Кн. 2 (Русская историческая библиотека. – Т. 7); Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1903. – Кн. 3 (Русская историческая библиотека. – Т. 19).

sur la Russie an langues étrangères“. Und in diesem Katalog findetsich keine Erwähnung einer deutschen Edition der Urkunde Misaels, weder unter dem Stichwort „Gesand(t)schaft“²³, noch unter dem Titel „Urkunde“²⁴, noch unter dem Titel „(Send)schreiben“²⁵ bzw. „Epistel an den Papst Sixtus IV.“²⁶. Dabei ist die polnische Ausgabe der Urkunde Misaels („Poselstwo do Papieža Sixta IV“) aus dem Jahr 1605 in diesem Katalog sehr wohl angegeben²⁷.

Auch die Angaben zu der vermeintlichen deutschen Ausgabe des Dokumentes lassen Zweifel aufkommen, dass es diese je wirklich gab. Schauen wir beispielsweise auf das Datum und den Ort der Ausgabe, wie sie in den „Unterlagen zum Projekt der vollständigen Sammlung der Werke über Russland“ angeführt werden: sie ist auf das Jahr 1605 datiert und als Ort ist Wilno (Vilnius) angegeben, was die Vermutung nahelegt, dass der Übersetzer und Herausgeber derselbe war, der im gleichen Jahr und in derselben Stadt sowohl die Ausgabe in der Originalsprache (Kirchenslawisch), als auch in der polnischen Übersetzung vorbereitete und veröffentlichte, nämlich der unierte Metropolit Ipatij Potij. Doch es fehlen jegliche Hinweise, dass er des Deutschen mächtig war – er bediente sich in seinen Predigten und Werken entweder der ruthenischen (bzw. altukrainischen) oder der polnischen Sprache²⁸, mit einigen sporadischen Einschüben aus dem Lateinischen bzw. dem Griechischen, die ein Adelige seines Ranges bei seiner Ausbildung mitbekommen haben musste. Deutsch als eine der Sprachen, die er beherrschte, wird dabei nicht erwähnt.

Gegen die Annahme, dass Potij die deutsche Übersetzung der Urkunde Misaels angefertigt haben soll, spricht auch das Bestätigungsschreiben des Magistrates von Vilnius, in dem der Vorsatz des Metropoliten erwähnt wurde, die Urkunde „im Druck auf [Kirchen-]slawisch und auf Polnisch zu veröffentlichen“²⁹, während jegliche Erwähnung des Vorsatzes fehlt, eine deutsche Ausgabe des Dokumentes vorzubereiten.

Gegen die These, das Sendschreiben Misaels sei 1605 auf Deutsch ediert worden, spricht auch die völlig unklare Zielsetzung einer solchen Ausgabe, unabhängig davon, ob man für sie als Übersetzer bzw. Herausgeber Ipatij Potij oder eine andere Person annimmt. Beide Ausgaben der Urkunde Misaels aus dem Jahr 1605, die kirchenslawische und die polnische, verfolgten dasselbe klare Ziel, wie wir es dem jeweiligen Vorwort entnehmen können. Nach dem oben angeführten Zitat aus dem Vorwort zur kirchenslawischen Ausgabe, sei hier nun ein kleines Diktum des Metropoliten Potij aus dem Vorwort zu der polnischen Ausgabe der Epistel gebracht:

“Unter anderem hat sich der Brief gefunden vom Kiewer Metropolit und einigen wichtigsten Archimandriten, und gar von den früheren ruthenischen Herren und Fürsten, geschrieben an den Papst Sixtus IV. Dieser (Brief) wird als ausreichendes Zeugnis und

²³ Catalogue de la section des Russica ou écrits sur la Russie an langues étrangères. – S.-Petersburg, 1873. – Vol. 1. – P. 448.

²⁴ Ibidem. – Vol. 2. – S. 461.

²⁵ Ibidem. – Vol. 2. – S. 279–282, 304.

²⁶ Ibidem. – Vol. 1. – S. 355.

²⁷ Ibidem. – Vol. 2. – S. 119.

²⁸ Vgl.: *Левицкий О.* Ипатий Потей, киевский униатский митрополит / *О. Левицкий* // Памятники русской старины в западных губерниях. – СПб., 1885. – Вып. 8. – С. 30–32.

²⁹ Грамота киевскаго митрополита Мисаила къ папѣ Сиксту IV... – С. 197.

klarer Beweis genügen, dass jene heilige Einheit, durch den zweifellos heiligen Mann Isidor, den Metropoliten von Kiew, von der Florentinischen Synode (hier) eingeführt und über Jahrzehnte in diesem Land bewahrt wurde, wie der achtsame Leser an den Personen und Zeiten, die in diesem Brief erwähnt werden, erkennen kann.³⁰

Auch diese polnische Übersetzung diene also dem gleichen Ziel, wie die Primärausgabe in der Originalsprache aus dem gleichen Jahr, nämlich das größtmögliche Auditorium von der Rechtmäßigkeit der Union der Kiewer Metropole mit Rom (im Jahre 1596) zu überzeugen. Dafür wurde das Argument der schon früher (nämlich im 15. Jh.) vorhandenen Unionstradition in der Kiewer Metropole gebracht, für die das Sendschreiben Misaels aus dem Jahr 1476 ein beredtes Zeugnis lieferte. Eben deswegen wurde das Dokument durch den Metropoliten selbst aus dem Kirchenslawischen ins Polnische übersetzt, eine der offiziellen Sprachen im Polnisch-Litauischen Reich (neben Latein und der ruthenischen bzw. kirchenslawischen Sprache). Diese von Potij und anderen unierten und nichtunierten Polemikern vollzogene „Wahl des zweisprachigen Kodes durch ruthenische und polnische Sprachen spiegelt nicht nur damalige gesellschaftlich-politische Atmosphäre wieder, nämlich den kolonialen Status von Rus², sondern auch die positive Abkehr von den sakralen Sprachen im geistlichen Umfeld“³¹. Man versuchte also das Volk und vor allem die Adeligen durch die Verwendung einer lebendigen und für die meisten verständlichen Sprachen für sich zu gewinnen. Deutsch war aber weder eine der offiziellen Sprachen im damaligen Polnisch-Litauischen Reich, noch war es eine weit verbreitete Umgangssprache einer breiten Bevölkerungsschicht, so dass man sie unbedingt verwenden musste. Diese Sprache spielte außerdem überhaupt keine Rolle in der Debatte um die Union von Brest, denn es gibt kein einziges Buch der polemischen Literatur, das in dieser Epoche in Polen-Litauen auf Deutsch ediert worden wäre. Und das Sendschreiben Misaels, wie wir es aus den angeführten Zitaten seines ersten Herausgebers vernommen haben, wurde primär als ein gewichtiges Argument in der Polemik um die Union von Brest angesehen und nur deswegen auch ins Polnische übersetzt und sofort nach der kirchenslawischen Ausgabe gedruckt.

Andererseits wäre auch die Zielgruppe, die mit einer deutschen Ausgabe der Urkunde Misaels im Jahre 1605 erreicht werden sollte, ebenfalls vollkommen unbestimmt. Die damals im Polnisch-Litauischen Reich natürlich schon existierende und gut vertretene deutsche Minderheit konnte eine Zielgruppe einer solchen Ausgabe kaum sein, weil sie weder an der Debatte um die Brester Union aktiv beteiligt war, noch zur Ostkirche gehörte, daher war ein Dokument aus der Vergangenheit der Kiewer Metropole für sie kaum von Bedeutung. Aus diesem Grund ist genauso unwahrscheinlich die Annahme, dass das Dokument ins Deutsche übersetzt wurde, um im Zuge der Gegenreformation verwendet zu werden. Wie gesagt, ein Dokument aus der Vergangenheit der Kiewer

³⁰ Poselstwo do Papieža Rzymkiego Sixta III od Duchowieństwa od Książaty Panow Ruskich w Roku 1476 / [пер. і вид. І. Потій]. – Вільно, 1605. – Аркуш не нумерований.

³¹ *Фаріон І. Унійне духівництво і руська мова (книжна українська) у XVII ст.: тенденції тяжіння і відштовхування / І. Фаріон // Мова і суспільство. – Львів, 2013. – Вип. 4. – С. 99.*

Metropolie konnte kein Argument für die deutsche Minderheit sein, und vor allem für die Protestanten, die ein Argument von außerhalb der Bibel kaum hätten gelten lassen³².

Somit würde eine deutsche Ausgabe der Urkunde Misaels im Jahr 1605 in Vilnius eine eigenartige Ausnahme in der damals allein auf Ruthenisch oder Polnisch erscheinenden polemischen Literatur darstellen, mit völlig unklarer Zielsetzung und einer noch weniger klaren Zielgruppe.

Ein zusätzliches Argument gegen die Annahme einer solchen Veröffentlichung in deutscher Sprache ist die völlige Unbekanntheit einer deutschen Fassung dieser Schrift im deutschsprachigen Raum. Einer der ersten Autoren, der den deutschen Titel der Urkunde Misaels erwähnte, so wie dieser in den „Unterlagen zum Projekt der vollständigen Sammlung der Werke über Russland“ angeführt wurde, war der im Kaiserreich Österreich-Ungarn lebende unierte Bischof Julian Pelesz. Im ersten Band seiner „Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart“ erwähnt er das Sendschreiben Misaels unter dem Titel „Gesandtschaft an den Papst Sixtus IV. im Jahr 1476“³³. Doch auch ihm war eine deutsche Ausgabe nicht bekannt, denn er berief sich nur auf eine handschriftliche Kopie, die aufgrund der kirchenslawischen Ausgabe von 1605 entstanden war³⁴. Der gleiche Titel, den wir in seinem Werk finden, war also Folge seiner Übersetzung des Titels der Urkunde aus dem Kirchenslawischen bzw. aus dem Lateinischen³⁵ ins Deutsche.

Auch andere deutsche bzw. auf Deutsch schreibende Autoren wussten von einer deutschen Ausgabe der Urkunde Misaels nichts, ja viele erwähnten nicht einmal das Dokument als solches³⁶. Und so meinte beispielsweise Th. Frommann, das Jahr 1472 ergebe sich als das eigentliche Todesjahr der Union von Florenz, da in diesem Jahr sowohl die Verdammung der Florentinischen Union in Konstantinopel erfolgte, als auch der Versuch scheiterte, den Moskauer Zaren Iwan III. durch die Heirat mit der Sophia Palaiologa für die Union zu gewinnen³⁷.

Auch im 20. Jh. bezogen sich die auf Deutsch schreibenden Autoren, die über die Florentinische Union in der Kiewer Metropolie geforscht haben, allein auf die späteren

³² Was nicht ausschließt, dass die Polemiker gegen die Brester Union ihre Argumente reichlich aus der antikatholischen protestantischen Literatur geschöpft haben.

³³ *Pelesz J.* Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart / J. Pelesz. – Würzburg; Wien, 1881. – Bd. 1. – S. 476.

³⁴ *Ibidem.* – Anm. 116.

³⁵ Diese handschriftliche Kopie von der kirchenslawischen Erstaussgabe aus dem Jahr 1605 enthielt eine parallele lateinische Übersetzung, wie es aus der Darlegung von Petruszewicz hervorgeht. S.: Соборное послание русского духовенства и мирян к Римскому папе Сиксту IV, писанное из Вильны 14 марта 1476 г. / [видав. А. С. Петрушевич]. – Львів, 1870. – С. 30–32.

³⁶ Vgl. *Theiner A.* Die neuesten Zustände der katholischen Kirche beider Ritus in Polen und Rußland seit Katharina II. bis auf unsere Tage. Mit einem Rückblick auf die Russische Kirche und ihre Stellung zum heiligen Stuhle seit ihrem Entstehen bis auf Katharina II / A. Theiner. – Augsburg, 1841. – S. 57; *Pichler A.* Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen der Orient und Occident von den Anfängen bis zur jüngsten Gegenwart / A. Pichler. – München, 1865. – Bd. 2. – S. 54–55.

³⁷ *Frommann Th.* Kritische Beiträge zur Geschichte der Florentiner Kircheneinigung / Th. Frommann. – Halle a/S., 1872. – S. 174.

Nachdrucke von der kirchenslawischen Ausgabe aus dem Jahr 1605 (bzw. auf andere Autoren, die sich darauf bezogen), von einer deutschen Ausgabe wusste niemand etwas³⁸.

Über die möglichen Ursachen der Entstehung dieses Missverständnisses kann man Folgendes sagen: allem Anschein nach hat jemand den Titel einer der Ausgaben aus dem Jahr 1605 aus irgendeinem Grund ins Deutsche übersetzt, was die Wissenschaftler zur Annahme führte, es hätte auch eine deutsche Ausgabe der Urkunde Misaels gegeben³⁹. Dies geschah jedoch schon vor der Katalogisierung fremdsprachiger Druckschriften über Russland, wie man dem von Golentschenko angeführten Briefwechsel zwischen A. Wostokow und K. Kalajdowitsch aus dem Jahr 1823 entnehmen kann. Denn die systematische Katalogisierung der fremdsprachigen Druckschriften in der russischen kaiserlichen öffentlichen Bibliothek und Entstehung der Sammlung Rossica begann erst nach 1849, nach der Einsetzung des Modest Freiherrn von Korff als Direktors dieser Bibliothek, dessen Initiative und große Leidenschaft es war. In die 1851 edierten „Unterlagen zum Projekt der vollständigen Sammlung der Werke über Russland“ konnte dieser ins Deutsche übertragene Titel durch das Abschreiben eines solchen Buchtitels aus den auswärtigen Quellen gelangen. So bezeugt Wassilij Sobolschtschikow, einer der engsten Mitarbeiter des Bibliothekdirektors Modest Freiherrn von Korff, dass dieser „an jeglichem Buch über Russland interessiert war und wenn er solchen Büchern begegnete, schrieb er immer ihre Titel ab. Und wenn solche Buchtitel ihm in irgendwelchen Zitaten oder Verkaufsanzeigen begegneten, schrieb er sie fleißig nieder“⁴⁰. Von den „Unterlagen zum Projekt der vollständigen Sammlung der Werke über Russland“ gelangte diese Fehlinformation dann in die weiteren Bücher, beispielsweise in das Buch „Am Anfang des Buchdruckes in Litauen“ von A. Anuschkin. Nun ist zu hoffen, dass die in diesem Artikel angeführten Argumente, die gegen die Annahme sprechen, die Urkunde Misaels sei 1605 in Wilno auf Deutsch ediert worden, zur Klärung dieser Frage beitragen und die Fehlinformationen darüber nicht weitergegeben werden.

Subsumierend lässt sich sagen, dass es eine deutsche Ausgabe der Urkunde Misaels im Jahre 1605 in Wilno (Vilnius) allem Anschein nach nie gegeben hat. Dagegen

³⁸ Ziegler A. Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche // Wunderle G. [Hrsg.]. Das östliche Christentum. – Heft 4/5. – Würzburg, 1938. – S. 143. Ammann A. M. Zur Geschichte der Geltung der Florentiner Konzilsentscheidungen in Polen-Litauen: Der Streit über die Gültigkeit der „Griechentaufe“ // *Orientalia Christiana Periodica*. – Roma, 1942. – Bd. 8. – N 3/4. – S. 300; Barlea O. Die Konzile des 13.-15. Jahrhunderts und die ökumenische Frage // *Schriften zur Geistesgeschichte des östlichen Europa*; [Hrsg. Von H.-G. Beck u. a.]. – Wiesbaden, 1989. – Bd. 18. – S. 152–153.

³⁹ Das wären nicht der einzige Fall einer solchen Verwechslung: die Übersetzung des polnischen Buchtitels „Ekthesis Abo krotkie zebranie spraw, ktory siędziały na partykularnym toiest Pomiastrnym Synodzie w Brześciu Litewskim“ (ediert in Krakau 1597) ins Ruthenische habe ein Wissenschaftler zur Annahmeverleitet, es hätte auch eine ruthenische Ausgabe des Buches gegeben, worüber man bis heutigetretet. Грушевський М. Історія України-Руси... – Т. 6. – С. 546, прим. 1. Doch wären keine ruthenische Übersetzung dieses Buches durchaus Sinn machte, denn Ruthenisch bzw. Kirchen slawisch war eine der offiziellen Sprachen und eine der Volkssprachen des Reiches Polen-Litauen, würde eine deutsche Übersetzung der Urkunde Misaels völlig sinn los sein, wie dies oben schon gezeigt wurde.

⁴⁰ Соболющиков В. Воспоминания библиотекаря / В. Соболющиков // *Исторический вестник*. – СПб., 1889. – Т. 38. – С. 301–302.

sprechen sowohl die unklare Zielsetzung und Zielgruppe einer solchen Ausgabe, als auch das Fehlen dieses Buchtitels im verifizierten „Catalogue de la section des Russica“ und andere in diesem Artikel angeführten Argumente. Somit wird die bei der Vorbereitung einer Doktorarbeit in Dogmatik ausgeführte deutsche Übersetzung der Urkunde Misaels, die aufgrund einer kritischen Ausgabe des Dokumentes entstand⁴¹, die erste Übersetzung des Sendschreibens Misaels ins Deutsche sein.

Назар Заторський. Німецький переклад “Послання Мисаїла” до Папи Сикста IV

У XIX ст. деякі джерела повідомляли про існування німецького перекладу “Послання Мисаїла”, опублікованого начебто того ж 1605 р., що й видання оригінального церковнослов'янською мовою та польський переклад, у тому ж місті Вільно. Оскільки аргумент про брак відповідного примірника німецькою мовою не надто переконливий, бо відомо про велику кількість стародруків, які до нашого часу на дійшли, автор статті підійшов до цього питання з іншого боку. Насамперед були вивчені свідчення тогочасних джерел, відтак поставлено питання доцільності такого перекладу та його цільової групи. Окрім того, приділено увагу повідомленням про «Послання Мисаїла» в німецькомовній науковій літературі та свідченню виправленого каталогу фонду “Rossica”, виданого 1873 р.

Ключові слова: “Послання Мисаїла”, українські стародруки, Іпатій Потій, фонд Rossica, полемічна література.

Nazar Zatorsky. German translation of the Epistle of Misaelto Pope Sixtus IV

The Epistle of Misaelto Pope Sixtus IV of 1476 was first published by the Uniate Metropolitan Hupatius Potijin 1605 in Wilno (Vilnius) in its original Church Slavonic language and the Polish translation. Some 19th-century scholars mentioned also a German edition of the epistle, made in the same year and in the same city. This information appeared among others in the preparatory edition to the Russian project “Материалы к проекту полного каталога сочинений о России, на всех иностранных языках изданных [Materials to the project of the full catalogue of writings about Russia in all foreign languages] in 1851. In the 20th century, some Russian scholars repeated this information. The present article examines the possibility of such a German edition since no copy of it is found hitherto.

Until now only the Belorussian scholar Georgii Golenchenko expressed doubtst hat the German translation and edition of the Charter of Misael has ever been made. He argued that already the 19th-century scholars could not find any specimen of such a German edition. However, this argument is insufficient, since there were many different editions in the 16th and 17th centuries of which no copy has survived due to numerous raids and wars.

Therefore the author looks for other ways to answer the question concerning the existence of this German edition of 1605. First, he analyzes the sources of information concerning different disappeared editions to find out, whether the same is applicable in the case of the

⁴¹ Заторський Н. “Послання Мисаїла до папи Сикста IV”: спроба реконструкції архетипу. Die Veröffentlichung dieser kritischen Ausgabe ist für das Jahr 2018 in der Reihe “Київське християнство” (“Das Kiewer Christentum”) der Ukrainischen Katholischen Universität in Lwiw vorgesehen.

German edition of the Epistle of Misael. Secondly, he carefully examines the aim and a possible target group of such an edition, exploring the context and aims of both real editions of the Epistle of Misael of 1605. Then some reports about the Misael's charter in the 19th- and 20th-century German research studies on the Union of Florence and the Metropolitanate of Kiev are called to witness, whether such an edition has been known in the German-speaking environment. Finally, the author examines the verified edition of the *Catalogue de la section des Russica ou écrits sur la Russie a langues étrangères* (1873) to provide another solid argument in the question whether the German edition of Misael's Epistle has ever existed. He also makes some suggestions about the possible origin of his thesis and in forms about a forthcoming German translation based on a critical text of the Charter.

Keywords: the *Epistle of Misael*, Ukrainian old editions, Hipatius Potij, Rossica, polemic literature.

УДК 069/51(477/83-25):623/442“15/18”

*Мар'яна ВЕРХОТУРОВА***ГАРМАТИ ТА ФОРТЕЧНІ РУШНИЦІ XVI–XIX СТ.
У КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ІМ. ЛЮБОМИРСЬКИХ**

Збережені до нашого часу гармати та фортечні рушниці XVI–XIX ст. є важливим джерелом історичної інформації, тому потребують ретельного дослідження. Це дасть змогу значно глибше проаналізувати розвиток цього виду зброї. Окремою важливою темою сьогодні стає історія формування колекцій зброї в музеях. В українській історіографії немає наукових праць, присвячених вивченню кількісного та якісного складу гармат та фортечних рушниць Музею ім. Любомирських. Майже не розкрита історія розформування колекцій зброї після музейної реформи 1940 р. та їхня подальша доля. Це зумовлює новизну та актуальність статті.

Першоджерелами для вивчення колекції Музею ім. Любомирських є “*Katalog broni w muzeum imienia Lubomirskich*”¹, виданий у 1876 р., “*Przewodnik po muzeum imienia Książat Lubomirskich we Lwowie*”², виданий у 1909 р., та зброя з фондів Львівського історичного музею.

У 1823 р. у Львові засновано Музей імені князів Любомирських. Музей почав функціонувати як підрозділ бібліотеки Національного закладу ім. Оссолінських. Розташовувався в лівому крилі будинку на вул. Оссолінських (сьогодні – вул. В. Стефаніка). Утім, колекцію музею почав формувати значно раніше меценат граф Юзеф Максиміліан Оссолінський.³ Визнаний ерудит, випускник Варшавського конвікту єзуїтів, нащадок магнатського роду вже в 1793 р. почав колекціонувати рукописи, стародруки, згодом зібрання поповнили гравюри, картини, медалі, скульптури та інші речі. У 1817 р. Ю. Оссолінський купує будівлю колишнього монастиря кармеліток взутих, де завдяки його старанням починає функціонувати Національний заклад ім. Оссолінських, діяльність якого була спрямована на збереження та розвиток польської культури.⁴ Не маючи нащадків, у Відні 25 грудня 1823 р. граф підписує договір з Генріком Любомирським, згідно з яким князь ставав куратором Національного закладу ім. Оссолінських. Зі свого боку Любомирський зобов'язався перевезти до Львова із Пшеворська власну колекцію мистецьких творів.⁵ Так було закладено підвалини першої публічної

¹ *Katalog muzeum imienia Lubomirskich*. – Lwów, 1876. – S. 78.

² *Przewodnik po muzeum imienia Książat Lubomirskich we Lwowie*. – Lwów, 1909. – S. 123.

³ *Orgelbranda S.* Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami / S. Orgelbranda. – Warszawa, 1901. – T. XI. – S. 165.

⁴ *Fischer A.* Zakład Narodowy im. Ossolińskich: zarys dziejów / A. Fischer. – Lwów, 1927.

⁵ *Дзюбан Р.* Розпорощені скарби: доля збірок Музею ім. Любомирських у складі Львівської

музейної збірки Львова, яку названо “Музей ім. Любомирських”. Фонди поділили на кілька груп: історичні пам’ятки (клейноди, зброя та ін.); історично-археологічні пам’ятки (знахідки кам’яної і бронзової доби, кераміка, старожитності, нумізматики, дипломи, автографи, сфрагістика); твори мистецтва (різьба, образи, портрети).

Особливе місце в зібранні Музею ім. Любомирських належало колекції зброї. У зібранні було представлено різноманітні взірці холодної зброї: мечі, шаблі, кинджали, ятагани та ін. Серед вогнепальної зброї кількісно переважала збірка пістолетів, карабінів та гвинтівок. Перелік озброєння зібрання Музею станом на 1876 р. знаходимо у виданні “Katalog broni w museum imienia Lubomirskich”.

Музейна реформа 1940 р., яка відбулася у Львові, спричинила розформування 26 музейних установ, що діяли та активно розвивалися. Унаслідок цього їхні фонди розподілили між кількома великими музеями міста. Таким шляхом до колекції новоствореного Львівського державного історичного музею, сьогодні – Львівський історичний музей (далі – ЛІМ), частково увійшли фонди Музею ім. князів Любомирських та інших музеїв⁶.

Досліджувана група в колекції Музею ім. Любомирських була представлена десятьма предметами. За описом каталогу зібрання, це: три залізні гаківниці XVII–XVIII ст., бронзова шмигівниця XVII ст., залізна гармата XVI ст., дві бронзові гармати XVII ст., дві бронзові гармати XVIII ст., залізна гармата XIX ст.⁷ Детально розглянемо кожну гармату.

У виданні “Katalog broni w museum imienia Lubomirskich” предмет під інвентарним №389 описаний так:

Гаківниця кована залізна к. XVII ст.

Довжина ствола загальна – 1840 мм.

Калібр – 26 мм.

Ствол восьмигранний. Канал ствола нарізний. Гаківниця оснащена ударно-кремінним замком. Дерев’яне ложе простої роботи. Знизу на ньому кріпиться гак. Із лівого боку на ложі закріплено залізну табличку, на якій викарбувано літери, розміщені у формі овалу.

Із лівого боку ложа є значні пошкодження.

За описом бачимо, що перед нами не гаківниця в класичному розумінні, а рушниця фортечна, до ложа якої прикріплено гак, що й дало, вочевидь, підстави укладачам каталогу класифікувати зброю як гаківницю.

За визначенням, поданим у словнику-довіднику Ю. Шокарева, рушниця фортечна – це рушниця, яка вирізняється великими розмірами і наявністю гака⁸. Еволюціонувала від пищалі кріпосної XV ст., коли ручна вогнепальна зброя почала

філії Бібліотеки Академії наук УРСР (1939–1941) / Р. Дзюбан // Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаніка: зб. наук. праць / НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаніка. – Львів, 2012. – Вип. 4(20). – С. 456–470.

⁶ Терський С. В. Реформування музеїв Галичини на початку Другої світової війни / С. В. Терський // Військово-науковий вісник. – Львів, 2013. – Вип. 19. – С. 67–77.

⁷ Katalog museum imienia Lubomirskich. – Lwow, 1876. – S. 65–67.

⁸ Шокарев Ю. Оружие. Иллюстрированный словарь / Ю. Шокарев. – Москва: Росмэн-Пресс, 2003. – С. 224.

розвиватися у двох напрямках: піхотні рушниці та важкі фортечні рушниці. У XV ст. залізні ковані стволи укладали в дерев'яні ложа, підпалюючи заряд за допомогою гноту, який тлів⁹. У XVI ст. почали оснащувати гнотом замком, згодом – кремінним замком, при цьому дерев'яну колоду замінили дерев'яною ложею з великим прикладом, що робило зброю “делікатнішою”. У каналі ствола почали з'являтися нарізи. Утім і надалі використовували стволи з привареним гаком, які кріпили на колоді та оснащували гнотом замком¹⁰. Ми вважаємо саме на цьому етапі доцільним розділення термінологічного ряду. Тобто полегшені стволи, оснащені більш досконалими замками, доцільно класифікувати як рушниці фортечні, стволи, закріплені на дерев'яному ложі, як гаківниці¹¹. Із кінця XVII ст. фортечні рушниці відрізнялися від крем'яного мушкета тільки вагою та розмірами, перевищуючи ці параметри в півтора раза¹².

У 1940 р. предмет надійшов до фондів ЛІМ, де йому присвоєно інвентарний № 3-2873¹³. Сьогодні його експонують в “Арсеналі”. Опишемо предмет.

Рушниця фортечна 1690 року. Залізо, латунь, дерево.

Діаметр каналу ствола – 22 мм.

Ствол восьмигранний. У каналі ствола – вісім гвинтових нарізів повного спірального оберту.

Дуло потовщене, посилене масивною залізною пластиною з гніздом для гака, оббите латунню. До дульної частини знизу приварено масивну залізну пластину з зубчастим краєм – гак.

У казенній частині розміщений паз для прицілу.

Приклад п'ятигранний, з опущеною щокою, до якої прибито фігурну латунню пластину з вигравіруваними овально літерами і датою 1690.

Знизу до ложі прикріплено ажурну залізну пластину.

Замок перероблений з колісцевого. Спусковий гачок S-подібний.

Згідно з путівником по експозиції 1909 р. Музею ім. Любомирських, описану нами фортечну рушницю експонували в збрійовні з лівого боку від входу¹⁴. Фондова група “Зброя” на той час вже була завдяки старанням князя Генріка Любомирського та його сина найбагатшою в Музеї, адже з часу перевезення зібрання до Львова її кожного року поповнювали новими предметами.

⁹ *Вилинбахов В. Б.* К вопросу о датировке устюжно-железопольских пищалей / В. Б. Вилинбахов // Сборник исследований и материалов Артиллерийского исторического музея. – Ленинград, 1959. – Вып. 4 / [редкол. И. П. Ермошин (отв. ред.) и др.]. – С. 235–243.

¹⁰ *История отечественной артиллерии.* – Москва, 1959. – Т. 1. – Кн. 1 / [редкол.: С. С. Варенцов (отв. ред.) и др.]. – С. 145–148.

¹¹ *Barbu D.* Arme de foc portative din secolele XV–XVIII in muzeele din Transilvania / D. Barbu. – Sibiu, 2013. – S. 37–43.

¹² *Средние века. Эпоха Ренессанса: Пехота – Кавалерия – Артиллерия* / Ф. Функен, Л. Функен; пер. с фр. М. Б. Ивановой. – Москва: ООО “Издательство АСТ”: ООО “Издательство Астрель”, 2002. – С. 56–57: цв. ил. (Энциклопедия вооружения и военного костюма).

¹³ Львівський історичний музей. Інвентарна книга VI. Інвентарний № 3-2873.

¹⁴ *Przewodnik po museum imienia Ksiazat Lubomirskich we Lwowie.* – Lwów, 1909. – S. 123.

Предмет із колекції Музею ім. Любомирських під інвентарним № 390, згідно з каталогом, значився як гаківниця XVII ст., оснащена колісцевим замком¹⁵. Ствол восьмигранний, нарізний, з ціликом недалеко від замка. Ложе яворове, простої роботи. Недалеко від вильоту є залізний гак. Тут же, над замком із лівого боку, є кришечка. Біля замка прикріплено бляху, на якій витравлено сцену знайдення Христа святим Євстахієм та напис “Eustachus”, із другого боку – рік 1636, чи 56. Курок втрачений.

У 1940 р. предмет було передано до фондів ЛІМ, де йому присвоєно інвентарний № 3-2889¹⁶. Сьогодні експонують в “Арсеналі”. Опишемо предмет.

Рушниця фортечна 1636 (56?) р. Залізо, дерево.

Діаметр каналу ствола – 22 мм.

Ствол восьмигранний. У каналі ствола є вісім гвинтових нарізів повного оберту. Із нижньої частини дула приварено гак із зубчастим краєм. У казенній частині ствола розміщено прорізний приціл.

Замок колісцевий. Колісце прикрите прорізним кожухом. На замочній дошці викарбувано сцену знайдення Ісуса Христа св. Євстахієм і напис “Eustachus”.

Ложе дерев’яне, п’ятигранне, з опущеною щогою. Ців’я з латунним окуттям. Рушниця має ключ для зведення замка.

Згідно з путівником по експозиції 1909 р. Музею ім. Любомирських, описану рушницю, яка сьогодні у фондах ЛІМ зберігається під інвентарним № 3-2889, експонували в збройовні поряд з вищеописаною рушницею фортечною під інвентарним № 3-2873.

Особливо цікавою для нас є рушниця фортечна, якій в колекції Музею ім. Любомирських присвоєно інвентарний № 391¹⁷. У каталозі Музею предмет описують так:

Гаківниця п. XVIII ст. Ствол товстий, восьмигранний, гвинтовий. Ложе дерев’яне закінчується кулею з борозною. З лівого боку на металевій пластині герб Львова. Недалеко від дульного зрізу розміщено гак. По лінії замка гриф залізний для тримання лівою рукою під час прицілювання. На металевій пластині, що прикриває замок, є напис “BALCER/WERNERADNI/1712”.

Під час музейної реформи рушницю було передано до фондів ЛІМ. Зараз експонують в “Арсеналі”, інвентарний № 3-3275¹⁸. Опишемо предмет.

Рушниця фортечна. Львів. Майстер Бальцер Вернер-молодший. 1712 рік. Залізо, латунь, дерево.

Довжина рушниці загальна – 1540 мм.

Діаметр каналу ствола – 23 мм.

Ствол рушниці восьмигранний, потовщений на дульному зрізі. Паз для прицілу розміщений у казенній частині ствола. Ців’я п’ятигранна, з чотиригранним

¹⁵ Katalog museum imienia Lubomirskich. – Lwów, 1876. – S. 65.

¹⁶ Львівський історичний музей. Інвентарна книга VI. Інвентарний № 3-2889.

¹⁷ Katalog museum imienia Lubomirskich. – Lwów, 1876. – S. 66.

¹⁸ Львівський історичний музей. Інвентарна книга VII. Інвентарний № 3-3275.

потовщенням спереду, частково окуте залізною бляхою, на якій викарбувані літери “IE”. На замочній дошці викарбувано напис “BALCER/WERNERADNI/1712”.

Приклад п'ятигранний, з кулеподібним закінченням і опущеною “щогою”, в яку врізано латунне зображення лева з трьома пагорбками в лапах (неповне зображення герба Львова). На кінці прикладу рельєфно вирізьблено профільне чоловіче погруддя. Ззаду в ців'я вставлено масивну залізну пластину та восьмигранний гак із закінченням у вигляді голови дракона.

Із викарбуваного на замочній дошці напису довідуємося, що фортечну рушницю виготовив майстер Бальцер Вернер-молодший, який працював у Львові у 1702–1714 рр.¹⁹.

Під інвентарним № 392 в Музеї ім. Любомирських обліковували бронзову гармату невеликого розміру на дерев'яному лафеті²⁰. За описом каталогу, це бронзова шмигівниця на лафеті XVII ст. Оздоблена в ренесансному стилі, в казенній частині герб (який саме – не вказано) та напис “Mar.Ant.Bala. MDCXLVI”, далі – різьблений святий Євангеліст Лука. При запалі напис латиною “Illesitangimuscumfurorefulgimus”. Лафет дерев'яний, окутий залізом.

Під інвентарним № 393 в Музеї ім. Любомирських обліковувалася бронзова гарматка XVIII ст. (салютна?)²¹. Ствол гладкий. Лафет дерев'яний, окутий залізом. Довжина ствола загальна – 852 мм. Калібр – 16 мм.

Доля цих двох гармат нам невідома. Після розформування Музею ім. Любомирських до фондів ЛІМ вони не надходили²².

Під інвентарним № 395 в Музеї ім. Любомирських обліковували бронзову гармату 1630 р., вилиту Георгієм та Каспаром Франке на замовлення Миколая Кристофора Конецпольського²³. Із фондів Музею ім. Любомирських гармату було передано як депозит в Історичний музей м. Львова. Після реформи 1940 р. включено до основних фондів Львівського історичного музею. Сьогодні гармату експонують в “Арсеналі”, їй присвоєно інвентарний № 3363.

Каспар Франке працював у Львові з 1601 до 1639 р. Спочатку як помічник батька, Георгія Франке, після його смерті у 1635 р. очолив міську людвисарню. Каспар Франке був талановитим митцем-ливарником, виготовляв гармати не лише для Львова, але й на численні приватні замовлення. Серед них і вищезгадана гармата. Відомо кілька серій гармат майстра. З інвентарів львівського арсеналу маємо свідчення про кілька гармат під назвами знаків зодіаку, з емблемами на стволах. О. Мальченко припускає, що серія гармат із зображенням постатей євангелістів, згадана в інвентарі 1724 р., теж належала Каспарові Франке²⁴.

¹⁹ Мальченко О. Орнаментована артилерія на Правобережній Україні (XV–XVIII ст.) / О. Мальченко. – Київ, 2009. – 284 с.

²⁰ Katalog museum imienia Lubomirskich. – Lwów, 1876. – S. 66.

²¹ Tam же.

²² Львівський історичний музей. Фондова група “Зброя”. Інвентарні книги Музею.

²³ Ludwisarstwo Lwowskie za Zygmunta I. – Lwów, 1921. – S. 106.

²⁴ Мальченко О. Українські гармати в зарубіжних музейних колекціях. Частина перша / О. Мальченко. – Київ, 2011. – С. 119–121.

Гармату з колекції Музею ім. Любомирських також можемо вважати “серійною” на підставі наявності ще двох таких самих за архітектонікою та майже аналогічно декорованих гармат. У фордах Львівського історичного музею зберігається друга з гармат (інвентарний № 3-3364), зараз її експонують в “Арсеналі”²⁵. Третя зберігається у фондах Музею війська польського²⁶.

У колекції Музею ім. Любомирських була ще одна знакова для Львова гармата, а саме – св. Томас – одна з “апостолок”, яку в 1740 р. відлив майстер А. Полянський. Обліковували її під інвентарним № 396 та передали на депозит Історичному музею м. Львова. Сьогодні гармату зберігають у фондах ЛІМ.

Довжина ствола загальна – 900 мм.

Діаметр каналу ствола – 49 мм.

Довжина дульної частини – 435 мм.

Довжина чопової частини – 165 мм.

Довжина казенної частини 231 мм

Довжина винграду – 69 мм.

Товщина базового кільця – 12 мм.

Відстань від базового кільця до центру запального отвору – 43 мм.

Тіло гармати конічної форми, конструктивно й візуально ділиться на три частини: дульну, цапфову і донну.

Дульне потовщення змодельоване у вигляді кількох різнопрофільних, що примикають один до одного, кілець різного діаметра, (від дульного зрізу: кільце типу астрагал переходить у скоцію, далі знову йде кільце типу астрагал, до якого примикають три кільця типу четвертий валик в порядку зменшення діаметра). Плавним вигином дульне потовщення переходить у ствол. Дульна шия оперезана фризом, змодельованим у вигляді рослинних волют, оздоблених листочками. Обмежує дульну шию поясок, сформований з кільця типу астрагалу, до якого примикають з обох боків тоненькі кільця типу полички. Далі гарматний ствол оздоблений пишним фризом: по центру зображено дві гармати на лафетах, розвернені одна до одної казенними частинами, під дулами яких лежать ядра. Над гарматами є чотири перехрещені стріли. Над центром схрещених стріл – чотирипелюсткова розета, обрамлена з обох боків гілками з листям. Завершує композицію зображення маскарона ангела з крилами. З обох боків композицію обмежують стилізовані колони, над якими є людські маскарони. По центру дульної частини ствола розміщено чоловічу фігуру – зображення святого Томаса. Під фігурою є напис латиною маюскульними літерами “S. THOMAS”. Зображення постаті святого виконано доволі рельєфно. Завдяки цій композиції описана гармата отримала своє ім’я – святий Томас.

Дульну частину завершує фриз, виконаний як стилізовані пальметти та композиція кількох кілець різного рельєфу: астрагал, скоція, четвертий валик, астрагал, схил, скоція, четвертий валик.

Цапфова частина найкоротша. Від дульної частини відмежовує кільце типу обруча. Цапфи симетричні, розміщені горизонтально, по лінії центральної осі

²⁵ Львівський історичний музей. Фондова група “Зброя”. Інв. № 3-3364.

²⁶ Музей Війська Польського. Інв. № 3079.

гармати. Довжина правої цапфи – 45 мм, діаметр – 43 мм. Довжина лівої цапфи – 44 мм, діаметр 42 мм. Також у цапфовій частині розміщено дві дуги, (т. зв. дельфіни), виконані у вигляді морських потвор. Поміж ними по центру чопової частини пуансоном вибито чотирипелюсткову розетку, середина якої оздоблена решіткою. Цапфову частину завершує кільце типу полички, яке примикає до астрагалу і скоцією переходить у казенну частину.

Казенна частина починається кільцем типу обруча. По центру розміщений запальний отвір у прямокутній панівці. Таріль плоска. Винград виконаний у формі, наближеній до конуса.

Під інвентарним № 397, за описом каталогу, зберігалася залізна заклепана гармата 1848 р., знайдена на городі в с. Кулачківці. Під інвентарним № 398 зберігали залізну заклепану гармату часів Північної війни²⁷. Доля цих гармат нам не відома. До фондів ЛІМ вони не надходили²⁸.

Під час музейної реформи, яка розпочалася у Львові 5 травня 1940 р., Музей ім. Любомирських було розформовано. Фонди розподілено між новоутвореними музеями. Шість предметів із фондів Музею ім. Любомирських було передано до фондів Львівського історичного музею. Доля чотирьох гармат нам не відома. Із 1981 р. гармати експонують в “Арсеналі”. Стан збереження предметів задовільний. Під час огляду видимих ушкоджень не виявлено. Про реставраційні чи консерваційні роботи записів в інвентарних книгах ЛІМ немає.

Колекції зброї завжди привертають до себе особливу увагу. Справжньою скарбницею історії артилерії XIV–XVIII ст. є зібрання гармат Львівського історичного музею. Сьогодні особливої актуальності набувають дослідження, присвячені історії формування музейних колекцій. Адже достовірна інформація про те, звідки надійшов предмет до музейних фондів, сприяє атрибуції. Зібрані пам'ятки дають змогу простежити етапи еволюції гарматного виробництва. Детальне вивчення кожної гармати з колекції допоможе відкрити нові сторінки історії розвитку артилерії, поглибити знання про центри виготовлення та використання гармат. Дасть нам змогу побачити етапи змін та вдосконалення різних елементів ствола та вплив цих змін на технічні характеристики зброї зі століття в століття.

Мар'яна Верхотурова. Гармати та фортечні рушниці XVI–XIX ст. у колекції Музею ім. Любомирських

У статті досліджено кількісний та якісний склад гармат та фортечних рушниць XVI–XIX ст. у колекції Музею ім. Любомирських. Проаналізовано каталог Музею, частково висвітлено експозицію зброї. Зроблено детальний опис досліджуваних предметів. Особливе місце в зібранні Музею ім. Любомирських належало колекції зброї. Станом на 1909 р. фондова група “Зброя” була найбагатшою в музеї та постійно поповнювалася. Під час музейної реформи, яка відбулася у Львові в 1940 р., Музей ім. Любомирських було розформовано. Фонди розподілені між новоутвореними музеями. Описану колекцію зброї було передано до фондів Львівського державного республіканського

²⁷ Katalog museum imienia Lubomirskich. – Lwów, 1876. – S. 67.

²⁸ Львівський історичний музей. Інвентарні книги музею.

історичного музею, сьогодні – Львівський історичний музей. Із 1981 р. її експонують в “Арсеналі”.

На підставі аналізу інвентарних книг та експозиції Львівського історичного музею зроблено висновки про стан збереження описаних предметів.

Ключові слова: гармати, рушніці фортечні, колекція, Музей ім. Любомирських, Львівський історичний музей.

Maryana Verkhoturova. Cannons and fortress guns 16–19th in collection Lyubomirsky Museum

The quantitative and qualitative composition of artillery and fortress guns of XVI–XIX centuries in the collection of the Lyubomirsky Museum is researched in the article. The catalogs of the museum are analyzed; the exposition of weapons is partially highlighted. A detailed description of the analyzed subjects is made. A special place in the Lyubomirsky Museum collection was provided for a weapon collection. In 1909 the fund group “weapons” was the richest in the museum and was constantly replenished. Artillery was represented by nine subjects. During the museum reform, that took place in Lviv in 1940, the Lyubomirsky Museum was disbanded. Foundations were divided between newly created museums. The collection of weapons described in the paper was transferred to the funds of the Lviv State Republican Historical Museum, that is now called the Lviv Historical Museum. Since 1981, it has been exhibited in Arsenal.

Based on the analysis of inventory books and the exposition of the Lviv Historical Museum, conclusions were made about the state of preservation of the described objects.

Key words: cannons, fortress guns, collection, Lyubomirsky Museum, Lviv Historical Museum.

УДК 314.04+(477)+(438)+(497).4

*Ігор ЛЮБЧИК***НАСЕЛЕННЯ З УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКО-СЛОВАЦЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ У ПРЕДМЕТНОМУ ПОЛІ НАУКОВИХ ДИСКУРСІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ВИМІР)**

Серед актуальних тем сучасної гуманітаристики, посідають студії присвячені проблемам суміжних регіонів, які історично заселяли групи населення з особливим етнокультурним колоритом.

Співвідносно з теперішніми державними кордонами України пограниччя – це, здебільшого, зони, які в різний час внаслідок експансіоністської політики сусідів, а то й насильних переселень і депортацій українців, відчужувалися від українського етнотериторіального масиву чи й нині підтримуються в режимі перманентного відчуження.¹

У своїй дослідницькій студії фокусуємо увагу на один з чи не найбільш контрастних порубіжних регіонів, який в умовах сьогодення адміністративно охоплює три держави. Натомість у минулому, це територія проживання етнографічної групи лемків, північна частина яких, волею історичних обставин була виселена із своїх прабатьківських етнічних теренів і тільки їх закарпатська частина сьогодні продовжує свою популяцію в не найсприятливіших умовах словацької етнополітики. Зважаючи на пошматовану адміністративними кордонами етнографічну цілісність, регіон у радянські часи практично був позбавлений уваги з боку наукових кіл. Натомість в останні десятиліття важливою складовою наукових дискурсів з вивчення означеного регіону, які все більше манять допитливих дослідників є міжпредметні наукові дослідження. Це один із українських реліктних етнокультурних регіонів, який міг би висвітлити чимало таємниць етногенези праслов'янства, проте із середини ХХ століття опинився перед загрозою остаточного винародовлення.

Після Другої світової війни у зв'язку з радянсько-польськими домовленостями ситуація на землях західного пограниччя щодо українства стала значно складнішою. Задіяні нові потужні політико-адміністративні та ідеологічні чинники спрямовані на те, щоб рештки корінного українського населення, які ще збереглися, зокрема на Пряшівщині, не вважали себе українцями.

Цілком очевидно постає необхідність детального комплексного опрацювання проблеми, вироблення на цій основі виважених історико-етнологічних оцінок процесів на пограниччі, закріплених у відповідних державних документах та їх

¹ *Кирчів Р.* Студії з українсько-польського етнокультурного пограниччя / Р. Кирчів. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – С. 17.

віддзеркалення в політиці пам'яті й донесення офіційної позиції до політикуму та світової громадськості. Мусимо констатувати, що в умовах сьогодення, на жаль, політикум і держава далеко не завжди, коли цього потребує ситуація, використовує напрацювання фундаментальної науки.

Переконаємося, що наявність значного масиву наукових праць, присвячених проблемі Лемківщини та лемків, викликає потребу аналізу позицій авторів, які, працюючи з подібними, а часто одними й тими ж документами, нерідко послуговуються різною термінологією, висловлюють різне бачення минулих подій, приходять до різних висновків.

Наскільки продуктивними й перспективними є і мають підставу й далі бути такі дослідження, засвідчують напрацювання з цієї царини, які вже на сьогодні існують в науці. В означеній статті, зокрема висвітленні її предмету, особливо важливим є притримуватись принципів наукового плюралізму.

Напрацювання міждисциплінарних дискурсів про населення пограниччя охоплюють найрізноманітніші спектри спеціальностей історичного, культурологічного, політичного та інших блоків.

У цьому контексті привертають увагу дисертаційні роботи культурологічного напрямку, зокрема фольклорне дослідження Саварин Т.². Дисертація є першим в українській фольклористиці комплексним дослідженням лемківської весільної обрядової пісенності в міжетнічному контексті. Об'єктом даного дослідження обрано лемківську весільну пісенність як найконсервативніший сегмент регіональної обрядової етнокультури. Дисертантка визнає, що пограничне розташування лемківського краю та тривале сусідство з іншими етносами, їх культурні та суспільно-політичні контакти зумовили і взаємопроникнення елементів весільної пісенно-обрядової інсценізації. Водночас авторка резюмує, що лемківські довесільні обряди в своїй основі мають більше рис саме загальноукраїнських або цілком автентичних, ніж привнесених із аналогічних словацьких чи польських обрядових дійств.

Цікавим видається висновок дисертантки про політичний статус між сусідніми етносами, який став важливим фактором етнокультурного обміну. На думку авторки, між панівним і поневоленим народами завжди виникав психологічний бар'єр відчуження. У той же час між підневільними етносами існувала атмосфера взаєморозуміння, що сприяла культурному взаємообміну. Пояснення цьому авторка знаходить у 18 весільних піснях, які спільні для лемків і словаків, натомість майже відсутні лемківсько-польські паралелі.

Водночас із дисертаційної роботи є не зовсім зрозумілим теоретичний підхід авторки до окремих у даному випадку принципово важливих дефініцій. Дисертантка вживає "крайня західна етнографічна група українців", пізніше відзначає, "ця невелика етнічна група". Не зовсім правильним нам видається вживання терміну "українські лемки".

² Саварин Т. В. Лемківські весільні обрядові пісні в міжетнічному контексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 "Фольклористика" / Т. В. Саварин. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 27 с.

Цикл фольклорних дисертаційних робіт доповнює праця Халюк Л.³ Вивчаючи усні наративи переселенців про трагічні події 1940-х років, дисертантка стверджує, що вони є незаперечним свідченням розпорошення українців у Польщі з метою їх повної асиміляції. У роботі відведено спеціальний підрозділ, який присвячений відображенню національної ідентичності українців-переселенців. Авторкою відзначено, що значне місце в досліджуваних наративах займають оповіді про тотальний нагляд за українським середовищем з боку міліції та Служби безпеки, заборона спілкуватися українською мовою та збиратися гуртом.

Водночас авторка відзначає, що попри констатований високий рівень української національної свідомості в респондентів-оповідачів, усе ж спостерігається певна напруженість, “двоїстість” життя української громади. Незважаючи на відстань, вони підтримують тісні стосунки через зустрічі, фестивалі, проте за місцем проживання свідомо приховують своє походження.

Тематично наближеною до досліджень фольклорної тематики є дисертація О. Фабрика-Процької⁴, об’єктом якої стала лемківська культура ХХ ст. як складова частина національних культурних надбань українського народу. Дисертантка свідомо зосередила увагу на тих областях, де компактно проживають депортовані у ХХ ст. лемки та діють найбільш активні лемківські громади (Тернопільська, Івано-Франківська та Львівська області).

Підсумовуючи накопичений дослідницький матеріал про пісенний фольклор лемків, авторка відзначає, що в ньому сильніше даються взнаки нашарування різних пісенних епох; із огляду на історичні обставини, інтенсивніше відбувався процес асиміляції з пісенними культурами сусідніх народів, а внаслідок депортації пристосування лемківських пісенних зразків до загальноукраїнських регіональних музичних стилів”. Водночас нам видається не зовсім науково вивіреном вживання авторкою термінології щодо лемків “регіональна субкультура лемківська” “український субетнос”⁵.

Особливості збереження зразків пісенного лемківського фольклору досліджувала К. Чаплик⁶. Хронологічні межі у яких автор досліджує лемківську народну пісенність як одну з регіональних складових української національної культури, охоплюють події, що відбулися в житті українців-лемків в другій половині ХХ ст. Оригінальністю дослідження відзначається джерельна база, яка насичена емпіричним матеріалом. Запис польових матеріалів автор проводила у місцях компактного й дисперсного проживання лемків-переселенців у Західній Україні та поселення автохтонних лемків на

³ Халюк Л. Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини та Підляшшя: жанрово-тематична специфіка, художні особливості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.01.07 “Фольклористика” / Л. Халюк. – Київ, 2011.

⁴ Фабрика-Процька О. Пісенна культура лемків ХХ століття: збереження традицій та новотворчість: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.01 “Теорія та історія культури” / О. Фабрика-Процька. – Львів, 2007. – 20 с.

⁵ Там само. – С. 1, 14.

⁶ Чаплик К. Трансформація пісенного фольклору лемківських переселенців у Західній Україні (повоєнний період): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.03 “Музичне мистецтво” / К. Чаплик. – Київ, 2010. – 23 с.

Закарпатті. Дисертантка відзначає міжкордонне геополітичне положення лемківського краю, яке було сприятливим для пограничних впливів сусідніх культур.

На основі зібраних та опрацьованих польових матеріалів від етнофорів лемківської культури дослідниця узагальнює роль фольклору для лемків в контексті етнонаціональних процесів у регіоні. Значення фольклору, на її думку, у житті лемків важко переоцінити. “Тісний зв’язок з усною народною творчістю допомагав переселенцям упродовж довгих років черпати сили для протистояння колонізації, словакізації, русифікації, збереженню етнічної ідентичності та етнокультурної єдності з українським народом, був для лемків потужним катализатором і фактором само ідентифікації”⁷.

Серед новітніх дисертаційних досліджень присвячених вивченню лемківської етнографічної групи, слід згадати роботу В. Наконечного⁸, у якій дисертант зосередив увагу на соціокультурній трансформації етнографічної групи лемків у ХХ столітті, що спричинила кардинальні зміни у всіх сферах їхнього життя. Географічний ареал дослідження, охоплює тільки територію Лемківщини у складі Польщі включно з північно-західними землями, де відбулося розселення лемків унаслідок акції “Вісла”, а також територію УРСР. Дисертант акцентує увагу на особливостях життя лемків на етнічних землях, їх депортації, процесі адаптації та культурному розвитку в нових геополітичних умовах.

Дослідження українсько-польсько-словацького порубіжжя в контексті лемкознавчого сегменту поповнили дисертаційні роботи зі спеціальності “Етнологія” В. Турчак⁹ та І. Любчика¹⁰. Останні роки почали з’являтися окремі дисертаційні праці зі спеціальності “Всесвітня історія”, у яких автори розглядають порубіжний регіон проживання українців у контексті історичних процесів Словаччини та Польщі. Прикладом можуть слугувати дослідження М. Васильченко¹¹ та О. Янчук¹².

О. Турчак у своїй роботі обмежується тільки галицькою частиною Лемківщини, яка перебувала в умовах польської адміністрації. Вивчаючи сільську громаду у лемків, автор відзначає, що народний релігійний календар лемків та їх громадсько-побутові звичаї переконливо свідчить про єдність лемківської народної духовної

⁷ Там само. – С. 12.

⁸ *Наконечний В.* Лемки в ХХ столітті: Життя на етнічних землях та в нових геополітичних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.12 “Українознавство” / В. Наконечний. – Київ, 2008. – 19 с.

⁹ *Турчак О.* Сільська громада у лемків (1866–1939): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 “Етнологія” / О. Турчак. – Львів, 1996. – 19 с.

¹⁰ *Любчик І.* Етнополітичні процеси на Лемківщині (90-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 “Етнологія” / І. Любчик. – Івано-Франківськ, 2008. – 20 с.

¹¹ *Васильченко М.* Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність українців у Східній Словаччині (1945–1992 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / М. Васильченко. – Львів, 2009. – 23 с.

¹² *Янчук О.* Становище української громади у Польщі (1980–1990): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / О. Янчук. – Київ, 2015. – 18 с.

культури з культурою всього українського народу, що тільки підсилює аргументи на користь ідентифікації лемків, як органічної частини українського народу.

Особливістю роботи І. Любчика є Лемківщина як цілісний етнографічний регіон у галицькій та закарпатській її частинах. Автор розкриває форми й методи етнополітики різних урядів, з'ясовує її негативний вплив на національний розвиток лемків, визначає причини, які безпосередньо впливали на запізнілість та неоднорідний характер становлення української національної ідентичності лемків. Упродовж роботи автор обґрунтовує думку, що незважаючи на суттєві перешкоди, українська національна самоідентифікація серед населення регіону постійно прогресувала. Водночас на кінець 1930-х років цей процес не зміг охопити усієї Лемківщини, що проявилось в ідентифікаційних суперечностях в окремих її частинах.

Дослідниця М. Васильченко у своїй роботі простежує історію виникнення та діяльність громадських організацій українців Східної Словаччини, громадсько-політичну, освітню та культурну ситуацію у Словаччині, основні напрямки діяльності українців, а також політику органів місцевої влади і самоврядування щодо українських організацій в другій половині ХХ ст. Авторка робить спробу виокремити три періоди, упродовж яких вирішувалося українське питання, підсумовуючи, що на початок 1990-х років воно залишилося відкритим і його підсилили сепаратистські настрої русинських організацій та політичний русинізм в цілому¹³. У контексті дослідження дисертантка ідентифікує українське населення регіону як “українців” та “українців-русинів”.

О. Янчук, вивчаючи становище української громади у Польщі на тлі кризи 1980-х рр., торкається і проблем лемківської групи. Авторка стверджує, що наприкінці 1980-х років у Польщі всередині української громади відбулися істотні інституційні перетворення, які найбільше мали вплив на лемківську громаду, зокрема її остаточний розкол, який постійно підігрівався комуністичним режимом.

Доволі оригінальним у науковому вимірі й особливо актуальним в умовах сьогодення з'явилось в Ужгороді дисертаційно політологічною робота Н. Кічера¹⁴, присвячено питанням русинства, ідентифікації русинів, їх політико-правового статусу та можливостей впливу на етнополітику країн. В контексті розгляду проблемних питань в окресленому регіоні слушним є акцент авторки на історичній периферійності території в рамках різних держав, що варто враховувати під час порівняльного аналізу русинської спільноти в запропонованих країнах, враховуючи концепцію “центр – периферія”.

Дисертантка структурує розділи роботи за проблемним принципом, формуючи їхні підрозділи по окремих країнах (Словаччина, Сербія, Польща та Україна), адже середовище проживання, зміна державної приналежності, пріоритетів етнополітики були визначальними факторами формування політичної свідомості та поведінки русинів.

¹³ *Васильченко М.* Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність українців... – С. 11.

¹⁴ *Кічера Н.* Русини в етнополітиці країни центральної та південно-східної Європи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Н. Кічера. – Чернівці, 2015. – 23 с.

Дослідниця відзначає неповну політичну суб'єктність русинів Словаччини, відносно низький рівень політичної активності лемків у Польщі, а постсоціалістичний період характеризує як культурницький етап становлення лемківського руху. Водночас висвітлюючи проблеми русинства в Україні, авторка підкреслює неоднозначність політики стосовно русинів з боку центральної та регіональної влади. У висновках вона обґрунтовує думку, що найдоцільнішим є узагальнене вживання стосовно русинів категорії “етнічність”, погоджуючись, таким чином, із західною традицією, де етнічність визначається як окрема група людей, що володіють певним ступенем зв'язків і солідарності, мають, принаймні латентно, уявлення про спільне походження та інтереси. Однак в Україні авторка розглядає русинів як етнографічну групу, автохтонну в регіоні проживання.

Важливим засобом самоідентифікації національних меншин у контексті інтеграційних процесів та духовного взаємозбагачення завжди була періодика. Друковане в ній слово забезпечувало збереження культури української спільноти, сприяючи розширенню меж її спілкування зі світом. Вивченню журналу “Дукля”, який почав виходити у 1950-х роках, присвячене дисертаційна робота В. Кушнір¹⁵. Автор вивчає періодичне видання крізь призму аналізу редакційної політики, структури, змісту, особливостей ідейно-тематичної та жанрово-стильової типології публікацій, визначаючи місце друкованого органу в українському культурному просторі Словаччини. Окремий підрозділ присвячений становленню української журналістики на теренах Словаччини у якому дисертант намагається відтворити історію української преси Пряшівського краю. Ретельно вивчаючи та аналізуючи усі номери видання, їхню проблемно-тематичну спрямованість автором дослідження відзначено, що поява видання “стало специфічно національним виявом самоідентифікації українців у чужій державі”¹⁶.

Окрему групу наукових досліджень становлять дисертаційні роботи, предметом яких є переселення українців пограниччя та розселення по всій території України. Перші дослідницькі студії В. Ткачука¹⁷ та В. Кіцака¹⁸ носили узагальнюючий характер щодо усіх переселенців із Закарзоння.

Зважаючи, що поселенням переселенців була охоплена практично вся територія УРСР, роботи поділяються в залежності від об'єкту географічних координат або й окремо взятих областей. Звуження загально історичного питання до меж

¹⁵ Кушнір О. Журнал “Дукля” (Словаччина, 1953–2004 рр.): організаційний, проблемно-тематичний та жанровий аспекти”: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соціальних комунікацій; спец. 27.00.04 “Теорія та історія журналістики” / О. Кушнір. – Київ, 2008. – 17 с.

¹⁶ Там само. – С. 13.

¹⁷ Ткачук В. Соціально-політичні процеси на західноукраїнських землях в перше повоєнне десятиріччя (1944–1954): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец. 07.00.01 “Історія України” / В. Ткачук. – Львів, 1998. – 17 с.

¹⁸ Кіцак В. Депортація українців з Польщі в УРСР у 1944–1946 рр. та їх соціально-економічна адаптація: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / В. Кіцак. – Чернівці, 2003. – 21 с.

окремо визначеної області зумовлене необхідністю поглиблення дослідження. Серед досліджень можемо виділити роботу Д. Байкеніча¹⁹ та Ю. Боднарчук²⁰.

Вивчаючи особливості депортацій, дисертант Д. Бойкеніч підсумовує, що більшість переселенців, яка була направлена до східних регіонів УРСР, походила з лемківських повітів: Кросненського, Новосандецького, Горлицького, Ясельського і Новоторзького, однією з причин чого було русофільство місцевого населення²¹. Проте із дослідження можемо зробити висновок, що настрої населення були дуже різні, часто діаметрально протилежні. Одні демонстрували щире проукраїнську налаштованість, наголошуючи, що нікуди їхати не бажають, для них Україна в їхньому краї, інші писали заяви цілими громадами з проханням „переселити їх “ в одну сім’ю з рідними братами Великої Радянської України”²².

Водночас мусимо відзначити, усе ж у роботі автором не вироблено єдиного концептуального положення щодо визначення лемків. Розкриваючи їх власну позицію щодо евакуації, дисертант пише “представники українських етнічних груп”.

Дослідниця Ю. Боднарчук у контексті заселення переселенцями окремих регіонів України концентрує свою дослідницьку увагу на Тернопільщині. У дисертації комплексно розглянуто основні та загальні закономірності розселення й адаптації українського населення, депортованого з Польщі впродовж 1944–1947 рр. Авторка відзначає, що найпотужніше в області була представлена лемківська спільнота (71 %), а решта припала на підляшуків із холмцями і надсянців, що загалом становило 44 % від усіх депортованих лемків.²³

Цікавими за своїм предметом дослідження стала поява окремих лемкознавчих досліджень у контексті психологічної науки²⁴. Метою статті є теоретичний аналіз історичних і соціально-психологічних чинників розвитку етнічної самосвідомості лемків. Автора-психолога цікавить насамперед суб’єктивний аспект етнічності, який охоплює: соціально-психологічні установки, цінності, стереотипи.

Загалом авторка доволі цікаво подає лемків стверджуючи, що первинно це етнографічна група, тобто група, яка існує в тому самому місці, де вона історично сформувалася, проте депортаційні процеси 1940-х років призвели до переселення всієї лемківської популяції. А тому в умовах сьогодення, стверджує авторка, доцільно розглядати лемків як етнічну групу, яка має власну історію, культура якої

¹⁹ *Байкеніч Д.* Переселення українців із Польщі до Східних областей УРСР у другій половині 1940-х років: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Луганськ, 2013 [Електронний ресурс] / Д. Байкеніч.. – Режим доступу: www.lemko.org/pdf/Baykenich-2013.pdf

²⁰ *Боднарчук Ю.* Особливості розселення й адаптації на Тернопільщині українського населення, депортованого з території Польщі (1944–1947 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України”. / Ю. Боднарчук. – Чернівці, 2009.

²¹ *Бойкеніч Д.* Вказ. праця. – С. 74–75.

²² Там само. – С. 77.

²³ *Боднарчук Ю.* Вказ. праця. – С. 10, 13.

²⁴ *Шапаренко Ю.* Історичні та соціально-психологічні чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків / Ю. Шапаренко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць. – Київ, 2015. – Т. 10. – Вип. 27. – С. 645–654.

містить відмінні елементи, а її самосвідомість є не просто варіантом регіональної самосвідомості українського чи польського етносу.²⁵

Водночас не можемо погодитися, з думкою авторки, що від тривалого перебування в ембріональній етнографічній фазі національний елемент втрачає життєздатність, що становить для нього не меншу небезпеку, ніж прямий етноцид. А як же гуцули? Загалом ця студія відзначається доволі низьким репрезентативним рівнем наукового апарату, а дослідник саме на ньому робить висновки.

Проблематика українсько-польсько-словацького пограниччя в останні десятиліття стала доволі актуальною і серед польських наукових кіл. Зокрема, у Польщі спостерігаємо укріплення так званої історичної політики, відповідно до чораз менше варто згадувати про злочини, скоєні поляками щодо громадян іншої національності. Таку політику проводять не якісь маргінальні організації, а установи Республіки Польща: Інститут національної пам'яті, громадські та комерційні мас-медіа, різноманітні громадські організації. Курс польської влади на державну та етнічну асиміляцію корінного населення порубіжного простору з одного боку, та відносно демократичний устрій відродженої Польської держави – із іншого, наклали своє відображення на форми й механізми вияву українських національних інтересів, які віддавна привертають увагу вчених. Етнокультурний простір українсько-польсько-словацького пограниччя представлений рядом науково-дослідних робіт, серед яких хотілось би відзначити статейні публікації в наукових вітчизняних журналах Б. Гальчака, які фактично передували дисертаційній роботі вченого із Зеленої Гури у Польщі. Однак автор здебільшого обмежується польськими історіографічними джерелами й характеризує тільки лемків у Польщі. У своїх публікаціях дослідник переймається питанням “з'ясувати, що розуміється під етнонімом “лемки”, констатуючи при цьому, що це етнічна група. В контексті подібних дефінітивних означень дивним виглядає формулювання поняття “польські лемки”. На його думку, є всі підстави говорити про існування “лемківської дилеми”²⁶. Автор висуває питання: “Чи існує в окресленій ситуації можливість однозначного присуду, на підставі наукових досліджень, якої національності лемки? При цьому сам ніби відповідає, що наука не в стані дефінітивно окреслити національної приналежності лемків”²⁷. Не можемо погодитись із автором, коли він пише про лемків-переселенців у 1940-х роках, уживаючи абсолютно невідповідні поняття лемки-емігранти, біженці²⁸.

В інших роботах окремі висновки автора видаються сухим теоретизуванням на кшталт, “проблема лемків, на мій погляд, не в релігійному розколі, але у відсутності єдиної концепції “власного місця у Всесвіті”, не знайшовши своє місце в Європі лемки не можуть однозначно встановити свою ідентичність”²⁹.

²⁵ Там само. – С. 648.

²⁶ Гальчак Б. Проблеми національної ідентичності лемків в Польщі / Б. Гальчак // Етнічна історія народів Європи. – Київ, 2008. – Вип. 26. – С. 21, 22.

²⁷ Там само. – С. 23.

²⁸ Там само. – С. 26.

²⁹ Гальчак Б. Лемківські перспективи на XXI століття / Б. Гальчак // Історичний архів. Наукові студії: зб. наук. праць. – Миколаїв: Вид-во УДУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 8. – С. 19, 20.

У Польщі викладачами Інституту політології Зеленогірського університету шість років тому започатковане міждисциплінарне дослідження населення Карпат. У 2006 р. відбулася Перша міжнародна конференція: “Лемки, бойки, русини – минуле, сучасність, майбутнє”, за результатами якої був опублікований перший випуск видання по темі конференції. Через два роки відбулася наступна конференція “Лемки, бойки, гуцули, русини – історія, сучасність, матеріальна і духовна культура”, результатом якої були опубліковані матеріали виступів у другому томі збірника. У 2010 р. разом із колегами Закладу Східної Європи Інституту історії Поморської академії у Слупську та за підтримки однієї з головних лемківських організацій у Польщі – “Об’єднання лемків” – було підготовлено третій том. У вересні 2011 р. у Слупську було продовжено цикл конференцій зазначеної тематики, підсумком виступів стала публікація у 2012 р. четвертого тому збірника, зміст якого презентувала для допитливого українського читача Т. Пронь³⁰. Водночас авторка чомусь уживає доволі різноманітну дефінітивну складову стосовно перелічених груп “субетнічні групи українського народу, які заселяли Карпати”, „етнічні групи українського народу”, що засвідчує відсутність чіткого теоретично обґрунтованого вживання дефініцій щодо населення регіону.

У цьому контексті хотілось би згадати і працю Р. Кабачія,³¹ який є українським дослідником із Херсонщини. Вказане монографічне видання є дещо виправленою версією його кандидатської дисертації, яку він написав під керівництвом проф. Тадеуша Радзика і захистив у Люблині в університеті Марії Кюрі-Склодовської. Дослідження є виразно поділене на дві частини. У першій автор описує сам процес переселення українців (до кінця 1946 р.), у другій – долі переселених на південь України і тих, хто утік звідти в західні області.

Загалом у майбутньому польським дослідникам варто було би більшою мірою використовувати архівні фонди України, зважати на праці та інтерпретацію українських істориків.

Хотілось би особливо відзначити ряд наукових дисертаційних праць, у Російській Федерації, яких останнім часом почастишало. Одним із найновіших є робота М. Дронова³². Ставши словацьким стипендіатом, автор почав студіювати провідні архівні установи Словаччини, проте науковий плюралізм та об’єктивність не визначали авторську інтерпретацію першоджерел. Натомість домінували політична упередженість та тенденційний підхід. Робота виконана у Федеральній державній бюджетній установі відділі східного слов’янства Інституту слов’янознавства

³⁰ Пронь Т. Історія, сучасність, матеріальна і духовна культура лемків, бойків, русинів у проблемному полі інтердисциплінарних досліджень / Т. Пронь // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Історія. – Миколаїв, 2012. – Т. 207. – Вип. 195. – С. 110–115.

³¹ Kabaczij R. Wagnani na stepy. Przesiedle nie ludności ukraińskiej z Polski napołudnie Ukrainy w latach 1944–1946 / R. Kabaczij. – Warszawa: Wydawca: Związek Ukraińców w Polsce, 2012.

³² Дронов М. Роль Греко-католической церкви в формировании этнонациональной идентичности русинов Словакии (1919–1938): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 “Всеобщая история” / М. Дронов. – Москва, 2014.

Російської Академії Наук. Дисертант пише, що “незавершеність національних процесів в русинському середовищі разом з політизацією русинського питання змушувало його дати спеціальне визначення етноніму русини, який в дисертації використовується виключно в етномовному контексті, об’єднуючи всіх автохтонних східнослов’янських жителів Карпатського регіону незалежно від конкретних форм їх етнонаціональної ідентичності”.

Російський дослідник звертає увагу на малу кількість робіт із русиністики в українській історіографії. Автор зауважив наше монографічне дослідження “Етнополітичні процеси на Лемківщині наприкінці ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.” (2009 р.), але водночас важко погодитись із його критикою, а ще важче її проігнорувати. Даючи оцінку дослідженню, дисертант стверджує, що монографія “Багато в чому, присвячена словацьким русинам, яких автор відносить до лемків, а територію їх проживання, відповідно, до “увяляємої Лемківщини”, “процеси у Східній Словаччині розглядаються з апіорі україноцентричних позицій, що дещо знижує цінність даної, можна сказати, піонерської для української науки, роботи”³³.

Аналізуючи російські історіографічні джерела з проблем русиністики, можемо стверджувати, що у списку „наукових звершень” вже формуються певні “наукові школи”. Першість належить К. Шевченку – професору Мінського філіалу РГСУ, одночасно викладачу кафедри історії південних і західних слов’ян історичного факультету Білоруського державного університету. 2008 р. він захистив у Московському державному університеті імені І. В. Ломоносова докторську дисертацію на тему “Лужицьке питання і Чехословачія в 1918–1948 рр.” Перед тим, 2006 р., у Москві побачила світ його праця “Русини і міжвоєнна Чехословачія. До історії етнокультурної інженерії”. Після захисту докторської дисертації 2010 р. автор зробив спробу розширити свою творчість у більш ґрунтовній праці. У Москві побачила світ його монографія “Слов’янська Атлантида: Карпатська Русь и русини в ХІХ – першій половині ХХ ст.”³⁴. Підсумовуючи свої студії, автор відзначає, що “специфічною рисою русинського культурного життя був відчутний розрив між русинською “високою культурою” створеною поколіннями русофільської інтелігенції орієнтованою на російську літературну мову і російську культуру, і народною “низькою” культурою, розмовні діалекти якої були дуже далекі від російської літературної мови, що створювало об’єктивні проблеми в освоєнні російської культурної спадщини широкими прошарками русинського населення”³⁵.

Спробу внести свою лепту в популяризацію русиністики в Росії зробив Г. Міронов,³⁶ який підготував дисертаційну роботу зі спеціальності “Всесвітня історія”, захист якої відбувся в Ростові-на-Дону в грудні 2013 р. Дисертація виконана

³³ Там само.

³⁴ Шевченко К. Словянская Атлантида: Карпатская Русь и русины в ХІХ – первой половине ХХ вв. / К. Шевченко. – Москва: Издат. Дом “Регнум”, 2010. – 414 с.

³⁵ Там само. – С. 384.

³⁶ Мионов Г. Исторический аспект проблемы идентификации русинского этнокультурного сообщества: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.03 “Всеобщая история (соответствующего периода)” / Г. Мионов. – Ростов-на-Дону, 2013. – 26 с.

на кафедрі історичної політології історичного факультету Южного федерального університету. Обґрунтовуючи актуальність роботи, автор пише, що “русини – це унікальна слов’янська етнічна група, яка проживає в основному в Центральній і Східній Європі”. Дисертант визнає, що після Другої світової війни русофільський відлам майже повністю втрачає свої позиції, оскільки Радянський союз не цікавила русофільська орієнтація Карпатського регіону. Всі русини були визнані українцями. Водночас сам зауважує, що “в постсоціалістичний період велику популярність набула теорія про існування окремого русинського народу. Але в цієї теорії є свої варіанти за яким русини належать до “русского мира”, “русской цивилизации” про що говорять русини Закарпатської області і деяких інших країн Карпатського регіону, або представляють собою європейців, які не мають зв’язків з Росією”³⁷.

В умовах сьогодення своєрідним центром із пропаганди русиністики в Росії та за її межами є міжнародний історичний журнал „Русин”. Метою видання є публікація досліджень із історії, культури й мови так званих русинів. Журнал заснований 2005 р. громадською асоціацією “Русь” у Кишиневі. Однак від 2015 р. співзасновником журналу став Томський державний університет, під егідою якого й тиражується це видання. Виходить журнал “Русин” за сприяння першоієрарха Російської православної церкви за кордоном митрополита Лавра та включений в перелік рецензованих наукових видань, у яких можуть публікуватися основні наукові результати дисертаційних робіт на здобуття вчених ступенів кандидата та доктора наук із культурології, літературознавства, мовознавства, історичних наук і археології. З 2011 р. Русин індексується в базі даних Scopus, а від 2015 р. став міжнародним виданням. Від 2009 р. журнал “Русин” одержує грантову підтримку фонду “Русский мир”. Під егідою журналу щороку проводяться 2-3 міжнародні конференції,³⁸ матеріали яких і друкуються на сторінках видання.

Отже, російський чинник був і залишається важливою складовою етнополітики в контексті нагнітання зовнішньополітичних впливів в умовах українсько-польсько-словацького пограниччя впродовж усього періоду новітньої історії. Можемо констатувати, що російський науковий дискурс останніх десятиліть еволюціонує від поодиноких спроб авторів розглядати лемків-русинів у поодиноких статтях до виділення окремих тем під патронатом провідних академічних установ, університетських центрів у дисертаційні роботи. Представники російської науки, ігноруючи усіма принципами наукового плюралізму, на доволі обмеженій та свідомо визначеній джерелознавчій базі намагаються робити штучно сформовані та політично заангажовані висновки. Наукові роботи російських учених даної проблематики характеризуються відсутністю зважених оцінок з питань суспільно-політичного життя на пограниччі та відсутністю аргументованих висновків.

Загалом можемо стверджувати, що проблематика досліджень населення з українсько-польсько-словацького пограниччя, яка в радянські часи була просто викреслена із наукового простору, останні десятиліття стає доволі популярною серед наукових зацікавлень дослідників, причому, як не парадоксально, переважаючи в

³⁷ *Мионов Г.* Исторический аспект проблемы идентификации... – С. 16.

³⁸ Русин (Томск). – 2015. – № 3(41) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Journals.tsu.ru

зарубіжній історіографії. Її предметне поле є найрізноманітнішим у міждисциплінарному вимірі. Водночас залишається очевидним, що багато представників польської та особливо російської історіографії продовжують перебувати під впливом тенденційних підходів. На сьогодні, однією зі складових вивчення населення західного порубіжжя є насамперед усталення дефінітивного апарату та вироблення єдиних методологічних підходів, результатом яких стане формування нової парадигми історіографічних напрацювань із вивчення регіону.

Ігор Любчик. Населення з українсько-польсько-словацького порубіжжя у предметному полі наукових дискурсів Центрально-Східної Європи (міждисциплінарний вимір)

Проблематика досліджень населення з українсько-польсько-словацького порубіжжя упродовж останніх десятиліть стає доволі популярною. Її предметне поле є найрізноманітнішим у міждисциплінарному вимірі. Водночас багато представників польської та особливо російської історіографії продовжують перебувати під впливом тенденційних підходів. Сьогодні однією зі складових вивчення західного порубіжжя є насамперед усталення дефінітивного апарату та вироблення комплексних методологічних підходів, результатом яких стане формування основ нової парадигми історіографічних напрацювань із вивчення регіону.

Ключові слова: історіографія, лемки, порубіжжя, регіон, русини.

Igor Lubchik. Population of the Ukrainian-Polish-Slovak borderlands in the subject field of scientific discourses of Central and Eastern Europe (interdisciplinary dimension)

Abstract The research issue of problem of investigations of population of Ukrainian-Polish-Slovak borderlands become quite popular during the last decades. Its subject is the most diverse within the limits of interdisciplinary dimension. A lot of representatives of Polish and Russian historiography continue to be influenced by tendentious approaches. Today one of the components of studying of western borderlands is firmly establishing of conceptual apparatus and elaborating of complex methodological approaches. Establishing the foundations a new paradigm for the study of historiographical investigations of the region will be the result of it.

Keywords: historiography, Lemkies, borderlands, region, Rusyns.

РЕЦЕНЗІЇ

Igor СОЛЯР

МОДЕЛІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ У ПРАЦЯХ ЙОГО ПОЛЬСЬКИХ ПРИХИЛЬНИКІВ

[Рец. на кн.]: “Ми не є українофілами. Польська політична думка про Україну і українців. антологія текстів / [за ред.: П. Коваль та ін.]; пер. з пол. С. Гірік. – Київ: Києво-Могилянська акад., 2012. – 439 с.

Польсько-українські відносини на всіх етапах історичного розвитку обох народів були складними. Лише рівень їхньої напруги в різні періоди був неоднаковим. Підвищення градусу напруги в польсько-українських відносинах у 2017 році цьому підтвердження. Це видання здійснене за редакцією Павла Ковалю, Яна Олдаковського й Моніки Зухняк. Переклав польське однойменне видання (Вроцлав, 2008) Сергій Гірік. В антології зібрано тексти польських політичних і громадських діячів 90-х років XIX – 80-х років XX століття, предметом яких є українсько-польські відносини, проблеми співжиття українців і поляків, питання незалежності України та можливі сценарії розвитку відносин між Україною й Польщею як самостійними державами. Зауважу, що це лише один із сегментів польської політичної думки про Україну та українців – але дуже важливий, який не є українофільським і не є українофобським. Сергій Гірік у вступному слові “Від перекладача” зауважив, що “пропонована українському читачеві книга не концентрується на конфліктах, бо ж не лише з них складалася історія відносин між поляками і українцями, але й не відмовляється від їх висвітлення. У ній представлено погляди тих польських політичних мислителів, котрі намагалися віднайти шляхи співпраці з українцями у спільних інтересах”.

Антологію редактори поділили на чотири частини, які хронологічно відповідають чотирьом історичним періодам: “Походимо з одного кореня” (праці (або уривки з них) Станіслава Тарновського, Вільгельма Фельдмана, Леона Василевського); “Польсько-українська проблема в Червенській землі” (праці Тадеуша Голувка, Пьотра Дуніна-Борковського, Миколая Здановіча, Влодзімежа Бончковського, Адольфа Бохенського, Александра Бохенського, Станіслава Лося); “Моральний вибір польської свободи” (праці Юзефа Лободовського, Юзефа З. Маєвського, Юліуша Мерошевського, а також – передовиця редакції “Kultury” і документ “Декларация у справі України”); “Немає вільної Польщі без вільної України” (праці (або уривки) Яцека Куроня, Антонія Мацеровича, Адама Міхніка, Яна Зєя, Анджея Суліми-Камінського, Богдана Скарадзінського (Казимежа Подляського), а також – документи НСПС “Солідарність”, редакцій “Spotkan” і “Rzeczypospolitej”).

Тексти перших двох частин, які охоплюють 1890–1939 pp., є предметом моїх наукових зацікавлень, тому зупинюся на них докладніше.

Кожний із текстів першої частини – це передусім позиція автора, яка не мала визначального впливу на польсько-українські відносини. Текст Вільгельма Фельдмана присвячений головно аналізу позицій подоляків – польської суспільної течії, яка, за висловом автора, була “головним натхненником системи, яку політична й адміністративна влада застосовувала щодо русинів”. Він критикував їх за нездатність розв’язати польсько-український конфлікт чи хоча б його “охолодити”. Редактори мали б окремі фрагменти праці В. Фельдмана розширити, зокрема, про події 1848 р., а то вийшло, що “у Галичині революцію репрезентували поляки”.

Станіслав Тарновський хтозна чи додавав конструктивізму в польсько-українських відносинах твердженнями:

1) “За давніх часів Польща, з погляду Русі, мала ту заслугу, що протягом довгих століть обороняла її від турків і татар, що її – без насильства й переслідувань – на-вернула до правдивої віри, що заселила величезні землі, які лежали безлюдними, чим обернула їх на користь людям, що засновувала міста, що ширила далеко в той бік славлення Бога, людську освіту, землеробство. Провиною же, яку стара Польща мала перед Руссю, було те, що вона недостатньо пильно і старанно дбала про те, щоб прив’язати русинів до себе, наприклад, що не допустила до свого сенату їхніх єпископів, що деякі поляки (не король і не уряд) зле з ними поводитися. Русини двічі помстилися за це в давні часи – бунтом Хмельницького і під час уманської різанини. Тим завдали Польщі тяжчих кривд, ніж самі від неї пізнали”.

2) “У наш час ми не чинили їм жодної кривди, але вони нам зробили багато шкоди. Не зачіпали їх ніколи, лише захищали себе, державу, до якої належимо, та церкву. Опиралися їм і діяли проти них, бо те, чого вони прагнули, було несправедливим і небезпечним. Ми не могли дозволити, щоб нас називали чужаками і просили піти за Сян, щоб вони тяжіли до чужої держави й чужої церкви, намагалися не допускати їх до більшої влади зі страху, щоб вони не вжили її на зле. Вони до нас мали (і напевно, досі мають) ненависть, ми ж до них лише недовіру”.

3) “Живемо на одній землі, маємо тут бути одні поряд із іншими, і право на неї мають як одні, так і інші. Їх право є те, що зайняли цю землю, коли вона була ще пустою й нікому не належною, наче сам Господь Бог дав їм її у власність, і відтоді завжди на ній мешкали і завжди своєю окремою мовою розмовляли. Наше ж право, що ми не силою і насильствами ці землі опанували, але приєднали їх до Польщі частково через спадкове право наших королів, частково – за власним бажанням русинів”.

Леон Василевський у рецензії на статтю Миколи Порша “Про автономію України” з’ясував розуміння автономії українським соціал-демократом і вважав її появу “здоровим проявом далекоглядних відцентрових устремлінь українських соціалістів” у Російській імперії. Позитивним, на думку Л. Василевського, був сам факт аналізу національного поневолення і створення проектів політичного усамо-стійнення. “Подальша праця у цьому напрямі, – писав він у 1908 р., – неминуче повинна допровадити їх до переконання, що прагнути широкої автономії в межах Росії – це обманювати себе нездійсненими утопіями, що метою українських соціалістів має бути поділ Росії і створення на її рештках цілком незалежної української держави поряд з іншими незалежними державами, створеними на місці інших військових здобутків царської держави”. У праці “Україна і українська справа”

(1911) намагався, на відміну від усіх інших польських політиків, громадських діячів, науковців, публіцистів австро-угорського періоду, зрозуміти і всесторонньо проаналізувати український рух, українське питання загалом. Л. Василевський був далеким від ілюзії про швидке розв'язання польсько-українського конфлікту на початку ХХ ст.: “Боротьба триває й триватиме далі. І коли щира демократія двох народів і здатна якимось чином зарадити, то хіба намаганнями домогтися того, щоб ця боротьба не набувала таких огидних форм, щоб у ній було менше крові й бруду, але більше щирих переконань, які виходять за тісні повітові й провінційні межі, більше розуміння інтересів усієї Польщі та всієї України”.

Друга частина антології текстів присвячена проблемі розв'язання українського питання у Другій Речі Посполитій у міжвоєнний період ХХ ст. Стаття Тадеуша Голувка “Методи й шляхи оздоровлення взаємовідносин у Східній Галичині і східних воєводствах”, яка написана у 1926 р. після травневого перевороту, могла претендувати на нову програму національної політики Ю. Пілсудського та його прихильників. Суть запропонованих змін зводилася до таких пунктів: 1) заміна вищого чиновництва Східної Галичини і східних воєводств; 2) запровадження самоврядування; 3) реформування шкільництва; 4) створення умов для національно-культурного і політичного життя; 5) земельна реформа. На думку Т. Голувка, всі названі зміни могли “дати можливість українцям і білорусам, котрі мешкають у Польщі, жити всією повнотою національного, політичного і релігійного життя, оточити їхні економічні й суспільні потреби розумним і постійним піклуванням з боку держави”. На жаль, ця стаття залишилася тільки декларацією намірів.

Пьотр Дунін-Борковський у своїй статті проаналізував напрями польсько-українського зближення. Маючи досвід воєводського управління у Львові в 1927–1928 рр., уже після т. зв. “пацифікації” 1930 р., він вважав, що “польська політика має бути політикою задоволення інтересів українців без шкоди для держави і польської суспільності, метою – їх лояльність”. Зближення автор розглядав як довготривалий процес.

У статті “Польсько-українське питання” (1932) Миколай Зданович укотре звертав увагу польських політиків і польського суспільства на необхідність його вирішення, закликав забувати пошук джерел польсько-українського антагонізму в австрійсько-німецьких інтригах. “Українське питання в Польщі є актуальним, оскільки незалежно від того, наскільки пов'язаною з ним є сучасна польська політика, його розв'язання невідступно домагатиметься обоюсторонній життєвий інтерес. Інтерес, вільний від штучних нашарувань, накладених із обох боків штучним опортунізмом або націоналістичним шовінізмом, що закрив свою правду. Немає в Польщі іншої проблеми, яку вже в процесі її розвитку представляли б настільки фальшиво, як польсько-українське питання. У цьому напрямку в згоді між собою ідуть історія і актуальна громадська думка, наука і публіцистика, школа й церковний амвон”. Він радив працювати з українською інтелігенцією, селянством, вирішувати питання освіти українців.

Влодзимеж Бончковський відреагував на непорозуміння між окремими українськими політичними колами і групою осіб, об'єднаних навколо “BiuletenuPolsko-Ukrainskiego” (думаю, ще й окремими польськими політичними колами, які були не прихильними до його редакції) статтю “Ми не є українофілами” (1935). У ній він виклав своє бачення місця українського питання: “Знаємо, що зможемо збудувати

велику Польщу лише ціною великих зусиль у внутрішній і зовнішній політиці. Знаємо, що наша сила полягає не у зменшенні українських (а також білоруських чи литовських) сил, а в наголошенні на спільній меті, у спільних прагненнях, у спільному піднесенні до всевітнього значення балтійсько-чорноморського міжмор'я, замкненого в наших національних кордонах. Українців (так само, як і білорусів із литовцями) вважаємо своїми союзниками, а їхній поміркований здоровий розвиток, свідомий власної мети й прагнень, визначаємо як такий, що підсилює наші власні сили. І саме тому проголошуємо: “Україна має бути вільною!” В. Бончковський вважав себе і своїх прихильників українцями, “певною мірою пропагандистами української культури й прагнень у Польщі”.

Адольф Бохенський у статті “Політичне обличчя національної асиміляції” (1935) висловився проти політики національної асиміляції будь-якої тогочасної європейської держави. Він слушно зазначав, що асиміляційні зусилля “викликають надзвичайно вороже ставлення окремо взятої меншини до держави. Оскільки ж ми визначили як загальник твердження, згідно з яким держава є тим сильнішою, чим більше її громадян прихильно до неї налаштовані, втрата державою сили від таких дій є очевидною. Іноді асиміляційна політика викликає навіть терор із боку меншини і, як наслідок, дезорганізацію держави. У країнах зі значним відсотком меншин узгодити демократичний устрій із екстермінаційною чи асиміляційною політикою справді неможливо. Представники меншини в таких випадках переважно голосують проти уряду й ускладнюють його існування”. Цією статтею А. Бохенський застерігав польську владу від повернення до ендецької політики національної асиміляції першої половини 1920-х років, яке було неминучим після смерті Ю. Пілсудського в 1935 р. Однак це застереження тоді не було взяте до уваги.

Александр Бохенський у дослідженні “Політична проблема Червенської землі” намагався знайти модель вирішення українського питання. Звичайно ж, він розглядав українську проблему на основі засадничого критерію – державного інтересу Польщі. Хтозна чи сприйнятним тоді й сьогодні є його визначення “української проблеми або кризи, яким є стан розбурханості або ненависті двомільйонного українського населення до Польщі”. Жодний тодішній український політик не сприйняв би цієї тези, а також визначення кількості українців (в іншому місці автор їх “нарахував” близько трьох мільйонів). Свій аналіз української проблеми А. Бохенський розпочав із чотирьох незаперечних тверджень: “1. Українці Червенської землі числом близько трьох мільйонів є національно свідомими, і сподівання на їхню колонізацію є фікцією. 2. Такою ж фікцією є прагнення домогтися зречення ними мрії створити в майбутньому незалежну Україну. 3. Натомість у цих умовах цілком можливо дійти до співпраці у вигляді лояльності або навіть дій на користь польської держави. 4. Ця можливість полягає передусім в усуненні всіх тих обставин, що не приносять ані Польщі, ані польському населенню жодної користі, змушують українців ворожо або пасивно ставитися до держави”. Якщо б забрати “три мільйони”, то це був би непоганий фундамент для переговорів з українським представництвом навколо чотирьох напрямів (в А. Бохенського це чотири засадничі частини) вирішення українського питання. Цей текст претендує на конкретну програму (навіть докладнішу, ніж вищезгадана стаття Т. Голувка), проте й вона не була реалізована. Економічний бік українського питання розглядав

Станіслав Лось у статті “Господарська проблема в Червенській землі”, яка, по суті, була продовженням попередньої програмної статті. Зауважимо, що автор висунув низку пропозицій суто економічного характеру для нейтралізації “відцентрових тенденцій серед галицьких українців”.

Загалом автори цих текстів не були українофілами. Вони, радше, думали про сильну Польщу і розв’язання української проблеми в межах Польської держави. Водночас ці тексти увійшли в скарбничку європейської суспільно-політичної думки ХХ ст., для багатьох сучасних політиків, аналітиків з питань національної політики вони залишаються актуальними.

2017 рік приніс нову хвилю напруги в польсько-українських відносинах. Як зазначав Адольф Юзвенко – один із редакторів цього видання, – “тепер, після років радянського поневолення, і Польща, і Україна є незалежними державами. Поляків і українців розділяє лише історія”. На жаль, наукові дискусії поступаються сьогодні політичним звинуваченням, зокрема, з польського боку хвилю напруги підтримав міністр закордонних справ Республіки Польща В. Вашиковський. 2018 рік, багатий на відзначення кількох важливих історичних дат для обох народів, сподіваюсь, зніме напругу конструктивними науковими дискусіями фахівців-дослідників у межах різних наукових форумів.

Орест КРАСІВСЬКИЙ

ІСТОРІЯ ПРОФЕСІЙНИХ СПІЛОК СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ МАЛОВІДОМИХ ДЖЕРЕЛ

[Рец. на кн.]: *Берест І. Історія професійних спілок України (Східна Галичина 1817–1918 рр.)*. – Львів: Ліана-М, 2017. – 768 с.

Вивчення історії зародження та розвитку профспілкового руху в Україні є новим дослідницьким напрямом у вітчизняній історіографії. Його основи були закладені в минулому столітті такими українськими дослідниками, як Роман Берестом, Костянтин Кондратуком, Анатолій Русначенком, Олег Жерноклеєвим, Богдан Андрусишином, Олександр Стояном, Микола Головком, Володимир Цвихом та ін. Проте їхніх зусиль виявилось недостатньо для повноцінного дослідження, що зумовило загальний рівень результативності. Тому потрібно вітати появу фундаментальної наукової праці кандидата історичних наук Ігоря Береста як свідчення нового оптимістичного імпульсу в розвитку означеної галузі.

Автор здійснив наукове дослідження високого фахового рівня, яке ґрунтується на ретельному джерелознавчому опрацюванні різних за походженням та змістом писемних документів XIX – першої чверті XX ст., містить інформацію про зародження, розвиток та діяльність перших професійних організацій на українських землях. Значною мірою це стало можливим завдяки дослідженню фондів Центрального державного історичного архіву України в м. Львові, Державних архівів Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей. Найбільшу групу серед джерельних матеріалів становлять поточні документи центральних органів влади, органів місцевого самоврядування, профспілкових управ, листування з різними відомствами щодо діяльності спілок робітників, селян, службовців, інтелігенції.

Окрім архівів, величезною науковою базою рідкісних публікацій, періодики та архівних документів є Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника. Саме в її фондах автор виявив низку профспілкових періодичних видань та близько 30 статутів маловідомих професійних товариств Галичини.

Актуальність досліджуваної проблематики не викликає сумніву, адже профспілковий чинник відіграв помітну роль в соціально-економічному та політичному житті України XIX – першої чверті XX ст. Питання методології опрацювання джерел у дослідженні історії професійних спілок в наш час недостатньо розроблене. На заваді науковцям у пошуках у сфері історії профспілок постає проблема мови, адже більшість документів написано чужими мовами (польською, німецькою та ін.). Автор монографії продемонстрував добре володіння мовами, адже мав змогу тривалий час працювати в архівах та бібліотеках Кракова, Вроцлава, Жешува, Ярослава, Варшави.

Ігор Берест виявив і систематизував відповідно до проблематики цієї студії велику кількість писемних документів XIX – першої чверті XX ст. Заразом прокласифікував історичні джерела за їхніми видами та жанровою належністю в межах тогочасної писемної традиції із з'ясуванням їхньої появи та походження. Запропоновані автором правила вибору джерелознавчого матеріалу та інтерпретації отриманих результатів, по суті, є започаткуванням нового напрямку в розвитку української історіографії.

Зазначимо, що монографія Ігоря Береста є першою вдалою спробою класифікаційного відбору, систематизації та комплексного аналізу рукописних документів, що містять інформацію з історії профспілок XIX – першої чверті XX ст. На сьогодні вона не достатньо опрацьована українськими істориками, а отже – є малознаною чи зовсім не відомою у вітчизняному джерелознавстві.

Автор праці виокремив вищезгадані історичні документи в самодостатню групу писемних джерел із історії України. Специфіка джерелознавчого опрацювання цього корпусу джерел полягає в тому, що вони виникли в німецько- та польськомовному історично-культурному ареалі Східної Галичини. Зрозуміло, що ця обставина значною мірою зумовила загальний обсяг, змістовне навантаження, тематичну спрямованість, жанрову належність та структурну цілісність тих документів, що містять інформацію про історію професійних спілок та України.

Науковий пошук І. Береста уможливив дослідження динаміки розвитку окремих історичних явищ у їхньому просторовому вимірі, які з часом поширювалися на інші українські території, зберігаючи певну спадкоємність та набуваючи нових конкретних рис. Це стосується методології опрацювання джерел XIX – першої чверті XX ст. із історії України, аналізу відображення в профспілковій пресі значення робітничого чинника в розвитку суспільно-політичної ситуації в Східній Галичині, дослідження інформації профспілкових архівних документів, які стосуються розвитку, на чому наголошує автор, поліетнічного галицького суспільства в контексті Австрійської, згодом дуалістичної Австро-Угорської імперії.

Джерелознавчий аналіз історичних документів, які входять до складу корпусу профспілкових джерел, здійснено на засадах інтерпретаційно-когнітивної методології з урахуванням принципів сучасного міждисциплінарного підходу, що дало можливість авторові книги простежити на фаховому рівні еволюцію професійних спілок та історичного розвитку України за сторічний період. Йдеться про генезу причин та передумов появи первинних профспілкових організацій, їхнього розвитку та безпосереднього захисту прав і соціальних інтересів власних членів. Це також висвітлює причини та наслідки суперечливого характеру відносин між українським та польським населенням Східної Галичини наприкінці XIX – початку XX століття.

Зважаючи на те, що до наукового аналізу були залучені маловідомі й невідомі в українському джерелознавстві історичні документи, автор значну увагу приділив визначенню критеріїв, згідно з якими він надав оцінку якісних ознак та специфічних особливостей архівних документів, обраних ним для дослідження проблематики.

Особливе значення мають залучені до рецензованої праці оригінальні тексти, які автор переклав українською мовою та доповнив своїми коментарями. Значний науковий апарат, що містить праця Ігоря Береста, є вельми корисним не лише

для істориків, а й для філологів, етнологів, які досліджують українсько-польські відносини та культурні зв'язки XIX – першої чверті XX ст.

У висновках зазначено, що для досягнення поставленої мети автор чітко дотримувався загальних теоретико-методологічних засад. Водночас комплексне опрацювання різних за жанровою належністю, змістовним навантаженням та конструктивними характеристиками джерел зумовило залучення таких методологічних прийомів, як системний аналіз, що забезпечив дослідження взаємодії профспілок і громадянського суспільства як підсистем загальної соціальної системи; структурний функціоналізм, використаний для визначення основних характеристик профспілок та з'ясування їхнього місця, ролі у галицькому суспільстві; діалектика й синергетика, що дали змогу дослідити процес виникнення профспілок та становлення парадигм взаємовідносин громадянського суспільства і профспілок, а також показати ті властивості професійних організацій, які не мала жодна зі складових тогочасного суспільства. Автор зацентрував увагу й на самотніх ознаках української традиції від часів появи перших профспілок до Листопадового чину.

Зрештою, аналіз джерел дає змогу простежити еволюцію українсько-польських відносин протягом ста років. Обґрунтовані висновки автора допоможуть глибше зрозуміти потребу створення умов для активізації підготовки вітчизняних фахівців з дослідження цієї тематики, видання навчально-методичних посібників і підручників з історії профспілкового руху. Крім того, актуалізовано необхідність відкриття у вищих навчальних закладах України практиковані в Європі спецкурси з поглибленим вивченням історії найбільшої в Україні організації, яка за мету ставить матеріальний та моральний захист профспілчан.

Суттєвим доповненням у книзі є іменний покажчик, який налічує понад 1200 досі не відомих прізвищ та імен діячів різноманітних профспілкових організацій, понад 100 сторінок додатків, де є унікальні копії номерів першої профспілкової газети “Urządnik prywatny”, датованої 1848 р., яка налічувала всього 11 номерів, копії номерів першого часопису львівських друкарів газети “Czcionka”, статутів профспілкових організацій, фінансової документації, що свідчить про високу науковість видання. Окремо наголосимо на влучності оформлення обкладинки, яка закликає читача пізнати один із важливих векторів вітчизняної історії. Водночас доречно зауважити, що проблематика, висвітлена в монографії, має перспективу продовження дослідницької роботи. Це стосується залучення інших архівних матеріалів, зокрема австрійських. Можливо, варто було би розширити хронологічні межі студії й довести події до завершення українсько-польського протистояння.

Викладені нами міркування з приводу дослідження Ігоря Береста дають підставу стверджувати, що монографія “Історія професійних спілок України (Східна Галичина 1817–1918 рр.)” є вагомим внеском у розвиток вітчизняної історії в контексті дослідження причин, передумов, розвитку та діяльності перших профспілок, які існували на українських землях в умовах панування династії Габсбургів. Книга, безумовно, стане корисною для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться історичною минувиною Східної Галичини та України.

Віталій ВИЗДРИК

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО МІЖНАРОДНІ ЛІВІ ОБ'ЄДНАННЯ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.

[Рец. на кн.]: *Малець О. О.* Міжнародні ліві об'єднання у першій третині ХХ ст.: організаційна структура, напрями діяльності. – Львів, 2017. – 282 с.

У сучасних реаліях більшість суспільно-політичних рухів, які існували чи існують в Європі, сприймаються дещо спрощено та узагальнено. Наслідки тоталітаризму радянської епохи та діяльності комуністичних рухів ХХ ст. в державах «третього світу» та їхній вплив на світову історію загалом та історію України зокрема, сформували стереотипне враження про те, що так звані «ліві» суспільно-політичні рухи є апріорі негативними за своїм змістом. Книга Олександра Омеляновича Мальця «Міжнародні ліві об'єднання у першій третині ХХ ст.: організаційна структура, напрями діяльності» є спробою показати спільне та відмінне у різних течіях міжнародного лівого руху, передати усі складнощі чи протиріччя, що існували між лівими об'єднаннями у першій третині ХХ ст.

Монографія О. О. Мальця складається зі вступу, семи розділів та висновків. Завданням монографічного дослідження автор визначив аналіз організаційних засад та напрямків ідеологічно-пропагандистської діяльності міжнародних лівих об'єднань першої третини ХХ ст.: II Інтернаціоналу, III (Комуністичного) Інтернаціоналу, Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу.

У першому розділі своєї наукової роботи автор аналізує наявну в обігу спеціальну наукову літературу, а також джерела для дослідження поставленої проблеми. Водночас впадає у вічі те, що автор зосередив свою увагу на характеристичні наявного історіографічного доробку іноземних, передусім російських дослідників, значно менше уваги приділивши напрацюванням вітчизняних істориків.

Цілком слушно та логічно виглядає загальна характеристика комплексу джерел за запропонованою класифікацією: офіційні документи міжнародних організацій, їхні статuti та документи, що визначали їхню організаційну діяльність; матеріали міжнародних конференцій, з'їздів, конгресів, промови та виступи їхніх лідерів та ідеологів; документи політичних партій, які входили до складу міжнародних лівих об'єднань, а також ухвали центральних інституцій влади СРСР, Німеччини, Франції, Великої Британії та ін.; праці партійних лідерів та ідеологів; періодичні видання; епістолярна спадщина (спогади, щоденники). На основі залучення масиву джерел визначено, де містяться матеріали, потрібні для вивчення зазначеного періоду, та яку спрямованість має переважна більшість матеріалів.

Велику увагу автор приділяє методології дослідження, якій присвячений окремий розділ монографії. Відчувається його намагання уникнути критики щодо висвітлення історії розвитку міжнародних лівих організацій з позиції застарілих принципів радянської історичної науки, що була побудована на засадах марксизму-ленінізму. Доречним видається підрозділ 2.1. «Понятійно-категоріальний апарат», який містить пояснення термінології, що зустрічається у роботі. Як зазначено, О. Малець із одного боку використовує універсальні принципи історичного дослідження, а з іншого – спеціальні історичні методи, що уможливають виявлення причинно-наслідкових зв'язків і безпосередніх закономірностей історичного розвитку суспільно-політичних течій на початку ХХ ст., а також дають розуміння сутності історичного процесу як сукупностей історичних фактів та ситуацій у їх цілісності та історичному зв'язку.

Наступним кроком дослідника (розділ 3) є спроба розглянути історичні умови існування учасників міжнародного соціалістичного руху, об'єднаних у II Інтернаціонал, в умовах суспільно-політичних та соціально-економічних потрясінь початку ХХ ст. У першому підрозділі автор звертається до загальної історичної характеристики розглянутого періоду, роблячи акцент на основних ідеологічних відмінностях, що існували в міжнародному об'єднанні лівих робітничих партій. Дослідник зосередив свою увагу на основних тенденціях розвитку міжнародного соціалістичного руху та його складових – політичних партій та рухів. Цілком слушним виглядає спостереження О. Мальця, що ідеологічні розбіжності залежали передусім від рівня економічного розвитку держави, яку представляли члени тієї чи іншої політичної партії, та містили у собі проблеми співвідношення теорії та практики, політичного співробітництва та способів одержання влади.

У наступних підрозділах дослідник розглядає особливості впливу військових дій у Європі впродовж 1914–1918 рр. на діяльність міжнародних лівих об'єднань, а також на ставленні партій II Інтернаціоналу до революційних подій у Росії у 1917 рр. Автор звертає увагу на той факт, що більшість європейських партій соціалістів засудили тактику «диктатури пролетаріату», яка використовувалась російськими більшовиками для боротьби з політичними опонентами. Водночас, недостатньою видається увага автора до тих політичних рухів та об'єднань, яким імпонувала запропонована більшовиками ідея здійснення «світової революції». О. Малець чомусь мало приділив уваги діяльності так званої «групи Спартака» в Німеччині на порубіжжі 1920-х рр. Це б допомогло збагатити та розширити уявлення про становище соціалістичного руху в Європі та краще показати його різноманітність.

Надзвичайно актуальною є тематика розділу 4, присвяченого передумовам та процесу розколу у II Інтернаціоналі. Чималу увагу автор зосередив на дискусіях учасників міжнародного соціалістичного руху, яких дослідник умовно поділяє на поміркованих «правих», «центристів» та членів «революційного» крила.

О. Малець деталізовано розглянув процес утворення III (Комуністичного) Інтернаціоналу, звернувши увагу не тільки на ідеологічну складову, але передусім на практичні заходи прихильників «революційного» розвитку соціалістичного руху, що об'єдналися навколо російських більшовиків. Цілком слушно він зауважує, що на формування Комінтерну вплинула загальна міжнародна ситуація та відсутність єдності учасників соціалістичного руху, які в умовах Першої світової війни перебували по різні сторони фронту. Автор досить аргументовано пояснює

причини відмови від участі в Комінтерні тих соціалістів, які не бажали брати участь у відновленні діяльності II Інтернаціоналу. Цікавим є твердження автора про те, що Комінтерн із моменту свого утворення у 1919 р. фактично одразу став дієвим механізмом впливу та реалізації російськими більшовиками своїх геополітичних цілей. Зокрема, автор не наводить переконливих доказів такої тези. Доречно би було наголосити, що вплив Комінтерну як елементу зовнішньополітичного впливу СРСР зріс лише після завершення громадянської війни в Росії та поразки революційних рухів в низці держав Європи.

Наступні два підрозділи присвячені висвітленню дискусій учасників міжнародного лівого руху, що стосувалися спроб відновлення діяльності II Інтернаціоналу. Тут дослідник безпосередньо розглядає заходи з відновлення діяльності II Інтернаціоналу, а також утворення «центристами» Віденського 2 ½ Інтернаціоналу. Велику увагу приділено суперечностям між німецькими соціал-демократами з одного боку, та членами лівого руху у Франції, Нідерландах та Бельгії – з іншого. Автор також окреслив ідейно-політичні відмінності між соціал-демократами та комуністами. На його думку, саме таке остаточне розмежування між комуністичним і соціал-демократичним напрямками у міжнародному робітничому русі, а також сприятлива міжнародна ситуація посприяли утворенню Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу. Слід зауважити, що О. Малець дещо спрощено подає характеристику повоєнного становища Європи, а тому фактично неможливо простежити вплив міжнародних відносин на розвиток соціалістичних рухів. Недостатнім є також висвітлення перебігу переговорів учасників міжнародного соціалістичного руху.

Цікавими для дослідження діяльності міжнародних лівих об'єднань матеріали 5 розділу монографії, який цілком присвячено висвітленню організаційної та пропагандистської діяльності Комуністичного Інтернаціоналу. Автор побудував розділ за хронологічним принципом: у першому підрозділі (5.1) він звернув увагу на формування організаційної структури Комінтерну впродовж його діяльності, а у наступних підрозділах висвітив ідеологію та практичні кроки Комінтерну з її втілення у світовому масштабі. Привертає увагу обсяг посилок автора на джерельні матеріали, що присвячені діяльності Комінтерну, що дає підстави вважати, що дослідник намагався якомога ширше дослідити діяльність цього міжнародного об'єднання. Водночас, у розділі зовсім немає згадки про українських комуністів, які також брали участь у діяльності Комінтерну. Аналіз наявних джерел та праць істориків привів автора до висновку про те, що Комуністичний Інтернаціонал залишався вкрай централізованою міжнародною організацією, яка була водночас зручним інструментом пропаганди офіційної політики СРСР впродовж усього часу свого існування. Переломним у діяльності Комінтерну стало остаточне закріплення Й. Сталіна при владі в СРСР. У подальшому організація відіграла дедалі меншу роль у міжнародному соціалістичному русі.

У наступному розділі свого дослідження О. Малець зосередив увагу на діяльності Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу. У певній мірі цей розділ перегукується із фактами, викладеними у підрозділі 4.3 «Утворення Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу», та містить основні аспекти та історичні наслідки окремих подій розглянутого історичного процесу. На жаль, треба констатувати обмаль цитувань автором документів, що стосуються діяльності об'єднання у зазначений

період. Натомість він цитує опубліковані праці провідних діячів СРІ, а також посилається на уже наявні дослідження із заданої проблематики. У цілому складається враження, що шостий розділ монографії має значну інтерпретаційну складову.

Динамічний та цікавий 7 розділ присвячений аналізу «українського питання» у діяльності Комінтерну та Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу. Саме цей розділ є найбільш важливим у роботі з точки зору практичного застосування дослідниками української історії першої половини ХХ ст. У ньому автор зосередив увагу на діяльності провідних українських політичних сил міжвоєнного періоду, зокрема УРП, УПСР, УСДРП та КПЗУ, в умовах існування двох, фактично протидіючих об'єднань соціалістів. Автор наголошує на важливості «українського питання» для українських політичних партій в умовах перебування земель Східної Галичини у складі Польщі. Водночас О. Малець звертає увагу, що захоплення ідеологією різних міжнародних лівих об'єднань у кінцевому підсумку переросло в розчарування та спробах дистанціюватися від їхньої діяльності. Цілком слушно автор зауважує, що українські політичні сили не мали належного потенціалу, щоб «бути почутими» у Європі. Самі ж лідери СРІ та Комінтерну в умовах росту популярності націонал-соціалізму в Європі перенесли свою увагу на боротьбу з цим ідеологічним супротивником. Цілком доречним було використання в розділі більшої кількості посилань власне на матеріали Комінтерну та СРІ і не зосереджувати свою увагу на документах, що висвітлювали ставлення тодішніх українських політичних партій до зазначених міжнародних лівих об'єднань. Це дозволило розширити дослідження та збагатити його окремими цікавими фактами.

Основні результати та теоретичні положення монографії О. Мальця сформульовані у висновках та положеннях. Висновки у повній мірі побудовані на викладених у розділах книги фактах, оцінках та судженнях.

Монографія О. Мальця дає скласти цілісне уявлення про задекларовану автором проблему, завдяки системному описові структурних підрозділів роботи, чіткому викладові матеріалу, а також зваженості та аргументованості висновків, які автор подає наприкінці кожного з розділів. Судячи із прочитаної книги, науковець провів цілісне та неупереджене дослідження поставленої перед собою проблеми. Зважаючи на структуру роботи, обсяг використаних джерел, передусім архівних матеріалів, та опрацьованої історіографії, їхню інтерпретацію та аналіз, а також лаконічності та обґрунтованості висновків можна з упевненістю стверджувати, що О. Малець вирішив поставлені перед собою завдання. Поява нової праці з історії суспільно-політичних рухів, якою стала монографія Олександра Мальця, звернення до джерел, що є дотичними до історії розвитку українських земель, їхня професійна інтерпретація значно сприяють збільшенню потенціалу здобуття наукових знань та уможливають подальше комплексне дослідження у вивченні історії ХХ ст.

Василина ЗАЙЦЕВА

ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ЧИ ІНТЕГРАЦІЯ?: ПОЛЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА В СРСР

[Рец. на кн.]: *Maszkiewicz M. Repatriacja czy repatriotyzacja? Wybrane problemy polskich strategii politycznych wobec rodaków za wschodnią granicą (1986–1990)*. – Wojnowice: KEW, 2017. – 412 s.

Вагомою частиною сучасної закордонної політики Республіки Польща є підтримка польської діаспори (т. зв. “Полонії”) у світі, зокрема і в державах колишнього Радянського Союзу. Дослідження польського соціолога, політика, посла у Білорусії та Грузії, громадського та суспільного діяча Маріуша Машкевича (Mariusz Maszkiewicz) заторкує важливу сторінку в історії Польщі, а саме зовнішньополітичну діяльність урядів Польської Народної Республіки (ПНР) із підтримки діаспори в СРСР наприкінці 1980-х рр.

Під час написання свого дослідження автор поставив чітку мету: розглянути найважливіші проблеми політики ПНР наприкінці 1980-х рр. щодо поляків, які проживали на землях колишньої Другої Речі Посполитої, які після Другої світової війни опинилися в складі Радянського Союзу. Вихідними для дослідження стали дві політичні концепції – *репатріація* та *репатріотизація*¹, які винесені безпосередньо в назву книжки та, як вважає автор, були властиві політиці ПНР щодо представників своєї діаспори на Сході від 1986 р. Основною тезою є авторська гіпотеза про інструменталізацію польської меншини політичними елітами СРСР і ПНР задля власних інтересів.

Вибрані хронологічні межі досліджуваної теми автор пояснює двома подіями в історії відносин ПНР та СРСР. Вихідною точкою він називає візит у лютому 1986 р. генерального секретаря ЦК Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) Войцеха Ярузельського у Вільно, де після т. зв. “репатріації” (що фактично була насильною депортацією) польського населення в 1940-х рр. радянські поляки залишилися без зв'язку з батьківщиною та були позбавлені права на культурно-освітню діяльність. Після репатріації про радянських поляків у ПНР майже не згадували вголос. Під час вказаного візиту відбулася перша після Другої світової війни зустріч польського уряду з представниками польської діаспори. Саме приїзд генерала В. Ярузельського до Відня, як зазначив М. Машкевич, відкрив нову сторінку в житті радянських поляків. Також, за твердженням автора, із цього часу розпочалося ширше зацікавлення

¹ Термін *репатріація* означає повернення в країну корінного населення, яке з певних причин опинилося поза її кордонами й не могло повернутися до нього, тоді як *репатріотизація* – це відбудова громадянської спільноти на втрачених землях.

інституцій ПНР культурними, освітніми та релігійними проблемами польської спільноти на Сході. Нижньою хронологічною межею праці став уже приїзд В. Ярузельського як президента Республіки Польща до Львова у 1990 р.

Виклад власних спостережень щодо вибраної проблематики М. Машкевич супроводжує глибоким аналізом та розлогим цитуванням залученої джерельної бази. Зокрема, автор використав нещодавно виявлені та маловідомі архівні матеріали Міністерства зовнішніх справ, які роблять розвідку особливо цінною й новаторською; нотатки, звіти та рапорти політичних представництв у СРСР; документи ПОРП (внутрішні розпорядження, інструкції, програми та плани співпраці з радянськими органами влади); записки, листи й нотатки урядовців; спільні декларації та заяви ПРН і СРСР, а також юридичні акти, прес-матеріали та раніше опубліковані мемуари сучасників тих подій. Зазначимо, що важливим чинником для підготування монографії став особистий досвід автора на ниві дипломатичної служби та власне спостереження за ситуацією польської меншини в країнах пострадянського простору².

За структурою книга поділена на чотири основні частини (включно зі вступом), висновок із додатком під назвою “*Postskriptum*”. Перший розділ репрезентовано як вступ, де автор, окрім огляду джерельної бази, пояснює основні концепції та завдання своєї роботи.

Другий розділ (“*Перспектива інструменталізації*”, с. 29–57) справляє враження продовження авторської інтродукції до обраної проблематики. Для розуміння фундаменту інструментального використання польської меншини в політиці СРСР та ПНР в 1980-х рр. М. Машкевич акцентує увагу ще й на післявоєнній сталінській національній політиці. Він зазначає, що обраний Й. Сталіном курс щодо етнічних меншин (як, наприклад, “коренізація”) від самого початку був покликаний як засіб утримання влади та державної цілісності багатонаціонального Радянського Союзу. Спираючись на засаду *divideetimperat* (розподіляй та владарюй), він мав на меті породження антагонізмів поміж народами СРСР. Прямим прикладом такої політики автор вважає розбудову польськомовної освіти та культури в Литовській та Українській РСР у 1940-х рр., у яких національний чинник був доволі сильним. Коли в 1950-х рр. відбулося витіснення поляків з литовських адміністративних установ, їм залишалось звернутися по допомогу лише до Москви. Це дало змогу дослідникові констатувати, що підтримка польської меншини зі самого початку була частиною спланованої радянізації. Адже зовсім іншою була ситуація у радянізованій Білоруській РСР, де вияви культурного та духовного життя поляків були повністю зліквідовані.

На думку дослідника, ця стратегія також чітко простежувалася в повоєнному ідеологічному експерименті Й. Сталіна – т. зв. “Слов’янському проєкті”, – до якого була втягнута й Польща. “Пропаганда неославізму, – зазначає М. Машкевич, – була черговим знаряддям у руках партії для пошуку прихильників і зміцнення політичної позиції серед поляків, які за своєю суттю були антикомуністами”. М. Машкевич акцентує увагу читача на фундаменті інструментальної політики СРСР щодо етнічних меншин, який було закладено ще в часи Й. Сталіна. Авторські роздуми стають

² М. Машкевич був засновником інституту дипломатичних представників Польщі в Литві та Білорусі, а також Першого польського консульства в Гродно (де й працював генеральним консулом протягом 1994–1997 рр., з 1998 по 2002 – посол РП у Білорусі).

важливими для розуміння тяглості національної політики Радянського Союзу, а також дають можливість зрозуміти специфіку її використання в період Перебудови 1980-х рр., вже за агонії багатоетнічної держави.

Доведення основної авторської гіпотези викладено у третій та четвертій частинах розвідки (“*Перспектива репатріації*”, с. 59–166 та “*Перспектива репатріотизації*”, с. 167–323), що мають стосунок безпосередньо до її назви та є основними у цій праці. Для реалізації визначених завдань М. Машкевич докладно простежив діяльність польських урядовців у справі радянських поляків у період Перебудови. Відтак, це дало йому змогу зробити подальші висновки своїх спостережень та напрацювань.

Зацікавлення ПНР радянськими поляками відбулося за сигналом Москви (до 1986 р. про них не згадували в офіційних документах) напередодні краху СРСР не випадково. Автор стверджує, що метою уряду Михайла Горбачова було встановлення контролю над польською спільнотою і використання її як знаряддя впливу в республіках. Польські інституції, створені в СРСР, підтримали національні рухи українців, литовців та білорусів за незалежність (бачимо це на прикладі Лешека Мазепа, який був делегатом Установчого з’їзду Народного Руху України за перебудову від Львівщини). Тому органи радянської влади від початку національних рухів надали можливість польській меншині культивувати свої звичаї, традиції та віру з метою розпалення міжетнічних антагонізмів між поляками, з одного боку, та українцями, литовцями й білорусами – з іншого. Опіка уряду СРСР над польською меншиною була використана на противагу росту націоналізму, а це, на думку автора, знову доводить використання сталінської концепції *divide et impera*. Також М. Машкевич зазначає, що польський уряд, який став виконавцем московської гри, своєю чергою, використовував поляків СРСР як інструмент зміцнення інтернаціоналізму над націоналізмом. “Увійшовши в азарт гри”, В. Ярузельський отримав шанс проводити політику, яка б дала йому легітимізацію та підтримку в країні, а відтак, упевненість у відносинах із Заходом.

Підсумовуючи викладені думки, автор дає відповідь на поставлене під час написання праці запитання: яку політику проводив польський уряд стосовно своєї діаспори на Сході – *репатріації* чи *репатріотизації*? Значні документальні підтвердження дали змогу дослідникові дійти висновку, що “постулат репатріації ніколи не з’являвся в розмовах представників польського уряду”. Від самого початку співпраці з польською діаспорою в СРСР метою уряду ПНР була не репатріація, а пристосування польської спільноти до радянських умов (надання їй допомоги в культурній, освітній та релігійній сферах), а також її інструментальне використання у своїй політиці.

На сучасному етапі польської закордонної політики (якій присвячено додаток під назвою “*Postskriptum*” с. 331–369) М. Машкевич, крім коливання уряду між двома концепціями, відзначив нові повороти до концепції репатріотизації, доказом якої став прийнятий у 2007 р. Закон про Карту поляка.

Один із головних здобутків рецензованої праці – висвітлення перспективної, проте малодослідженої в сучасній історіографії сторінки історії польського населення, що опинилося під владою СРСР. Значним внеском у досліджувану проблематику стало використання автором раніше не опублікованих джерельних матеріалів. Однак учений не використав документів із російських архівів, які, на нашу думку, теж можуть пролити світло на цю проблему. Забрало також

тез рекомендаційного характеру щодо актуального стану й перспектив польсько-українських, польсько-литовських та польсько-білоруських відносин із урахуванням “полонійного чинника”.

Наголосимо, що праця польського дипломата М. Машкевича має непересічне значення для сучасної науки. Вона відкриває не лише незнані досі особливості політики ПНР щодо земляків на Сході, а й деякі аспекти радянсько-польських відносин та історії останнього періоду недемократичної Польщі. Дослідження стане викликом для наступних дослідників цієї проблематики.

Любомир ХАХУЛА

МНОЖИННІСТЬ ІДЕНТИЧНОСТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

[Рец. на кн.]: *Чмелик Р.* Українсько-польський кордон: виміри ідентичності. – Львів: Інститут народознавства НАН, 2017. – 352 с.

Сучасна українська гуманітаристика рідко коли може похвалитися методологічними і/або емпіричними напрацюваннями, що виходять поза межі традиційної класифікації наук. Проте, як свідчить щоденний досвід, розумінню складних етнополітичних та соціокультурних викликів сприяє науковий аналіз подій і явищ, який ґрунтується саме на інтердисциплінарних засадах. Західна наукова думка має вагомі досягнення в напрямі міждисциплінарних досліджень і пропонує їх українським ученим. Із-поміж великої кількості гуманітарних дисциплін переваги застосування такого підходу демонструє етнологія, дослідницьке поле якої дає змогу зрозуміти всю складність сучасного світу, взаємозв'язок між офіційним нарративом і усною історією, політикою щодо пам'яті та родинним переказом тощо.

Описані вище засади успішно реалізував львівський історик-етнолог Роман Чмелик у своїй найновішій книжці про особливості українсько-польського пограниччя в сучасну добу. Книга стала результатом багатолітньої наукової діяльності автора в межах польсько-українського проекту з дослідження локальних спільнот порубіжжя із численними експедиціями на українську і польську сторони кордону для розмов з мешканцями про їхнє минуле й сьогодення.

У своїх теоретичних засновках автор спирається на тезу про можливість вивчення історичної пам'яті мешканців пограниччя на основі інструментарію, який пропонують етнологія, культурна антропологія, соціологія і традиційна історія. Тому аналіз та інтерпретацію зібраного польового матеріалу дослідник поєднав із висвітленням військово-політичних передумов встановлення сучасного українсько-польського кордону, узагальненням матеріалів соціологічних опитувань про сприйняття кордону, описом повсякденного життя на українсько-польському пограниччі.

Після ґрунтовного огляду історіографії, джерел та визначення методологічного апарату книжка розпочинається характеристикою особливостей формування післявоєнного українсько-польського кордону, затвердженого рішеннями Ялтинської та Потсдамської конференцій 1945 р. Політичні рішення лідерів СРСР, Великобританії, США призвели до масових депортацій населення з метою створення національно чистих прикордонних регіонів. Насправді, такої мети не було досягнуто повністю, адже свідками минулих епох залишилися історичні та релігійні пам'ятки матеріальної культури й топоніміка. Цей стан штучного розмежування існував усі

повоєнні десятиліття, і лише з відновленням демократичних устроїв в Україні й Польщі наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років розпочалося становлення національного пограниччя, а етнічна ідентичність почала помалу відроджуватись.

Дотримуючись підходу, що ідентичність може бути однією, проте множинною, Роман Чмелик виокремив декілька її вимірів-варіацій – етнічну, універсально-європейську та культурно-мистецьку. Етнічну частину ідентичності сучасного українсько-польського пограниччя вчений розглянув через мовні, етнографічні та релігійні критерії самоідентифікації його мешканців. До певної міри дискусійною є теза автора про те, що з польського боку спільного порубіжжя були сильні асиміляційні процеси щодо українців. Водночас на українському боці кордону зовнішня політика Республіки Польща (зокрема, через надання Карт поляка) створювала умови для привабливості польської ідентичності “з вибору”. Без сумніву, поширена серед українців тенденція до пошуку своєї “польськості” зумовила вивчення польської історії, культури, захоплення обрядовими традиціями Римо-католицької церкви. Проте невстановленим і науково не обґрунтованим залишається ступінь потенційного ризику асиміляції українців та його вплив на прикордонні ідентичності в майбутньому.

У своїй роботі етнолог звернув увагу й на пряму залежність стану етнічної активності на периферії від підтримки метрополії/центру. Крім очевидності такого явища, незаперечну роль у становленні й підтриманні етнічної ідентичності спільнот пограниччя відіграла й загальна політична й соціально-економічна ситуація в Польщі чи Україні. Ще однією закономірністю формування етнічного виміру ідентичності була світоглядна засада протиставлення “Свій” – “Інший”, який міг бути часто й “Чужим”. Опрацьований польовий матеріал дав змогу авторові ствердити, що генеза співіснування на прикордонні сягає своїми коренями ще передвоєнних часів і зводиться до традиції українсько-польсько-єврейського сусідства. Р. Чмелик вважає, що “в міжвоєнний період на території сучасного українсько-польського пограниччя місцеві українці вважали поляків і євреїв за “інших” або “своїх інших”, а не “чужих”, стосовно яких зберігають дистанцію і кого бояться. Після Другої світової війни місцеві євреї зникли з цих теренів і перестали бути об’єктом між-етнічних відносин” (с. 188–189). Зміцненню образу “Чужого” сприяла ідеологічна державна пропаганда і перетворення пограниччя на “відчужене” в роки СРСР. Учений переконливо показав, що після колапсу Радянського Союзу розпочалося поступове затирання у свідомості мешканців категорії “Чужого” і віднайдення традиції сприйняття сусіда через кордон як “Іншого”.

У наступних розділах книжки автор простежив, що зміна типів пограниччя, постання відкритого кордону спричинили й трансформацію локальних ідентичностей, які нерідко вступали у конфлікти. Це яскраво засвідчили події кінця 1990-х – 2000-х років у Перемишлі, Львові та інших містах чи селах пограниччя, пов’язані з бажанням відновити контроль над сакральними пам’ятками, некрополями. Усе це відбувалося паралельно з деклараціями й діями Польщі та України в напрямку євроатлантичної інтеграції. Як слушно зауважив Р. Чмелик, коли українсько-польські відносини у сфері політичної історії й пам’яті про неї залишалися конфліктними чи, як мінімум, дискусійними, то позитивні плоди давала співпраця з популяризацією спільної культурної спадщини/традиції через музейно-виставкову чи конференційну діяльність. Проаналізовані у книжці проекти останніх десятиліть дали змогу

ствердити про невикористаний потенціал польсько-українського діалогу саме в царині культурно-духовної спадщини України й Польщі.

Отже, загалом у назві, змісті й структурі праці виміри польської та української ідентичностей пограниччя є специфічним предметом дослідження і вимагають доброї дослідницької підготовки. Адже їхні головні вияви – це тісне переплетення історії, спадщини, а також сформованих століттями цінностей. У перекладі на мову етнографічного джерела виявом самоідентифікації локальних прикордонних спільнот є передусім багатокультурна спадщина, наявна в родинному переказі чи, за німецьким дослідником Яном Ассманом, у комунікативній пам'яті як проміжному між індивідуальним та культурним способі поширення досвіду та знання. Із відходом останніх свідків епохи пам'ять отримує риси культурної й формується з допомогою різних збудників, зокрема, як добре бачимо з рецензованого дослідження, через мистецько-музейний переказ.

Як і будь-яка новаторська праця, студія Р. Чмелика розкриває нові дослідницькі перспективи. Вважаємо, що книжку збагатили б порівняльна характеристика процесів і явищ на українсько-польському пограниччі з аналогічними на українсько-білоруському чи українсько-російському. Хоча автор добре орієнтується в науковій проблематиці дослідження польсько-чеського чи польсько-німецького пограниччя, вартувало б ширше розкрити спільні/відмінні риси історичної пам'яті згаданих локальних спільнот Центрально-Східної Європи. Також поряд із аналізом трансформації пам'яті та її різновидів бажано було б простежити зміну історичних стереотипів на пограниччі, які не завжди негативні.

Підсумовуючи наголосимо, що наукова розвідка Р. Чмелика “Українсько-польський кордон: виміри ідентичності” є важливою інтелектуальною подією для української історіографії. Автор, удосконаливши методологію вивчення українсько-польського пограниччя, розкрив перед українською етнологією нові дослідницькі горизонти. Висновки та узагальнення мають вагомe значення для суспільно-політичної та етнокультурної політики України щодо національних меншин, держав-сусідів, особливо в межах проголошеного євроінтеграційного курсу.

Юлія ПАВЛІВ

НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ “НЕ-СВОГО МИНУЛОГО”, АБО ЯК СОЦІАЛЬНА АНТРОПОЛОГІЯ ДОСЛІДЖУЄ КОЛЕКТИВНУ ПАМ’ЯТЬ

[Рец. на кн.]: *Trzszczyńska P. Pamięć o nie-swojej przeszłości. Przypadek Bieszczadów.* – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016. – 234 s.

Монографія стала підсумком багаторічних досліджень Бешадів, які провела авторка та студенти Інституту етнології та культурної антропології Ягеллонського університету. Фактичний матеріал для публікації був зібраний упродовж 2012–2015 рр. та 2010–2011 рр. Публікація складається з двох частин. У першій досліджено практикування пам’яті у Бешадах, зокрема, що знають, як творять образ минулого цього регіону сучасні мешканці, яке їхнє ставлення до українсько-бойківського спадку цих теренів, а також як відбувається творення образу Бешадів із врахуванням сучасних міфологем, туристичної специфіки. У другій частині дослідниця зосередила свою увагу на одному селі – Висліку Великому (колишньому лемківському селі Підкарпатського воєводства у східній частині Бескидів). П. Трещинська досліджувала, як мешканці сприймають минуле, зокрема реальність до виселення, а також на яких підставах відбувається творення колективної пам’яті нових мешканців, що прибули сюди з різних частин Польщі після 1947 р.

Зазначимо, що в кожній частині теоретично-практичному викладу думок передував короткий історичний нарис, так зване введення у дослідження, яке стосувалось головно подій ХХ ст.: переселення 1944–1946 рр., операції “Вісла”, депортації 1951 р. у Бешадах, заселенню цих теренів новими польськими осадниками. Єдиним частковим недоліком у цих викладах є неокресленість географічних меж регіонів, де була Лемківщина та Бойківщина, хоча очевидно, що важко чітко визначити межі таких категорій.

Патриція Трещинська – соціальна антропологиня, про що сама неодноразово наголошує, а відтак, це зумовлює роботу на дещо інших методологічних засадах (антрополог в процесі дослідження реконструює дійсність, а не відтворює її у наперед встановлених рамках). У цьому дослідженні авторка продовжує вивчати проблему, яку порушувала і в попередній монографії, як відчитувати текст, як сприймати розповіді нараторів? Тут ключове методологічне запитання полягає у тому, чиім голосом говорить респондент, чи “говорить правду”, тобто подає свою або ж чужу інтерпретацію певних подій, чи існує наперед визначена схема, на підставі якої людина буде розповідь. Комплекс окреслених питань, як підсумовує авторка, ставить перед нею завдання не лише виявити особливості Бешадів,

бещадського фольклору, а й провести міждисциплінарну інтерпретацію минулого, простежити процес його творення, функціонування (С. 26–30).

Завдяки такому методологічному плюралізму авторки праця буде цікава ширшому колу людей, не лише етнологам та соціальним антропологам, а й усім дослідникам-гуманітаріям, які вивчають проблематику колективної пам'яті. Особливу увагу потрібно звернути на представлену у книжці дискусію навколо концепту культурної пам'яті Аляйди Ассман, зокрема критичні зауваження польської соціологині Елжбети Халас. Дослідниця пропонує ширше розуміти цей концепт, не обмежувати його однією соціальною групою, адже обмежене трактування цього терміна як такого, що “формує ідентичність групи”, не відрізняє культурну пам'ять від традицій та культурного спадку (С. 17–18).

Перша частина розпочинається з методологічного впровадження, що є важливим для розуміння дальшого викладу думок Патриції Трещинської. Отож, авторка наголошує, що пам'ять для неї є “дискурсивною дією”, у Бещадах цей дискурс творить багато “співтворців”, а тому пам'ять цього регіону можна окреслити як “багатоавторську дискурсивну дію”. Тобто пам'ять є процесом, процесом реконструкції “пригадування”, це не набір знаків, символів, емоцій, а дія, пов'язана з вибором матеріалів (С. 33–34). П. Трещинська доволі обережна у своїх оцінках пам'яті місцевих мешканців Бещадів, їхнього бачення минулого. Вона погоджується з тезами Романа Чмелика, який досліджував українсько-польське порубіжжя, що нові мешканці, заставши сліди української присутності, мали виразно негативне ставлення до цього спадку і до самих українців, стереотипне бачення якого різними засобами підтримувала офіційна пропаганда та медіа. Проте П. Трещинська вважає думку Р. Чмелика про те, що усіх нових осадників можна поділити лише на дві категорії: тих, хто приїхав сюди у пошуках кращої долі та не надто цікавився історією цих теренів, та ентузіастів-краєзнавців, які захоплювались історією та красою регіону, надто спрощеною. Також авторка не поділяє думки українського дослідника про брак пам'яті та історичної тяглості в цьому регіоні. Натомість Трещинська стверджує, що такий поділ є надто категоричним, нові мешканці мають трошки інший зв'язок з цими теренами, що доводять емпіричні дані. Пам'ять цих людей можна вважати загальною пам'яттю, певним підтипом постпам'яті. У Бещадах немає історичного вакууму, не бракує пам'яті, але це пам'ять у певних рамках, яка стосується не свого минулого (бойківського культурного спадку) та творення нового образу цього регіону, ґрунтується на історії освоєння, відкриття так званими піонерами. Можливо, ці суперечності між дослідниками продиктовані різним методологічним інструментарієм, сприйняттям самого поняття пам'яті, якщо для П. Трещинської це дискурсивна дія, то для Р. Чмелика – частково стійка, статична категорія (С. 40–43).

Далі у фокусі авторки так звана суспільна амнезія після виселення українців, поступове зникнення та знищення їхніх слідів у вигляді цвинтарів, хрестів, будинків, хат, які залишилися після колишніх господарів – бойків. Цьому процесу сприяли час, влада й частково місцеві мешканці. П. Трещинська, проаналізувавши велику кількість матеріалу, намагається показати процес творення, а здебільшого збереження пам'яті з різних перспектив. Вона розповідає про інвентаризацію пам'яток у 1970–80-х рр. Інститутом мистецтва ПАН, Суспільною комісією опіки

над церковними пам'ятками в Польщі, початки туристичного руху у 1950–60-х рр. та розбудову туристичної інфраструктури, про популярність цих місцевостей серед молоді, неформальні ініціативи студентських товариств, які доклались до рефлексії над українським спадком та популяризації Бещадів (С. 44–48).

Не оминає авторка і процесу активізації українців, нащадків бойків, які від 1980-х рр. опікуються збереженням, охороною пам'яток, відвідують місця, важливі для їхніх родин. Однак зауважує, що всі спроби-звернення від кінця ХХ ст. українців у Польщі до Окружної комісії дослідження злочинів проти польського народу Інституту національної пам'яті в Ряшеві із вимогою розслідувань злочинів проти українців у Бещадах в 1944–1947 рр. зазнавали невдачі через різні обставини, здебільшого через брак матеріалів (С. 44–50).

Соціальна антропологія демонструє діалектичність функціонування пам'яті про українську присутність. Із одного боку, авторка на підставі інтерв'ю, записаних із мешканцями різних сіл та містечок в Бещадах, показує, що люди дуже по-різному сприймають українців та їхнє минуле. Там, де живуть ті, хто пам'ятає українсько-польський конфлікт, простежуємо виразно негативне ставлення до українців, їхньої присутності тут. Натомість інша категорія нових мешканців знає про зруйновані церкви чи цвинтарі і висловлює жаль, що немає ніяких згадок, що було тут раніше. Патриція Трещинська наголошує, що ніхто з респондентів не схвалював руйнування українських пам'яток, проте здебільшого люди покладають відповідальність за зникнення цих слідів на попередню систему, владу, не усвідомлюючи своєї провини, яка полягає в ігноруванні, браку будь-яких ініціатив, які могли врятувати те, що залишилось. Лише незначний відсоток людей намагався зберегти пам'ятки про бойків, а відтак, відбувався контакт з українцями, руйнування їхнього стереотипного бачення (С. 50–60).

Також П. Трещинська розглядає бещадські практики пам'яті, які ґрунтуються на книжках, публічних особах, різноманітних фестивалях. Як підсумовує дослідниця, місцеві мешканці сягають до пам'яті інших, тих, хто жив до них – євреїв, бойків, не лише тому, що їхня власна пам'ять є ослабкою, а тому, що так вони на символічному рівні відчувають себе господарями цього місця (С. 69–75). Не менш важливими для усвідомлення суперечності колективної пам'яті є наступні параграфи, де авторка аналізує міфологеми про вільний, але суворий край, щось на зразок польського Дикого Заходу, які постали завдяки популярній культурі, піонерському руху-заселенню/освоєнню цього гірського регіону. Такий “новий проєкт” пам'ятання Бещадів як дикого, автентично магічного краю сьогодні активно підтримують із комерційною метою, водночас, на думку авторки, це є спробою творення такого минулого, де немає місця іншому, чужому культурному капіталу (С. 81–118). Сучасна пам'ять мешканців Бещадів також існує завдяки підтриманню міфів про бещадського барда, поета, багатокультурність, що назагал є спрощеним баченням, фольклоризованою “версією на продаж”. Використання бойківського спадку, його особливостей є лише позірним, без глибокого роздумування над ним чи причинами, які спонукали до депортації цих людей (С. 98–122). Тобто відбувається творення бойківськості без самих бойків, як зауважує авторка: “Українськість є динамічною і вибірковою, дозволена лише в певних безпечних контекстах” (С. 68).

У підсумкових рефлексіях щодо пам'яті сучасних мешканців Бещадів авторка підважує цю доволі песимістичну картину згадками про нові локальні ініціативи,

наприклад, товариство “Магурич”, Бещадський відділ Товариства опіки пам’яток, які підтримують пам’ять та творять дискурс, спрямований на “переосмислення українського спадку в Бещадах”. Водночас зауважує, що відновленням єврейського спадку здебільшого займаються немісцеві організації (С. 123–125).

Друга частина книжки присвячена конструюванню та ставленню до минулого мешканців села Вислік Великий, особливо до лемківського спадку. Схоже, як у попередній частині, авторку цікавило, на яких підставах мешканці, що прибули з різних регіонів Польщі, творять свою колективну пам’ять. Також у перших параграфах цього розділу Патриція Трещинська аналізує доробок британського соціального антрополога Кріса Хана, який завершив своє дослідження Висліка Великого напередодні впровадження воєнного стану. Британського вченого насамперед цікавило співіснування різних секторів господарства (індивідуальне, кооперативне та державне с/г) на локальному рівні, сприйняття людьми наближення кризи, а також вплив місцевої адміністрації, костелу, ідеології на різні рівні життя та людські спільноти. К. Хан залишив доволі поверхневі нотатки щодо існування лемківських республік, українсько-польського конфлікту, переселення та про ідентичність українців, які повернулись у 1950–60-х рр. із півночі та заходу Польщі (С. 139–156).

Патриція Трещинська, розповідаючи про осадництво та нових мешканців Висліка Великого, чимало уваги присвячує теоретичним аспектам сприйняття терміна простір/місце та територіальній регіональній ідентичності (С. 159–162). Польська дослідниця виділяє три етапи поселення у селі: 1) після 1947 р., ці особи пам’ятають місцевості, звідки вони походять, і зазвичай приїхали у пошуках кращої долі після воєнної розрухи, водночас вважають себе “першопоселенцями”, істинними господарями, займають високе місце у суспільній ієрархії; 2) у 1970–1980х рр., люди, які їхали сюди з надією працювати в місцевих лісництвах; 3) остання хвиля осадників, які переїхали після 1989 р. зазвичай із великих міст, прагнучи кардинально змінити своє життя та спробувати мешкати у селі, вони так би мовити “підлаштовувались” до нового місця проживання та його громади, водночас підкреслюючи свою осібність, тому мало знають про саме село та його мешканців, а тим паче про тих, хто жив тут до 1947 р. Через таку різноманітність мешканців, їхні мотивації до переїзду важко виокремити якусь одну монолітну розповідь про так званий “рух піонерства”. Авторка також зауважує, що хоча існує у перших двох хвилях поселенців схожа оповідь про важке життя на новому місці, згуртування людей заради подолання труднощів, однак сучасна економічна ситуація, відтік молоді впливають на те, як люди із виразною позицією минуле (краще) та сучасне (гірше) будують свої оповіді (С. 156–172).

Нові мешканці, тобто осадники, цінують туристичний потенціал цього місця, усвідомлюючи позитиви та негативи віддаленості села. Їхні діти також вважають Вислік Великий своїм місцем, хоча не покладають великих надій на те, що залишаться тут у майбутньому, натомість нащадки українців, які повернулись, відчують сентимент до цих територій, родинну та історичну тяглисть, що, на думку П. Трещинської, є прикладом постпам’яті, яка ґрунтується на емпатичному відкритті минулого когось іншого (С. 157–158).

Щодо лемківського спадку, то про лемків у Висліку Великому говорять рідко, загалом їхня пам’ять не включена в колективну пам’ять місцевих мешканців, хоча

певні залишки їхнього спадку (кілька будинків, цвинтар, капличка, церква) існують, а кілька лемківських родин, що повернулись, не афішують своєї різноманітності публічно. Назагал, підсумовуючи розповіді респондентів, авторка зауважує, що місцеві мешканці мають доволі розмите уявлення про попередніх мешканців, за яких обставин вони зникли, особливо молодше покоління (С. 173). Втрати лемків, окрім історій людей, тих, які повернулись, не цікавлять місцевих. Хоча вони знають поняття операція “Вісла” і розміщують його десь по війні, подають власні інтерпретації цих подій: операція не була потрібною, адже через бідність цього регіону люди самі виїхали звідти або ж їх виселили через діяльність “банд упу” (С. 182–183).

У висновках до другого розділу авторка пише, що Висліку Великому бракує регіональних авторитетів, пантеону діячів або ж великої події, чи трагедії, які об’єднували б мешканців, допомагали їм у творенні спільності, відчуття єдності. Адже тут доволі слабка територіальна ідентичність, якщо говорити про старше покоління, то воно апелює до давно минулих часів та територій, звідки переїхало, тобто фактично мешкаючи тут протягом десятиліть, люди “не вросли” у цей терен. Щодо молоді, то в неї цей процес доволі динамічний, окрім того, значна частина із них виїхала або ж виїде. П. Трещинська розуміє, що така ситуація пов’язана також із економічними чинниками, і припускає, що за умови меншого відтоку мешканців та творення локальною пам’яттю міфу першопоселенців місцеві мешканці мали б сильніший зв’язок із цим тереном, що б, своєю чергою, впливало на побудову ідентифікації молоді зі спільнотою, місцем проживання.

Загалом монографія Патриції Трещинської має суттєве значення для дослідження колективної пам’яті регіонів, які кардинально змінили своє етно-соціальне обличчя, таких як Бойківщина та Лемківщина. Авторка не реконструює пам’ять нових мешканців цих теренів як незмінну категорію, а показує процес її формування, дає всебічну характеристику різним культурним практикам, регіональній ідентичності, пам’ятанню як такому.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Верхотурова Мар'яна Андріївна – викладач кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, аспірант НУ «Львівська політехніка», м. Львів

Виздрік Віталій Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри гуманітарних наук Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Гібец Магдалена – докторантка Вроцлавського університету, м. Вроцлав (Польща)

Зайцева Василина Романівна – аспірант Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Заторський Назарій Зеновійович – докторат богослов'я Фрібрузького католицького університету, священник Німецькомовного вікаріату єпархій Лозанни, Женеви та Фрібурга, м. Фрібур (Швейцарія)

Зіновій Маланій Михайлович – аспірант кафедри історії Центральної та Східної Європи Львівського університету імені Івана Франка

Кондрач Ярослав Степанович – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Красівський Орест Якубович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри європейської інтеграції та права Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

Литвин Микола Романович – доктор історичних наук, професор, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Любчик Ігор Дмитрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії Івано-Франківського національного медичного університету

Малець Олександр Омелянович – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін та фізичної культури Мукачівського державного університету

Павлів Юлія Зеновіївна – аспірант Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Піх Олег Михайлович – кандидат історичних наук, докторант Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Руда Оксана Василівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Слюсаренко Андрій Віталійович – кандидат історичних наук, заступник начальника з наукової роботи Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

Соляр Ігор Ярославович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Хахула Любомир Ігорович – кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Чебан Марина Михайлівна – кандидат історичних наук, архівіст відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву, м. Львів

ЗМІСТ

<i>Микола ЛИТВИН</i> . Українсько-польські відносини новітньої доби: десятиріччя діяльності Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України	5
--	---

СТУДІЇ

<i>Зіновій МАЛАНІЙ</i> . На перетині імперської ідентичності та національних покликань: узагальнений портрет габсбурзького службовця в Галичині (1848–1918)	27
<i>Олександр МАЛЕЦЬ</i> . Українсько-польські відносини в діяльності Комінтерну в 20-х рр. ХХ ст.	33
<i>Мардалена ГІБЄЦ</i> . Безпека на кордоні. Активність ОУН у 1930–1935 роках у світлі звітів Малопольського окружного інспекторату Прикордонної охорони	41
<i>Оксана РУДА</i> . Мовний утравізм як спроба асиміляції українського населення міжвоєнної Галичини	56
<i>Марина ЧЕБАН</i> . Українські вчені на міжнародних наукових форумах (1919–1939): організація, участь, тематика	72
<i>Ярослав КОНДРАЧ</i> . Литовсько-польсько-українська бригада: історія створення	90
<i>Andrii SLIUSARENKO</i> . Air force component of special operations forces of the US armed forces and its cooperation with the army special forces (1950s – 2001)	99
<i>Олег ПІХ</i> . Політика Республіки Польща щодо агресії Росії в Україні.	107

ІСТОРИОГРАФІЯ. БІБЛІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Nazar ZATORSKYI</i> . Deutsche Übersetzung des Sendschreibens Misael an den Papst Sixtus IV.	115
<i>Мар'яна ВЕРХОТУРОВА</i> . Гармати та фортечні рушниці XVI–XIX ст. у колекції Музею ім. Любомирських	126
<i>Ігор ЛЮБЧИК</i> . Населення з українсько-польсько-словацького порубіжжя у предметному полі наукових дискурсів Центрально-Східної Європи (міждисциплінарний вимір).	134

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Ігор СОЛЯР</i> . Моделі польсько-українського порозуміння у працях його польських прихильників	146
<i>Орест КРАСІВСЬКИЙ</i> . Історія професійних спілок Східної Галичини крізь призму маловідомих джерел	151
<i>Віталій ВИЗДРИК</i> . Нове дослідження про міжнародні ліві об'єднання у першій третині ХХ ст.	154
<i>Василина ЗАЙЦЕВА</i> . Інструменталізація чи інтеграція?: польська національна меншина в СРСР.	158
<i>Любомир ХАХУЛА</i> . Множинність ідентичності сучасного українсько-польського пограниччя	162
<i>Юлія ПАВЛІВ</i> . Нові підходи до вивчення “не-свого минулого”, або Як соціальна антропологія досліджує колективну пам'ять.	165
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	170

УДК 94(477+438)

Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість /
[відп. ред. Микола Литвин]; Національна академія наук України, Інститут
українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2017. – Вип. 10. – 174 с.

Редактор

Віталія Станкевич

Коректор

Ірина Черевко

Художньо-технічний редактор

Дмитро Савінов

Упорядник науково-довідкового апарату

Оксана Рак

Оригінал-макет підготовлено

Центром дослідження українсько-польських відносин
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4 тел.: 270-14-18

Підписано до друку 24.10.2017. Формат 70x100/16.

Обл. друк. арк. 14,09. Друк офсетний